

Gl. 138.

COMMENTATIO HISTORICA
DE
GENIO, MORIBUS ET LUXU
AEVI THEODOSIANI

AUTORE
PETRO ERASMO MULLER,
HAVNIENSI,
PHILOS. DOCT.

PARTICULA II.

GOETTINGAE MDCCXCVIII.
TYPIS ROSENEUSCHII
SUMTIBUS GRIESHAMMERI BIBLIOPOLAE LIPSIENSIS.

PRAEMONENDA.

Qua ratione prior hujus disquisitionis particula educationem vitamque domesticam aevi Theodosiani exposuit, eadem posterior vitam socialem et genium saeculi illustrabit. Magna itaque ex parte sermo in conviviiis, festis ludisque describendis versabitur; neque tamen crederem, me res omnino leves tractasse. Si enim tenes, qua ratione prisca homines se invicem conviviiis exceperint, quomodo festos obierint dies, quosnam ludos studiosius spectaverint; magis ad homines istius aevi cognoscendos proficies, quam si multos pervolveras annales, qui potius imperatorum facinora quam populorum mores describere student. Penitior vero hujus aevi notitia id forsitan asferet utilitatis, ut rationem, qua mira in sensibus depravatio, in
ju-

judiciis barbaries, mentes litterasque occupaverit, plenius intelligamus; nec amplius, ut vulgo fieri solet, aut Christianos aut Barbaros praecipuos bonarum artium eversores exstitisse existimemus.

Cum eandem in utraque disputationis parte scribendi servaverim rationem, eosdem consuluerim fontes; non est, quod amplius addam, nisi me Heynio viro longe celeberrimo pro ea, qua mihi hospiti liberrimum hujus bibliothecae usum largitus sit, indulgentia gratias, quas possim, maximas habere, semperque habiturum.

CAP.

CAP. VI.

De Conviviis.

Quicumque sibi vitam moresque priscorum Romanorum fumeret explicanda, omnem quidem conviviorum apud illos rationem vel paucis verbis expediret, vel majus ille in convivio describendo studium, quam hi ad illud parandum diligentiam, collocaturus videretur. Deinceps, si caules Curii cum epulis Luculli contendas, culinam cum ipso imperio incrementa cepisse dixeris. Verum illi tamen, qui genium aevi Ciceroniani sistere vellet, res culinarias negligere quodammodo licuisset. Hortensii enim, Metelli et Luculli, maximos quidem in cibis exquisitissimis comparandis et reditus et labores consumserunt: iidem vero manu prompti, ingenio validi, magnorum regum debellatores, eam rerum gestarum reliquerunt copiam, quam inter levia ista studia facile potuerunt praetermitti. Cum autem saeculo Theodosiano illa rerum facies obtinuerat, ut qua olim contentione atavi aciem, convivium nepotes instruerent; istorum hominum mores enarraturi, gravissimas illorum curas tacuisse, haud fas esse duximus. Majori vero accurationi con-

A

ful-

sultum fore credidimus, si, rebus occidentalibus ab orientalibus sejunctis, singula sigillatim, initio ab his facto, tractarentur.

Constantinopoli igitur aut Antiochiae providus quidam dominus convivii complures aucupes piscatoresque omnis generis, spe amplae mercedis, undique jampridem contraxerat, quorum ope intimos maris recessus et extremas terrarum oras pro lubitu scrutaretur a). Unguenta quoque et vina peregrina navibus onustis reportari iussit b), hominesque artis coquinariae principes, qui haec omnia ad artis praecepta scite miscerent, per provincias sollicitè investigavit c). Dicto vero convivii die, dominus multiplici cura per longum tempus ita distringebatur, ut nec nocte nec diu quiesceret; dum nova condimenta animo subinde fingens, nunc unum e numerofo coquorum grege, nunc obsonatorum aliquem alloqueretur; nunc mensae structores accersendos curaret d); nunc falsamentarios e) pulmentarios placentarumque artifices in consilium suspensus vocaret e).

Ipso convivii die, omnibus demum amicis non quidem sine mora longiore f) in unum congregatis, duo

a) Chrysost. orat. 6. de fato Vol. 2. p. 777. A.

b) Chrys. Expof. pf. 109. Vol. 5. p. 263. E. p. 264. A. Vol. 2. p. 777. A.

c) Chrys. Vol. 5. p. 263. E.

d) Chrys. Hom. I. in ep. ad Coloss. Vol. II. p. 329. B. Expof. pf. 48. Vol. 5. p. 221.

e) Chrys. Hom. 70. in Matt. Vol. 7. p. 692. B.

f) Chrys. sermo 3. in illud habentes eund. spir. Vol. 3. p. 287. D

duo servuli suminis viribus lectum semicircularem, stragulis pretiosissimis stratum, auro argentoque ponderosum, in quo convivae accumberent g), mensae Siculae h) admoverunt. Pavimentum, floribus vel ipsa hyeme conspersum, mensaeque unguentis perfusa, dulcissimam fragrantiam spiraverunt i): et si quid edulii mensam foedasset, spongia balsamo plena abstergebatur k). Interea vero ministri quam plurimi braccis laxioribus l) splendide amicti, et juventutis flore et cute bene curata nitentes, mensam dapibus oneraverunt m). Hic pavones et psittacos ab India quaesitos attulit n), ille carnes suillas magnis echinis distentas apposuit o), alius aves phasianos. cum juribus fusum mixtis, alius porphyrones p), alius placen-
tas,

g) Chrys. Hom. I. in ep. ad Coloss. Vol. II. p. 327. Montefalconius το *πινυκλιον* non de lectu sed de mensa intellexit, quam ob rem eum recte, ut videtur, carpit Boulenger de conviviiis, in thesauro Graevii Vol. 12. p. 89.

h) Hocce mensarum genus in magno fuisse pretio ex Themistio constat. Orat. 20. p. 238. B. edit. Harduini.

i) Greg. Nazianz. orat. 16. Vol. I. p. 249. B. oper. edit. Morellii Colon. 1690.

k) Chrys. expof. pl. 41. Vol. 5. p. 132. E.

l) *ανξευριδας* habent graeca.

m) Chrys. Hom. I. in ep. ad Coloss. Vol. II. p. 327. E.

n) Claudian. in Eutrop. lib. 2. v. 329.

o) ibid. lib. 2. v. 445 sequ.

p) Hom. Chrys. in divit. et Laz. Analecta nova vet. patr. Vener. 1781 fol. p. 138.

tas, alii alia sicca humidaque edulia depromserunt: non vero idem ubivis ordo in ferculis afferendis servatus, dum hi aves supra carbones assas primo loco offerrent, illi aliis cibis coenam sumtuosam auspicarentur q). Convivae autem, ut tot tantisque cupediis, quae sibi proponi viderent, rite perfruendis sese accingerent, poculenta quaedam, quibus stomachum corroborarent, epularum initio avide haurire solebant r). Phialam interea auream, pondere dimidii talenti gravem, duo juvenes, humeris gerentes, juxta amphoras auro fulgidas collocaverunt s): famuli vero venusti longo ordine adstabant, qui pocula vitrea, argento obducta t), sanctorumque imaginibus interdum coelata u), extremis digitis decenter tenentes, vinum aut Falernum aut Thasium v), hieme rosis aestate glacie coronatum x), accumbentibus rite distribuerent. Pars fervulorum argenteas tenuit pelves et lintea munda, quibus digitos accumbentium abstergeret y): alia de-
nique

q) Chryf. Hom. 70. in Matt. Vol. 7. p. 692. B. Hom. 48. in Matt. p. 501. B.

r) Diadochus de perfectione spirituali in Max. Bibl. Patr. Lugd. Vol. 5. cap. 50.

s) Chryf. Hom. 1. in ep. ad Coloss. Vol. II. p. 327. E.

t) Chryf. de virginitate Vol. I. p. 323. E.

u) Chryf. Hom. de S. Meletio Vol. 2. p. 519. B.

v) Chryf. Hom. 48. in Matt. Vol. 7. p. 501. B.

x) Pacati Panegy. cap. 14.

y) Chryf. Hom. in divit. et Laz. Anal. nov. vet. Patr. Venetiis 1781. p. 138.

nique cohors haud exigua, vento follibus super capita excitato, obesa convivantium corpora refrigerare flu-
duit z).

Ad has gulae voluptates novae accesserunt oculo-
rum auriumque deliciae. Mimi enim saltatoresque,
e grege scenico arcessiti, lusibus jocisque convivium
exhilaraverunt a). Inprimis mīmae quaedam fuerunt,
pedaneae dictae, quae, quamvis musicam minime cal-
lerent, ob illam, qua infames erant, in jocis petulan-
tiam multis gratissimum praeberunt acroama b). Sae-
pe etiam hospes elegans carmina vel vernacula, vel
assyria, vel ex Libano petita, decantari iussit c), ut
citharis, tibiis hymnisque in Deorum honorem com-
positis, atria personuerint d). Interdum in mediis epu-
lis servarum aliqua psallere docta suggestum in tricli-
nijo collocatum ascendit, lyramque auro et ebore or-
natam rite pulsans, grato instrumenti sono convivas
demulsit. Indignati vero sunt concionatores, quod
talis foemina, quam forma quaestum facere arguebant,
ex altiore loco veluti specula teres brachiolum faciem-
que

z) Greg. Naz. Vol. I. p. 249. orat. 16.

a) Greg. Naz. carm. I. ad episcop. v. 615 sequ. Chrys. expos.
pf. 41. Vol. 5. p. 133. A.

b) Procop. Theodoram imperatricem illarum sociam fuisse narrat.
in Anecd. p. 41. edit. Alemanni.

c) Themist. orat. 23. p. 301. B. De Musa Libanotidis vid. exposi-
tio tot. mundi cap. 17. in Hudson Geograph. vet. vol. 3.

d) Chrys. Hom. I. in ep. ad Coloss. Vol. II. p. 330. A.

que venustam inter pulsandum ostentans, viris temulentis insidiabatur e). Iidem porro asseruerunt, convivas non sine summa injucunditate lautis epulis frui; tenuiore enim loco natos semper timere, ne dicto aliquo vel gestu viris magnatibus, qui una accumberent, displicerent: praeterea hos miseros cibo nimio multoque vino invitos disrumpi; cum neque potum, neque fercula sibi oblata recusare auderent f). Ipsos autem magnates non laetiores inde discedere, eos enim immenso eduliorum onere gravatos, plurimoque vino exhausto ebrios, neminem eorum, qui adessent, agnoscere, nec verbum eloqui, nec dictum auribus percipere posse; risui vero spectantium famulorum expositos, a triclinio ad cubiculum manibus portari, nec tamen somnum sincerum capere, nec tetrīs infomniis liberari: hinc igitur capitis dolores cum distentionibus et stomachi depravatione nasci, appetitum perire, podagram cum immatura senectute mox ingruere, et medico opus esse, qui debile corpus curatione foveret quotidiana g). Ipsum denique, qui paraverat convivium, pugilis instar, jamjam decertaturi, tremere, ne quid forte indecorum in dapibus parandis committeretur, nec illum meliore coquis suis fortuna uti,

e) Basil. Caesar. Hom. in Es. cap. 5. vol. I. p. 490. E. edit. Bened. Deinceps Theodosius psalterias comestationibus adhibere prohibuit. Cod. Theod. lib. 15. tit. 7. lex 10.

f) Chryst. Hom. I. in ep. ad Coloss. Vol. II. p. 328. 329.

g) Chryst. Hom. quod nemo laeditur nisi a seipso. Vol. 3. p. 432.

uti, hos enim severum dominum, dominum convivas fastidiosos aequè timere h).

Mensarum deliciis parafiti quoque accensendi, vile hominum genus ad turpem adulationem, modo largae adessent epulae, natum paratumque; saepius enim a viris optimatibus ad coenam, quam artibus suis ludicris redderent suaviorem, ludibria verius quam convivae, fuerunt vocati. Illi igitur, cur vocarentur, bene sibi conscii, aliorum figuram; sermones, risum et incesum, inter epulas irridendi causa imitari coeperunt; scommatis quoque et dictariis convivas aliosque magna cum libertate dicendi carpere, interdum, ut risus elicerent, ne quidem sacri codicis auctoritati parcere, cujus verba nonnihil immutata in alium prorsus sensum detorquerent. Ita illorum quidam, mensa apposita, dicere solebat *“δραξασθε παιδια, μηποτε οργισθη κοιλια”*: alius *“συαι σοι μαμμονα και τω μη εχοντι σε”* saepius jactitavit: tertius *“αρτι ουκ εστι γεγενεσις”* confidenter asseruit. Si vero orationem suam frigescere animadverterent, quod illis quidem hominibus, qui nullam nisi de convivii cibo potuque sermonem contexere potuerunt, saepius accidit; tum mirum in modum, ut iterum vocarentur, solliciti, se invicem animo veluti infesto adorti sunt, crebrisque jura-

h) Chryf. Hom. I. in ep. ad Coloss. Vol. II. p. 329. E.

juramentis et mutuis alapis pugnae gladiatoriae imaginem exhibuerunt i),

Convivio igitur graecanico tot talibusque moliminibus instructo, non mirum est, si id, quod summa animorum contentione quaereretur, summum artis fastigium facile obtineret. Quantam itaque Graecia famam artibus liberalibus sibi olim paraverat, nunc culinariis est assecuta. Graecam elegantiam sequiores priscique Romani, hi in imaginibus formandis, illi in convivio struendo pariter laudavere k): Graecos homines utrique, hi artium liberalium cultores, illi carptores carnum magno pretio habuerunt l): quibus magistris effectum videtur, ut luxuria occidentalis, quamdiu per barbaros liceret, ab orientali parum abfuerit.

In Gallia itaque hospes elegans coenaculum ita aedificaverat, ut modica aquarum canalıs, piscibus referta, per pavementum duceretur m). Festo autem convivio instructo, sedile lunatum (sigma), quod sex vel septem convivas eo ordine capiebat, ut extremis

cor-

i) Chryf. Hom. 17. in ep. ad Eph. Vol. II. p. 125. coll. Hom. 48. in Matr. Vol. 7. p. 501. 502. expos. pf. 48. Vol. 5. p. 510. E. Hom. I. in ep. ad Coloss. Vol. 7. p. 329. A. paraenes. I. ad Theod. Vol. I. p. 12. B.

k) Sidonius Apollinaris lib. I. ep. 2. graecam in convivio laudat elegantiam.

l) ibid. lib. 4. ep. 7. Byzantinos chironomontas,

m) Sidon. Apollin. carm. 22. v. 207.

cornubus n) honestissimi in culcitis paullo altioribus o) collocarentur, fragulis purpureis tapetibusque Babylonis belluatisque sternebatur. Mensa orbicularis, lauris, hederis pampinisque viridantibus coronata, lintea gessit nive candidiora, fertisque redolentibus abacus et tori tegebantur. Dum pretiosa Arabum aromata fumum odorificum per tecta spargebant, cytisi, croci, amelli, casiae, ligustri et calthae cum oxycaro p), calathis capacibus allata sunt. Ab his praeludiis ad primam mensam transferunt, ad quam asparagi, menae, acipenseris, attagenes q), phasides lentis vaporibus decoctae r), ostrea Burdigalensis musculis juncta s), et multa alia pertinuerunt, quae pateris caelatis fuerunt apposita. Si nox interea superveniret, numerosi lychni inter laquearia suspensi, in quibus opobalsamum olei loco arsit, lucem quam plurimam fundebant. Postquam convivae ad mensas secundas, quae

n) Aufon. ephemeris, locus invit. Juvenecus lib. 3. ad Lucae cap. 14.
Cornubus in summis devitet ponere membra
Quisque sapit. Veniat forsan si nobilis alter
Turpiter eximio cogetur cedere cornu.

o) Bibl. Patr. Galland. vol. 10. p. 145. Hom. 10. Valeriani Caemeliensis.

p) Sidon. Apoll. lib. 9. ep. 13.

q) Hieronym. ep. 45. ad Asellam edit. Vallarsii.

r) ibid. ep. 22. ad Eustochium.

s) Aufon. ep. 7. v. 36. ep. 9. v. 19. Sidon. Apollin. lib. 8. ep. 12.

quae varia cotinebant ballariorum genera t), vino vel Gazetico, vel Serapteno (Indico), vel Chio, vel Falerno u), fatis incaluerant; mimici sales, vel potius impudica verba planipedis, vulgari ex consuetudine audiebantur v): foeminarum quoque bacchantium saltantiumque choreae cum citharistis Corinthiacis, choraulis tibicinibusque, intromissae x), interdum etiam organa hydraulica pulchro aquarum suarum concentu atria impleverunt y). Nec gulosa defuit parasitorum gens, cui barba convulsa, bibenti subtracta fedilia, lignaque minuta cum vitro cibis saepius permixta; vini autem ciborumque, quidquid vilius, quidquid asperius, ipsis tantummodo concessum z). Soluta denique convivio, amici abeuntes munusculis, quae domum reportarent, donati sunt a).

Inprimis vero senatores urbis Romae magnam splendidissimo apparatu laudem sibi quaesiverunt, cuius quidem tam avidi fuisse perhibentur, ut illum, qui ad convivium ab ipsis invitatus ire recusaret, hominem

t) Macrob. Saturnalia lib. 2, cap. 14. 15.

u) Sidon. Apoll. carm. 17. v. 15.

v) Sidon. Apoll. lib. 1. ep. 2. Macrob. Saturn. lib. 2. p. 349. 331. edir. Bip.

x) Prudent. Hamartigen. v. 315. 317.

y) Sidon. Apoll. lib. 1. ep. 2. Ad totum hunc de convivio locum vid. Sidon. Apoll. lib. 9. ep. 13.

z) Bibl. Patr. Galland, vol. 10. p. 139. hom. 10. Valeriani Cemelienfis.

a) Ambrosi. exhort. ad virg. in init.

minem nequam indignabundi haberent. Hinc igitur medio saepe convivio, qui domino egregie blandiri vellent parasiti, magno clamore trutinam poscere coeperunt, qua appositi pisces, volucres gliresque, veluti monstra ponderarentur; mox trutina allata, multi quoque notarii, huic negotio assueti, cum thecis et tabulis pugillaribus praesto erant, qui summa cum diligentia monstrorum magnitudinem, plerumque haud admodum miram, non sine magno praesentium taedio annotarent b).

In convivio aliquantulum sobrio pocula vel Gratiarum vel Musarum numerum prisca ex consuetudine retulerunt c); ab ea vero lege potatorum, inprimis militum, studia mirum in modum abhorruerunt: quorum commessationes Ambrosius ad vivum ita depingit. „Ad convivia praeliatorum veniamus; inter arma prandendum est. Qui ministrant, stipatores sunt „bellici, succincti et Babylonii lumbos suffulti bal- „teis; aureis torquibus nitent colla, infantium aureis „bullis zonam tegunt; aureis thecis cultros includunt „suos, quibus dimicent cum epulis dividendis. As- „sistunt pueri, coma nitentes, ex gente barbarica ad „hos usus electi, per singularum distincti aetatum vi- „ces. Cernas diversorum populorum ordines, aciem „ordi-

b) Amm. Marcell. lib. 28 cap. 4.

c) Aufon. Grapb. vit.

Ter bibe vel totiens ternos: sic mystica lex est,
Vel tria potanti, vel ter tria multiplicanti.

„ordinatam putes, vasa exposita aurea et argentea
 „pompam arbitreris; cornu in medio vini plenum,
 „non epularis sed praeliaris instrumentum buccinae,
 „quod discumbentes in certamen accendat. Primo
 „minoribus poculis veluti ferentariis praeluditur, ve-
 „rum hoc non sobrietatis est species sed ebrietatis dis-
 „ciplina. Etenim, ut tragoediarum actores primo
 „sensim vocem sensimque excitant, donec vivae vocis
 „aperiant iter, ut postea magnis possint clamoribus
 „personare; ita isti quoque in initio praelusoribus se
 „exercent poculis, ut irritent sitim, ne forte exstinguant eam, et fatiati postea bibere non possint.
 „Ergo ubi res calere coeperit, poscunt majoribus poculis, fervor inardescit, aridus cibus siti exaestuatur,
 „et ubi imminui vasa coeperant, vino meraciore reparantur. Certant pocula cum ferculis, et inter moras saepe geminantur. Saepius mulieres dignas temulentorum consortio, a quibus phialas accipiant,
 „Persico more adduci iubent. Deinde procedente potu longius contentiones diversae et magna certamina, quis bibendo praecellat. Nota gravis, si quis se excuset, si quis temperandum forte vinum putet, et haec donec ad mensas perveniatur secundas. At ubi consummatae fuerint epulae, et putes jam esse surgendum, tunc de integro potum instaurant suum, et cum consummaverint, tunc inchoare se dicunt: tunc deferuntur phialae, tunc maximi crateres, quasi
 „in-

„instrumenta bellorum; ac ne immoderatum hoc ar-
 „bitreris, mensura proponitur, certatur sub iudice,
 „sub lege decernitur: agonothes ille furor est. Bi-
 „bamus, inquit, pro salute imperatorum, et, qui
 „non biberit, sit devotus, videtur enim non amare
 „imperatorem, qui pro ejus salute non biberit. Biba-
 „mus pro salute exercituum, pro comitum virtute,
 „pro filiorum sanitate. Anceps diu et dubius belli
 „eventus: cedunt pincernarum manus vina funden-
 „tium, et coquorum labores calida ministrantium,
 „non cedunt bibentes: si quis calicem convertat, ur-
 „getur ad potum; si manum revocet a vino, ori ejus
 „infunditur. Omnes inebriantur, victores victique
 „jacent, plerique sopiti. Nec portari eos ad sepul-
 „chrum (lectum) licet, priusquam, qui pascit, de
 „omnibus vindictam viderit, ut ulciscatur dispendium.
 „Qui autem damna non sentit, hanc mensae suae
 „gloriam putat, si ex ea vulnerati omnes ac saucii tan-
 „quam de arena exeant. Cernas juvenes terribiles
 „visu hostium de convivio portari foras, et inde ad
 „convivium reportari; repleti ut exhauriant, et ex-
 „hauriri ut bibant. Si quis verecundior fuerit, ut eru-
 „bescat surgere, cum jam immoderatos potus tenere
 „non possit; anhelare vehementius, sudare, gemere,
 „signis prodere, quod pudet confiteri. Unusquisque
 „stertit, et potat; dormit, et dimicat; et si quando
 „consurrectum fuerit, viri praeliatores stare non
 „pos-

„possunt, gressu vacillant. Rident servuli domino-
rum opprobria, manibus suis portant militem, equo
imponunt, ille huc illuc fluctuat, et in terram, nisi
a servis exciperetur, deflueret: alii referuntur in
„scutis d).

Quin ipsae foeminae in conviviis, quibus se in-
vicem excipere solitae erant, ad ebrietatem usque
interdum biberunt. „Surgentes dein” inquit Ambro-
sius „quas etiam inter secreta domus vel audiri ab
„alienis non convenit, vel videri, prodire audent in
„publicum non velato capite, vultu procaci. Choros
„ducunt in plateis, iactantes comam, trahentes tunicas,
„scissae amictus, nudae lacertos, plaudentes manibus,
„saltantes pedibus, personantes vocibus, more histrio-
„nico, petulanti oculo, dedecoroso ludibrio, irritantes
„in se juvenum libedinis” e).

Tria inprimis conviviorum genera, natalitia, nu-
ptialia et feralia f), magno cum apparatu ubivis fue-
runt instructa. In duobus prioribus nulla est difficul-
tas,

d) Ambrosius de Elia et jejuniis cap. 13. 15. 17.

e) Ambrosius de Elia et jejuniis cap. 18.

f) Aufon, ep. 9. v. 47. festos saepe dies partem ipse meorum
Excolui, inque vicem conviva vocatus adivi,
Natalis si forte fuit sollemnis amico,
Conjugioque dapes, aut sacra repotia patrum.

Greg. Nazianz. carm. 10. de diversis vitae generibus. Edit. Colo-
niae 1690. vol. 2. p. 80.

Οὐδε ἱερὴν ἐπὶ δαίτᾳ γενεθλίον, ἢ ἐθρονότος,
Ἢ τινὰ νυμφίδην συμπελονεσσὶν θεῶν.

tas; facile enim intelligitur, quemvis, nisi pecuniarum forte tenaciorem, sive sui suorumque agerentur natales g), sive nuptiae essent celebrandae h), sumtibus solito majoribus haud pepercisse. Tertium vero genus, quod huic aevo erat peculiare, e superstitione, partim pagana, partim christiana, traxerat originem. Mos nempe inter Christianos invaluerat, natalibus martyrum in sacris aedibus largiter epulari; sive haec ita in sanctorum martyrum memoriam fieri episcopus curaverat, ne vulgus, ventri obediens, lautas in templis epulas sibi ereptas esse aegrius ferret i); sive homo dives manes cujusdam inter propinquos defuncti multis dapibus placare studuit k). Homines vero e plebe nati huc confestim ruerunt, istarum epularum memores, quas olim parentes se pueris, vel forte ipsi haud ita pridem, in templis Deorum maxima cum hilaritate peregerant. Nec socordius accurrerunt divites, qui quidem epulis luxuriosis coram martyribus frui egregium facinus esse crediderunt. Etiam episcopi, legibus id nondum vetantibus, raro absuerunt, qui postquam

g) Sidon. Apoll. carm. 20. carm. 17. v. 3. Julian. Misopogon. p. 363. B. edit. Spanhemii.

h) Greg. Naz. carm. paraenet: ad Olymp. virg. vol. 2. p. 133.

i) August. oper. ep. 29. p. 52. vol. 2. edit. Bened. Greg. Nyss. in vita Gregor. Thaum. p. 514. vol. 3. edit. Paris. 1638.

k) August. ep. 22. p. 29. B. Augustinus asserit quidem hanc opinionem plebis esse imperitae, Pammachius vero a S. Paulino fuit laudatus, quod in funere uxoris suae epulas pauperibus in basilica Petri apposuerit. vid. ep. Paulini ad Pamm.

quam se ipsi egregie paverant, servis suis rapacibus convivii reliquias permiserunt diripiendas l). Tanta denique hominum erat frequentia, ut mercatores quae-
 flus faciendo gratia huc confluerent, et celebres juxta
 sepulchra martyrum nundinae diu fuerint habitae m).
 In ipsis itaque sacris aedibus juxta sepulchra marty-
 rum instructa sunt fercula, mensis appositis; loco
 ostiariorum lectorumque coquorum turba cum pocil-
 latoribus per sacraria nidore plena cucurrit; ingensque
 hominum multitudo una circumbens cibo potuique
 largiter indulgit. Jam multi vino se ingurgitantes in
 martyrum honorem inebriati sunt n), et a martyribus
 se exaudiri posse desperaverunt, nisi in illorum aedi-
 bus permagnos calices ad vesperam usque hausissent o).
 Cum omnis vero ista licentia, quae maxima in festis
 Romanorum obtinuisset p), sensim sensimque in na-
 tales martyrum esset invecsta q), et, ne quid festo
 deesset convivio, pantomimi quoque, qui suas de-
 salta-

l) Greg. Naz. hunc morem describit in carmine de diversis vitae
 generibus et episcopos ideo vocat *νεμροβορυσ*.

m) Basilii M. haec increpat in libro regul. reg. 39. 40. Serius
 haec commemoravit. Cassiodor. Var. lib. 8. ep. ult.

n) August. de moribus eccles. cathol. cap. 34. Id. contra Fau-
 stum lib. 20. cap. 21.

o) Ambros. de Elia et jejunio cap. 17.

p) August. lib. 2. cap. 4. de civitate Dei. de festo matris Berecyn-
 thiae turpissimis canticis ludisque sua adhuc aetate celebrato.

q) Cod. can. eccles. Afric. ad an. 419. can. 60.

saltarent fabulas, ad mensam fuissent admissi r): certatim episcopi ad sollemnitatem, quam semel laudaverant s), iterum tollendam omnem moverunt lapidem t). Diutius mos ille, postquam caeteris in terris magna ex parte jam exoleverat, in Africana permanfit ecclesia; donec Augustinus auctoritate sua validisque orationibus usus, hanc pestem tanto feliciore successu profligasse videtur, quod, conviviorum pro quiete manium habendorum loco, pecunias pro spiritibus dormientium pauperibus erogari posse asseruerit u). Rem tamen ipsam haud omnino fuisse sublatam, vel ex ipso canone patet, a concilio Carthaginensi haec in

r) August. serm. 311. in natal. Cypr. cap. 5. "Sanctum locum, invalerat pestilentia et petulantia saltationis. Per totam noctem, cantabantur nefaria, et cantantibus saltabatur." Hujus loci auctoritate permotus Böttiger vir cl. in prolusione sua de quatuor aetat. rei scenicae Vimariae 1798. p. 20. mortem martyrum in hisce saltationibus mimice expressam fuisse asseruit. Verum enimvero quodnam fuerit saltationis argumentum ex eo loco omnino non constat, ut igitur Pantomimi fabulam potius vulgarem defalsasse videantur.

s) Paulin. natal. Felic. 6. v. 8. Chrys. hom. in S. Julian. vol. 2. p. 678.

t) De Ambrosio narrat August. in confess. lib. 6. cap. 2. Plura exstant Gregor. Naz. epigrammata *προς τοὺς ἐν μαρτυρίᾳ πρὸς ὧντες* in Bibl. Patr. Gall. vol. 6. epigr. 218 sequ. epigr. 220. deplorat Christianos, quod ad ritus superstitiosos iterum redirent.

u) August. ep. 22. p. 29.

B

in verba fancito v): "Populi etiam ab hujusmodi „conviviis, quantum fieri potest, prohibeantur." Nec frequentibus saeculis hujus moris vestigia desunt x).

Quamvis convivii apparatus in utroque imperio fere eundem fuisse haecenus deprehendimus, tamen in nonnullis discrimen observare licebit. Virgines nempe et matronae, quae in Oriente rarissime y) epulis interfuerunt, frequentius inter Romanos domestica adierunt convivia; nec raro, ab amicis cognatisque invitatae, luxuriosius foras epulatae sunt z). Eum quoque in acroamatibus, si Macrobio fides a), Itali servaverunt modum, ut saltationes in triclinio fieri haud permiserint. Hujus vero rei causa in nulla certe animi

v) Concil. Carthag. 3. can. 30.

x) Concil. Toletanum 3. cap. 23. ad an. 585. Concil. Cabillon. an. 650. can. 19. Synodus Romana sub Eugenio 2. an. 826. cap. 35. add. du Fresne Glossar. latin. med. ad vocem ballare.

y) Matronas convivia publica haud semper detrectasse testatur Greg. Naz. carm. paraen. ad Olymp. virg. p. 133.

z) Ambros. vol. 4. p. 475. lib. 3. de virgin. Hieron. adv. Helvid. vol. 2. p. 228. Id. ep. 117. p. 780-81. edit. Vallars. Macrob. Saturn. lib. 7. cap. I. p. 200. vol. 2. edit. Bip. mulier, quae penetralibus suis se continet, dicitur cenforia et plus nimio verecunda.

a) Macrob. Saturn. lib. 2. cap. 10. p. 362. vol. I. "qui antiquitatem nobis objicis, aut ejus triclinium modo saltatricem vel saltatorem te vidisse meministi? at inter praefatos saltatio certaminum vel ab honestis appetebatur." Attamen in Gallia saltatores ea aetate epulis interfuisse supra legimus, nec eosdem Romae omnino fuisse sublato testatur Hieronymus lib. adv. Helv. vol. 2. p. 228.

animi moderatione, quae in istos haud cadit, quae-
renda; cum vero omnes, quae Romae ad mensas sal-
tarent, essent pantomimae ad tibias sese moventes;
ista abstinencia lege Theodosii b), quae fidicinam con-
viviis adhibere omnino prohibuit, ab invitis aliquam-
diu extorta fuisse videtur. Constantinopoli vero ubi
juvenes effoeminati has partes tractaverunt, saltationes
inter fercula admitti nulla lege vetitum. Quoad tem-
pus denique convivii habendi diversa fecit coeli natu-
ra, quod in Oriente sub vesperam semper fuerit epu-
latum; Romae autem convivae ad prandium quoque
interdum fuerint vocati c). Si rure in praediis forte
senatoriis agebatur convivium, hospites, finito pran-
dio, quod quinta circiter hora d) inceperant, dormi-
tatum abierunt e): excusso torpore meridiano, thermis
calidis frigidisque usi sunt, dein vel equitaverunt vel
aliud adhibuerunt exercitium, quo apti venirent ad
coenam f).

Ex

b) Cod. Theod. lib. 15. tit. 7. lex 10.

c) Aufon. ephem. locus invit. Hieron. ad Helvid. vol. 2. p. 228.
Sidon. Apoll. lib. 2. ep. 9. Nonnulli copiose simul breviterque
pranserunt, dum priscum morem senatorium imitati, multa
fercula tam assa quam iurulenta paucis lancibus apponi ius-
serint.

d) nobis fere undecima Aufon. l. c. Sidon. Apoll. lib. 2. ep. 9.
lib. 4. ep. 8.

e) Sid. Apoll. lib. 2. ep. 2. ep. 9.

f) Sid. Apoll. lib. 2. ep. 9.

Ex iis, quae de conviviorum ratione fufius disputavimus, facile patebit, quid de illa comparatione judicandum, quam Macrobius in Saturnaliſis ſuis g) inter Hortenſii Luculli aliorumque inter priſcos luxuriam, et ſumtus convivales ſuae aetatis hoc modo inſtituit, ut inde oftenderet majorem illis ſaeculis, quam ſuis deliciarum fuiſſe curam. Si nempe immenſam perpendimus pecuniarum vim, a Lucullo Metello aliisque ad cibos comparandos profuſam; recentior certe magnificentia prae illa profuſione omnino ſordet. Verum enimvero facultates potius, quam ſtudia, deſuiſſe dicas: opima enim illa regum devictorum ſpolia jam dudum perierant, nec provincias intactas amplius licuit fortiri; plurimi vero, ſi illos excipias, quos rapinae praefecturarum jamjam exhaustarum ditaverant, praedia avita vix ac ne vix quidem retinuerunt. Cupedias igitur coacti neglexerunt ſine maximis ſumtibus haud parandas, verum ea omnia, quae tulerunt vires, aſſequi ſtuderunt, atque omne otium, ſtudiis theatralibus circenſibusque ſubtractum, deliciis conquirendis impigre navaverunt h).

g) lib. 2. cap. 9. Io. II.

h) Vitam helluonis, qui rem familiarem dilapidat, artesque quibus foeneratores eum irretiunt Ambroſius accurate deſcribit lib. de Tobia cap. 5. 6. 8. lib. de Nabuth cap. 5.

CAP. VII.

*De sollemnitatibus annuis variisque ludorum
generibus.*

Duplicem dierum festorum classem, eo quem describimus aevo, constituere licebit. Alii dies prisca ex consuetudine, quam nulla sacerdotum christianorum molimina evertere potuerunt, magnam inter laetiam et crebris jocis fuerunt transacti. Alii, publicam cum disciplina Christiana auctoritatem nuper adepti, non ex prisca sectae hujus severitate, sed secundum genium saeculi celebrati fuerunt. Ut igitur diem dominicam praetereamus, qua inprimis die citharas tibiasque per plateas exaudiri, saltationes institui, hominesque Christianos voluptatibus immergi, concionatores deploraverunt i); stata fuerunt anni tempora haud ita pauca, quibus recurrentibus, omnes genio paullo liberius indulgere soliti erant. Nos annum hunc orbem secuti singula festa ex ordine describemus.

Festum Calendarum, quod jam a multis inde saeculis incolae veteris Romae magna cum celebritate

trans-

i) Bibl. Patr. Gall. vol. 8. Euseb. Alexand. orat. de die domin.
p. 253.

transegerant, nunc omnes omnino urbes paullo nobiliores, aliae, ne Romae hac ex parte cedere viderentur, aliae, ut deliciis fruerentur oblati, pari studio coluerunt k). Appropinquante itaque festo omnes communi quodam vertigine corripere videbantur; divites impensis faciendis inter se invicem certare; patresfamilias, et parci, et frugi ea, quae genio aliquamdiu defraudantes corraferant, lubenter effundere; nec quisquam adeo severus, qui festi hilaritate motus solitam non remitteret gravitatem: hujus enim mensis novilunium, si laeti transegissent, fore, ut reliquum annum pari ratione viverent plurimi persuasum habuerunt l). Interea artifices officinas in foro sitas mercibus splendidissimis exornando quamplurimum defudaverunt m): ab agris vero rustici multifarium proventum avesque innumeras, tam cicures, quam agrestes, curribus onustis in forum vexerunt. Huc praec-

k) Auson. Gratiar. actio p. 536. edit. in us. Delphi. "Celebrant solennes istos Dies omnes ubique urbes, quae sub legibus agunt, et Roma de more, et Constantinopolis de imitatione, et Antiochia pro luxu, et Carthago distincta, et domus fluminis „Alexandria." Hujus festi sollemnitatem et Alterius episcopus Amaseae (hom. in festam Calend.) et Libanius rhetor Antiochenus (descriptio Calendarum) simili diligentia descripserunt. Quamvis autem hic Antiochiae scriptis, ille Constantinopoli; hic pleraque cum laude commemorat, ille cum vituperio; in ipsa tamen rerum enarratione uterque optime conspirat.

l) Chryf. in Calendarum vol. I. p. 699.

m) Chryf. in Calendarum vol. I. p. 698.

praesto erant coqui et obsonatores divitum, altilia quovis pretio emturi; pauperiores iis, quae apud caupones et tabernarios proflarent, acquiescere coacti. Pridie Calendarum cupedias patroni clientibus, hi illis, dono miserunt; servulique divitum cum donis ad mensae ornatum pertinentibus, quae domini sibi invicem largiebantur, per plateas properare visi sunt; quivis enim paterfamilias hoc inprimis die mensam multis epulis refertam habere studuit, ut anni initium rite auspicaretur n). Cum igitur ubique ex penu oblato lautius coenaretur, nox epulis et jocis protracta. Si qui in officinis haeserant, multi vino madidi fores imperiose pulsabant, nec eos somno frui siverunt; hi forsitan somno vix excusso stomachati sunt, nemo vero praetereuntium festi licentiam reprehensionibus cohibuit. Milites disciplinae severitate soluti varias pompas excogitaverunt: hic veluti in scena, curru conscenso ac fictitiis creatis satellitibus, Caesarem ludit; ille tunicam ad talos usque demiserat, et zonam calceamenta capitisque tegmen a foeminis mutuatus, personam gessit muliebrem. Homines etiam e plebe multi, qui sese vel in pecudes vel in feras vel in portentosa transformare studuerant, pelliti et ridicule squalidi

n) Hieron. comment. in Es. 65. v. II. asserit esse in cunctis urbibus et maxime in Aegypto et Alexandria hanc veteris idololatriae consuetudinem.

lidi incesſerunt o). Haec nocte geſta. Inſtante vero diluculo, pro ſe quiſque poſtes aedium lauri ramis aliisque coronarum generibus cinxit. Cives honoratiores, veſtibus purpureis amiſti, novos conſules, ſi forte ſua in urbe magiſtratum iniverant, ſollenni pompa deduxerunt. Aliis in locis omnes certatim cives ſummo adhuc mane limina rectorum urbis ſuae provinciaeve calcantes, ipsis quidem vota fauſta, miniſtris vero et accenſis, nummos aureos protulerunt. Si quis alii, nomine forte notus, obviam in angiportu factus erat, mox gratulatio in promptu tenui voce ad-murmurata; tum osculum datum, et, pecunia ultro citroque accepta, iterum diſceſſus factus. Similis nummorum permutatio inter patronos clientesque etiam obtinuit, ita ut aurum ab uno ad alterum mira velocitate permearet. Inter viliores vero plebeios multi, tam viri quam foeminae, prima luce vinum merum plenſis hauſerunt poculis: multi nocturna crapula

o) Maximi hom. in Calend. Maxima Bibl. Patr. Lugd. vol. 6. p. 8. Hujus conſuetudinis veſtigia per multorum ſeculorum decurſum ad noſtram uſque aetatem legere licet. In Oriente Iul-di Gothici, qui adhuc aetate Conſtantini Porphyrogenetis celebrati fuerunt, multis in rebus priſcum Calendarum morem ſervaverunt. vid. Conſtant. Porphy. de Caeremoniis in annot. Reiskii p. 112. In Occidente feſtum Hypodiaconorum, ſive ſtultorum, ſive innocentium, inde exortum. vid. du Fresne Gloſſar. Lat. med. ad vocem Calendae. Nec non ea, quae noſtra aetate multis in locis ſub anni initio ſiunt jocularia, ex ea fonte videntur deducenda.

pula gravati per totum diem sterterunt; dum alii, iis follertiores, circumcursitando strenas undequaque corraderent. Domos quoque pueri frequentaverunt ingenui, qui poma clavis argenteis compacta, pro quibus donum duplo pretiosius ipsis reddendum, officiose obtulerunt. Maxima vero circulatorum hominesque scenici lucrati sunt, qui domos turmatim circumeundo molestiam clamoribus plausibusque, veluti fausta precantes, haud parvam exhibuerunt; donec, qui intus obsidebatur, taedio confectus, aliquamtulum pecuniae ipsis projiciebat: tum, domo relicta, ad aedes vicinas se contulerunt, hunc quaestum ad seram usque vesperam exercentes. Inde rem indignam interdum accidisse, narrat Asterius, quod qui istis tenui re familiari usus nihil sponte depromeret, licentius acerbiusque tractaretur; quam, ut averteret, contumeliam, illum saepius, quae paucula suorum alimenta non sine multo sudore corrasisset, omnia illis invitum projicere, dein per totum festum cum suis misere esurire. Ob similem quoque licentiam rustici iter urbanum his diebus cane et angue pejus vitabant; si quis enim per plateas deprehenderetur, quod in manibus erat amissum, ipse contumeliose habitus, omnibusque subfannantibus illusus pedibus se subducere coactus fuit. Postridie Calendarum omnis munerum missio cessavit, nullus per compita discursus; omnes domi se continentes, et heri et famuli, talis aleisque promissis

B §

cue

cue incubuerunt: nec servi segniticem dominus increpuit, nec ebrietatem tunc plagis castigavit. Die sequenti edebantur ludi, quos omnis multitudo summa cum voluptate in Hippodromo theatrisque spectavit, unde quisque domo redux balnea et mensam petiit: dapibus remotis, tali appositi; hujusque ludici studio magna pars noctis consumpta. Denique pridie Nonarum, et in utraque metropoli, et in provinciis, strenae imperatori oblatae, votaue pro ejus salute suscepta p): nondum vero omnis festi licentia deferbuerat, quae vel quintum usque diem attigisse fertur. Tandem vertigine sensum sensimque excussa, ad sua quisque opera cunctabundus rediit, concionatoribusque, qui per ipsum festum, omnem licentiam ceu diabolicam damnantes, frustra defudaverant, attentas iterum prae-buit aures q).

Nihilotamen secius sacerdotes de exigua hominum in templis frequentia ad quadragesimam usque con-questi sunt. Incipiente vero quadragesima, qua tota, si diem solis et, quod Orientem spectat, Saturni ex-cipias r), non jejunasse peccatum, festum vero agi-
tasse

p) cnsr. not. ad tit. 24. lib. 7. Cod. Theod.

q) Praeter Asterium hujus festi licentiam increpnerant Chrys. hom. in Calend. vol. I. Maximus Taurinensis hom. de Calend. in max. Bibl. Patr. Lugd. vol. 6. p. 18. Chrysol. sermo 155. Bibl. Patr. Lugd. vol. 7. p. 963. Prudent. cont. Symm. lib. I. v. 237. add. epist. II. Greg. Nyss. in Bibl. Patr. Gall. vol. 6.

r) vid. Bingham origin. eccles. lib. 21. cap. I. §. 4.

tasse convivium, impium esse credebatur; qua porro omnia ludorum genera edicto vetita erant imperatorio s): ingens hominum otioforum multitudo, quo se interea verteret, nescia ad aedes sacras turmatim visa est accurrisse. Huc itaque delicatulus adolescens unguentis delibutus properavit, ut confessum virginum bene ornatarum perlustrans, quam forte oculis aptam invenisset, ipso loco utpote opportuno, num habilis futura esset, duci sermone tentaret t). Huc dives magno famulorum stipatus concomitatu, qui turbam plebejorum hominum ante valvas templi abigendo facilem domino aditum pararet, se multo cum fastu contulit u). Paullo post cum filiola forte grandiori, quae semper ecclesiam frequentare debebat, sequebatur uxor vecta carpento, vel in Italia equis v), vel in Oriente mulis albis juncto. Ipsa quidem matrona, quae auro gemmisque ornata, omnium oculos, multarum invidiam sibi attrahere studuit x), filiam in via sedulo monuerat, ut mores virginum Deo

s) Cod. Theod. lib. 15. tit. 5. lex 5.

t) Chrys. hom. 73. in Matt. vol. 7. p. 711. 712. hom. 9. in I Thim. vol. II. p. 594. hom. 36. in I Cor. vol. 10. p. 340. 341. D. "si quis tentet, aut velit corrumpere mulierem, nullus, ut puto, ei videtur locus aptior ecclesia."

u) Chrys. hom. 3. in 2. ad Theff. vol. II. p. 527.

v) Horum in Italia usus tantum magnatibus concessus Cod. Theod. lib. 9. tit. 30.

x) Chrys. expof. pf. 48. vol. 5. p. 513. B. hom. 89. in Matt. vol. 7. p. 836. C.

Deo sacrarum, quae ambulantes non nisi sponsum coelestem ante oculos habere dicerentur y), imitata, cincinnatorum homunculorum oculos ceu infaustos caveret z), et tota ab ore penderet concionantis. Postquam vero in ecclesiam ventum erat, multae ibi foeminae utrique familiares repertae, inter quas crebrae non sine strepitu confabulationes fiebant. Una, dum orator ore magna sonaturo luxuriam forte muliebrem describebat, rumores disseminabat urbanos, altera sermonem excipiebat cachiuno narratiunculam alteri quam celerrime enarratura. Mater igitur cum filia, in hunc coetum receptae, mox rebus divinis nuntium miserunt; utraque cucurrit ad suas, seque totam in sermonem dedit a). "Cerneris illas" exclamavit aliquando Chrysostomus b) "omnes colloquentes, quantum neque in foro, neque in balneis soleant: quasi huc venissent, ut licentiam haberent, ita de rebus inutilibus omnes garriunt." Quin tantam fuisse Antiochenum levitatem eodem teste constat c), ut, cum omnes ad preces fundendas genua flectebant, plurimi se invicem dictariis lacerarent. Si quis porro eorum sive emere aliquid, sive vendere voluit; aedem po-

y) Chryf. de foemin. regul. vol. I. p. 260. B. p. 262. E.

z) Hieron. ep. 107. p. 681. edit. Vallarsii.

a) Chryf. hom. 20. de statuis. vol. 2. p. 201. B. hom. 29. in Genes. vol. 4. p. 281.

b) Chryf. hom. 9. in I Tim. vol. II. p. 594. C.

c) Chryf. hom. 19. in Acta vol. 9. p. 160. D.

potius sacratam quam forum petiit: unde plura ibi maledicta, quam in ipso foro fuisse jactata, eosque, qui diem integram in medicorum officinis, ut novi aliquid discerent, affixi sedere solerent, eandem ob causam templa Christianorum Antiochia frequenterasse d).

Iidem vero homines, aurium pruritu laborantes, graves concionantibus iudices egisse perhibentur. Multitudo in studia contraria scissa, aliis huic, aliis illi faventibus, vel ad gratiam, vel ad odium, aures dicentibus accommodavit: quem vero sacerdotem partem aliquam eorum, quae ab alio elaborata essent, orationi suae intexisse suspicabatur, opprobriis tanquam furem oneravit. Tanto enim auditores laboraverunt fastidio, ut orationes pro concione habitas, veluti sophistarum in scholis declamationes, non ad usum sed ad voluptatem exigere voluerint e). Si vero cujusdam luxuriae aut vitii imago ad vivum depicta proferebatur, vel aliquid dictum concinnius aures feriebat; omnes consuetudine ubivis recepta permagnos plausus ediderunt. Saepe itaque concionante Chrysostomo, acerrimo vividissimoque morum pictore, omnes auditores, acriter quamvis ob luxuriam et vitia in-

d) Chrys. hom. 36. in I Cor. vol. Io. p. 341. D.

e) Chrys. lib. 5. de sacer. vol. I. p. 415. Hieron. comm. in ep. ad Gal. lib. 3. init.

increpiti, summis viribus plausuerunt f): alii valido isto dicendi flumine interdum extra se rapti, admirationis testandae gratia tunicas in altum sublevasse, alii extremos infularum angulos aut mappas manuales vibrando aerem verberasse feruntur g). Rursus alii, si genere dicendi severo et acri utebatur, capita inter magnos gemitus frequenter tutuderunt h); si remissione sermone usus, hujus vel illius luxuriae insaniam vividius oculis subjecerat, in risu eruperunt effusos i): quamvis haec in subsultando et sonos incompósitos edendo levitas viro gravissimo non potuit non displicere k). Plausus verò nec ipse Chrysostomus semper fastidivit l), quippe qui, quamvis pro sua gravitate morem aliquando tollere conatus sit m), similitudinibus

f) Exempla plausus tam Constantinopoli quam Antiochiae editi sat multa in hom. Chryf. occurrunt v. c. conc. 2. de Laz. vol. I. p. 730. A. hom. in illud si esurierit inim. vol. 3. p. 157. C. hom. 7. de Laz. vol. I. p. 790. C. add. Isidor. Pelusiot. lib. 3. ep. 382. Sidon. Apoll. lib. 9. ep. 3.

g) Georg. Alexandrinus in vita Chrysof. ad calcem operum Chryf. in edit. Savillii et Frontonis Ducaeii.

h) Chryf. hom. quales ducend. uxor. vol. 3. p. 211. C. hom. ined. vol. 12. p. 348. e.

i) Chryf. hom. 5. in 2 Cor. vol. 10. p. 472.

k) Chryf. hom. 1. in Oziam vol. 6. p. 97. B.

l) Chryf. hom. 1. daemones non gubern. vol. 2. p. 248.

m) Chryf. hom. 30. in Acta vol. 9. p. 239. "Si placet, hanc firmemus legem, ne cui auditorum liceat loquentem plausibus turbare; sed, si admirari volueris, silens admiretur — Quid vero hoc rursus plauditis?"

bus imaginibusque, quibus veluti floribus orationes insperferit, clamores auditorii venatus fuisse videatur.

Praeter has vero sacrorum conventuum solennitates, juvenes, saltem in Italia, aliam quoque rationem, qua jejunium et religiosi et cum voluptate observarent, excogitasse constat n). Primo enim diluculo, servulis congregatis, cassibus rite dispositis, ruraliter, ut saltus sylvasque perlustrarent; cui venationis studio dum impransi ad vesperam usque incubebant, diem gaudii plenum jejunantes exegerunt. Nec sane divites Antiochenenses, qui canes venatorios aluerunt o), anni tempestatem huic exercitio aptissimam p), facile neglexisse censendi. Christiani vero religiosiores alternis tantummodo quadragesimae hebdomadis a cibo ante vesperam capiendo abstinerunt; nec fere ulli laici nisi senes et aniculae, jejunium quadragesimale ea, quam concionatores commendaverant, diligentia observaverunt q). Tempore denique jejunii quadragesimalis praeterlapso, omnes certatim Christiani convivium, quibus per tot hebdomadas aegre

ca-

n) Ambros. sermo 41. hunc editores Benedikt. Ambrosio adjudicatum, vel Caesario vel Maximo vindicaverunt edit. Beurd. vol. 2. app. p. 369. Nostra parum refert; omnes enim isti auctores hanc multum a se invicem aetate distant.

o) Chrys. hom. 82. in Joh. vol. 8. p. 487. C.

p) In Calendario Constantiniano Theoph. Graev. vol. 8. p. 96. imago mensis Martii sinitur venatrix.

q) Inter sermones, qui Ambrosio falso tribuuntur 34.

caruerant, festo paschali apparaverunt. Tum unusquisque paterfamilias, cui res familiaris angustior haud obstitit, munuscula misit amicis, eosque ad lautas invitavit epulas, quibus crebra inter pocula noctes paschales transigeret r). Nec minore apparatu festum pentecostes post elapsam quinquagesimam fuit celebratum. Quam ob rem concionatores suos taxaverunt auditores, quod, sordibus animarum suarum prorsus neglectis, calceos festo quodam adventante emerent, vestimenta ab arcis deprompta praepararent, multosque undique proventus ad mensas lautiores conquererent s).

Voluptatibus vero, quas tempestates annuae civibus utriusque imperii communes attulerunt, ea quoque annumeranda itinera, quae multi majorum urbium incolae, feriis, tam in iudiciorum subselliis quam in cathedris scholarum ab 8 Calend. Julii usque ad Calendas Augusti agendis t), in loca situ pulchra, quasi ruris amoenitate ducerentur, fuscipere consueverunt. Ita senatores Romani, omnium hominum delicatissimi, cum animum frequenti clientum u) hortamine

r) August. sermo 252. in dieb. Pasch. cap. 7. hom. 19. Valeriani episc. Cemeliensis Bibl. Patr. Gall. vol. 10. p. 151. Greg. Nyss. ep. 1. 9. Bibl. Patr. Gall. vol. 6.

s) Analesta vet. Patr. Vener. 1781. in fol. p. 143.

t) Cod. Theod. lib. 2. tit. 8. lex 2.

u) Orientis commonitorium lib. 2. de ebrietate Bibl. Patr. Gall. vol. 10. vitam clientum Romanorum describit.

tamine ad pericula (sic videbatur) instantia satis firmaverant; media interdum aestate a lacu Averni Puteolos vel Cajetam pictis limbis invehī sustinuerunt. Si vero iter facientibus muscae inter ipsa forte muscaria pavonina, auro ornata v), quibus servuli festo domino ventilabant, laciniis fericis infederat; vel radiolus solis per foramen umbraculi pensilis irruerat: multae prolatae sunt querelae, "se infelices, quod non essent apud cimmeros nati." Nec magis divitiarum jactantiam, animo insitam, coelum mutando deposuerant: eos enim et Silvani forte lavaero vel salubribus Mamaeae aquis, quibus corpusculum eneruatū resovere studuerant, egressos suspensa servulorum caterva cum grandibus arculis multoque exceptit apparatu. Tum domino tenuissimis linteis absterfo admotae sunt arculae; pondera, quibus impositis vestes splendere cogebantur, sublata x); totque vestes nitentes in lucem protractae, quot ad undecim homines induendos sufficerent. Diu senator gravis, rationibus diligenter subductis, utram vestem eligeret, dubitavit: tandem una earum indutus annulisque receptis, quos,

v) aurata fiabella habet Amm. Marcell. lib. 28. cap. 4. muscarium vero pavoninum in Calendario Constantiniano in imagine mensis Augusti expressum cernitur. Thef. Graevii vol. 8.

x) Amm. Marcell. solutis pressoriis. Claudian. epithal. Pall. et Celer. v. 101. praelisque solutae

Mira Dioneae sumit velamina telae.

quos, ne humorem contraherent, famulis tradiderat fervandos, lavacrum lentis passibus reliquit. Tales igitur homines neque felicissima aeris temperies, neque amoenissima littora Bajas y) traxerant, verum eos nobilium hominum eo in loco frequentia et luxuriae jam fastidiosae veluti nova species, mira denique dulcedo pellexerat, quod Romae, tandem reduces, mira sua et portentosa itinera convivis attonitis enarrarent. Antiocheneses simili rei rusticae amore ad Daphnen locum suburbanum, lauris et cyparissis consitum fontibusque scatentem z), se contulerunt a); ut loci deliciis, cantoribus scilicet saltatoribusque b), qui huc accurrere consuevissent, laeti fruerentur.

Fuerunt tamen nonnulli licet numero pauci, qui ad gaudia agrestia nondum obtorpuerant, quos inter Avienus poeta, qui amicis, quid rure ageret, rogantibus hos misit versiculos.

Rure

y) August. cont. Acad. lib. 2. cap. 2. delicias senatorum Romanorum enarraturus Bajas affert, et amoena pomaria, et deliata nitidaque convivia, et domesticos histriones. Symmachus lib. 7. ep. 24. amico scribens, ut, Bajas relictis, ad se veniret, haec habet "amicos enim non Bajas desiderasti, nisi forte illo luxuriae sinu traheris" add. lib. 1. ep. 8. lib. 8. ep. 23. Ad tot. loc. leg. Amm. Marcell. lib. 28. cap. 4.

z) Hieron. vol. 5. p. 599. E. edit. Vallars.

a) Exemplum praebet Liban. ep. 1235. edit. Volsi.

b) Chrysof. hom. in S. Julianum vol. 2. p. 678. Liban. orat. de victis. vol. I. p. 455.

Rure morans, quid agam, respondeo pauca
rogatus.

Luce Deos oro, famulos post arvaque viso,
Partitusque meis iustos indico labores:
Inde lego, Phoebumque cio, Musamque laceffo.
Tunc oleo corpus fingo, mollique palaestra
Stringo libens, animo gaudens ac foenore liber.
Prandeo, potō, cano, ludo, lavo, coeno,
quiesco,

Dum parvus lychnus modicum consumat olivi.

Aliae iterum in foro feriae integro mense ad foetus autumnii decerpandos concessae fuerunt c); in quibus plebs urbana rus petiisse videtur, ut cum vindemiatoribus, per vindemiam liberius exsultantibus, permessa licentia gauderet. Tunc multa in dominos jocularia ipsis audientibus affusa; tunc carmina lasciva decantata, vanisque certatum clamoribus; cum hinc viator feris cultoribus probra caneret, illinc vindemiator durus regereret convicia: quale festum, ad ripas Mosellae agitatum Aufonius d) his versibus descripsisse videtur e).

Laeta

c) Cod. Theod. lib. 2. tit. 8. lex 2.

d) in Idyllio quod Mosella inscribitur v. 163 sequ.

e) Morem illum vindemias celebrandi jam innuit Lampridius in Heliogabalo cap. 11. Quomodo istae feriae medio aevo Constantinopoli agitatae fuerint vid. Constant. Porphy. de Caerem. p. 217. et annot. Reiskii p. 109.

Laeta operum plebes, festinantesque coloni
 Vertice nunc summo properant, nunc de iuge dorso,
 Certantes stolidis clamoribus: inde viator
 Riparum subjecta terens, hinc navita labens,
 Probra canunt seris cultoribus: adstrepit ollis
 Et rupes et silva tremens, et concavus amnis.

Anno ad finem vergente, Saturnalia pueris servis-
 que gratissima adventaverunt. Ipsa Saturnalia tribus
 diebus a decima sexta Calend. Jan. ad decimam quar-
 tam peracta: his sigillarium adiecta celebritas, quae
 publicum discursum festique sollemnitatem in septem dies
 extendit f). Festi initio familia cujuscunque domus
 aliquantulum religiosae dapibus sollennibus, ex more
 prisco quodammodo adhuc observato vescabatur; ser-
 vis demum satiatis domino et amicis, qui tempore a
 negotiis publicis feriato frequenter convenerant, mensa
 instruebatur g). Diebus sequentibus mos erat cereos
 missitare h), et sigilla fictilia vel oscilla ad formam
 humanam efficta infantibus praeberere i).

Præter

f) Macrobi Saturn. lib. I. cap. 10. p. 243. edit. Bip.

g) lib. cit. cap. 24. in fine.

h) ibid. cap. 12. p. 254.

i) ibid. cap. 11. p. 244. coll. p. 232. Similis adhuc consuetudo
 passim in Dania viget: vespera enim, quae festum natale Chri-
 sti praecedat, familiae epulas lautiores apponunt, pueros vero
 oscilla donant cum cereis. Rursus vespera, quae diem prae-
 cedit epiphaniae, largius epulantur domestici; sicut olim servos
 postridie Calendarum genio indulisse supra vidimus.

Praeter haec vero gaudia, quae annuae tempestatum vices secum afferre videbantur, magnam quoque aliis ex ludis, qui vario variis in locis tempore agitati sunt, oblectationem homines urbani ceperunt. Ita magnam multis ludicris opportunitatem quaedam praebuerunt sodalitia sive collegia, quibus in singulis fere urbibus cives, tam optimates, quam tenuiores, erant adscripti; sive ut, barbaris forte imminetibus, excubias agerent; sive ut munera quaedam publica susciperent peragenda k): hae enim cohortes civicae, in quas veluti classes magna civium pars erat divisa, festis saepius diebus sollennia inter se instituerunt certamina. Ita Ravennae quovis die et dominico et apostolis dicato Ravennenses multi, cujusvis sexus, aetatis, conditionis, duplici agmine facto, duas urbis portas simul egrediebantur. Postquam agmina in suburbium una convenerant, species exstitit pugnae civilis: unus alterum loco pellere studuit, fustibus pugnatum, ne a missilibus quidem saxisque abstinebatur; donec alterutri, adversariis non absque sanguinis effusione loco pulsus

k) Qui his sodalitiis adscripti erant dicti sunt *δημοι* reliqui *λαοι* appellati. Ita narrat Theophanes in Chronographia p. 62. quod Theodosius Thessaloniae tam *δημους* quam *λαους* occidi iussit. De toto hoc loco paullo obscuriore vid. quae Reiskius in annotat. ad Constant. Porphy. de Caeremoniis p. 9 sequ. disputavit.

pulsis, ovantes in urbem redierint 1). Caesareae quoque urbe Mauritaniae similis obtinuit oblectatio, qua, teste Augustino, non tantummodo cives verum etiam propinqui, fratres, postremo etiam parentes ac filii, in duas partes divisi, lapidibus inter se per aliquot dies continuos certo anni tempore sollenniter dimicaverunt, et quisque, (sic ille saltem narrat), ut quemque poterat, occidit: donec consuetudo a majoribus accepta fervidis Augustini orationibus fuit sublata m). Videntur enim juvenes postquam frequentior palaestrae usus cessaverat, huncce ludum ceu speciem quandam certaminis gymnici cupidius arripuisse: accesserunt forsitan nonnullis in locis reliquiae pristini moris, quo dies festi choreis olim fuerant transacti. Certamina vero parvis ab initiis profecta, dum dimicandi ardor ob plagas et datas et acceptas quotannis cresceret, maiora semper ceperunt incrementa. Imperatores autem his exercitiis, quibus, veluti bellorum praeludiis, imbelles urbium incolae in armis ad barbaros repellendos exerceri videbantur, eo usque indulserunt; donec plurimas caedes passim inde exoriri animadverterent: nec tamen ludos, quibus nunc ex usu longiore antiquitatis accesserat autoritas, tollere potuerunt. Haecce itaque ludicra in Oriente ad interitum usque imperii

1) Hanc consuetudinem veterem vocat Agnellus de vita archiepiscopi Ravenn. in Murator. script. rer. Ital. vol. 2. p. 154.

m) August. de doctrina christ. lib. 4. cap. 53.

perii aliqua saltem ex parte servata fuisse videntur: in Italia quidem, utpote studiis barbarorum aptissima, per sequentia saecula viguerunt; donec ultima horum vestigia recentissimis demum temporibus sublata sunt.

Alius existit ludus bellicus his, quos modo descripsimus, longe mitior; qui antiquam (sic ferebatur) originem nomine referens n) ludus Troiae fuit appellatus: hunc pueri nobiles ludis consularibus in circo quotannis ediderunt; quaenam vero huius ludi fuerit ratio ex his Claudiani versibus discimus o).

Armatos hic p) saepe choros, certaue vagandi
 Textas lege fugas, inconfusosque recursus,
 Et pulchras errorum acies, jucundaue Martis
 Cernimus: insonuit cum verbere signa magister,
 Mutatosque edunt pariter tot pectora motus,
 In latus allisis clypeis, aut rursus in altum
 Vibratis. Grave parma sonat mucronis acuti
 Murmure, et umbonum pulsu modulante resultans,
 Ferreus alterno concentus clauditur ense.
 Una omnis submissa phalanx, tantaeque salutant
 Te q) Princeps galeae. Partitis inde catervis
 In varios docto discurritur ordine gyros,

Quos

n) Donatus ad Aeneid. lib. 5. v. 602.

o) Claud. in sextum consulat. Honorii v. 622 sequ.

p) In Circo.

q) Honorium.

Quos neque semiferi Gortynia tecta juvenci,
 Flumina nec crebro vincant Maeandria flexu
 Discreto revoluta gradu torquentur in orbes
 Agmina, perpetuisque immoto cardine claustris
 Janus bella premens, laetae sub imagine pugnae,
 Armorum innocuos Paci largitur honores.

Nec certamen aquatile praetereundum, quod in
 medio Mosellae alveo factum ita describit Aufonius r).

Haec quoque quam dulces celebrant spectacula
 pompas,

Remipedes medio certant quum flumine lembi,
 Et varios ineunt flexus, viridesque per oras
 Stringant attonsis pubentia germina pratis!
 Puppibus, et proris alacres gestare magistros,
 Impubemque manum super amnica terga vagantem
 Dum spectat, transire diem, sua feria, ludo
 Posthabet: excludit veteres nova gratia curas.

Eosdem quoque ludos, vel saltem his non multo
 absumiles, aliis in locis editos fuisse constat. Juxta
 praedium Sidonii Apollinaris intra fines Arvernae erat
 lacus, in cujus medio brevis insula, tum natura, cum
 arte, in aggerem sese extulit; ad quam veluti metam
 navigia remis flectebantur s). Hic majores Sidonii,
 qui se Troja oriundos esse iactaverunt, agonem Dre-
 pani-

r) de Mosella v. 200 sequ.

s) Sidon. Apoll. lib. 2. ep. 2.

panitanum a Virgilio commemoratum imitati, certamen navale inierant. Juxta ostia vero Tiberina mensae Majo cum maxima et plebis et optimatum frequentia sollennitas jucunda navibus fuit peracta; ubi inter alia joca unus alterum in aquam conjicere studuit t). Verum enimvero ut morum perversitas, si semel irruerit, nullam voluptatem, modo aliqua adsit opportunitas, innoxiam manere facile patitur: ita haec quoque in navigando natandove oblectatio perditorum hominum studiis maxima crimina haud immerito contraxit. Jam igitur in lacu Lucrino, quo petulantes senatorum filii Roma profecti legitimis gaudiis haud acquiescendum duxerunt, magnum in navibus strepitum, frequentationem balnearum, procaces juvenum natatus Symmachus, consulari gravitate usus, foedae luxuriae crimina esse dixit u). Syri vero postquam hunc in aquis ludum ab occidentalibus (sic mihi videtur) acceperant; aptum judicaverunt, cui omnis turpitudine, qua sacra Veneris indigena olim coluerant, sub honesto Majumae (sollennitatis aquatilis) nomine v) commode jungeretur x). Hinc itaque intelligitur,

t) enfr. Suidas in voce Majumae. Aethicus Cosmograph. p. 716 edit. Gronov. ad calcem Pomp. Melae, Aufonius de feriis v. I. in Calend. Constant.

u) Symm. lib. 8. ep. 23.

v) Majumae nomen originem traxit a vocabulo Syriaco مَاجُومَ aqua.

tur, unde factum sit; quod neque ulla, antequam imperatores Christiani, summa rerum potiti, foedum Veneris cultum edictis coercuissent, Majumae existerit mentio; neque haec morum pestis per provincias occidentales, quibus scilicet turpia sacra Veneris mansissent ignota, in simili morum depravatione perpsedit. Festum Majumae ipsi scriptores pagani ceu scelerum exagitaverunt: aegre tulit imperator Julianus quod Antiochenfes, in sacrificiis offerendis tenaces, tot sumtus in luxuriosa Majumae convivia effunderent y); Libanius quoque festum hocce solenne, a nulla turpitudine alienum, sexcenta mala civitati Antiochensum attulisse asseruit; inde enim juvenes amisso rediisse pudore, et mixtam hominum turbam cum maxima omnis generis impudentia quinque vel plures adeo dies Daphne, suburbio Antiochiae, in hoc festo transigisse: Nemo vero sollemnitatis hujus naturam accuratius describere voluit a); unde factum, ut praeter nomen

x) De Majuma fufe disputat Rivinus in dissertatione syntag. diss. rar. a Graevio editar. inserta. Accuratius res exponitur in comment. Gothofredi ad Cod. Theod. lib. 15. tit. 6.

y) Julian. in Misopog. p. 362. D.

a) Loca Libanii huc pertinentia vid. in comm. ad Cod. Theod. lib. 15. tit. 16. vol. 5. p. 407. 408. edit. Ritteri.

a) Huc tamen locus pertinet in Chorographia Malalae lib. 12. p. 121. quem et Rivinum et Gothofredum fugisse miror "Com-
„modus in usum festi illius triennalis, nocturno tempore cele-
„brari soliti, auri portionem sufficientem assignavit ad lampas
„des

nomen nihil fere de eo teneamus. Tanto vero hujus sollennitatis studio homines provinciales flagrauerunt, ut hanc laetitiam legibus sibi eripi aegerrime tulerint. Postquam enim ludi turpitudine innotuerat, Constantius edicto celebritatem fustulit b); quae autem, Juliano imperante, reducta, sub Valente et initiis adhuc regni Theodosii, ex Libanio viguisse collegitur c). Prohibuit quidem Theodosius, verum Arcadio multitudini gratificaturo placuit "ut Majumae sollennitas provincialibus redderetur ita tamen ut servaretur honestas „et verecundia castis moribus perseveraret." Cum admonitio autem imperatoria nihil in illis ludis immutasset edictum quadriennio post promulgatum "Majumam, quod sibi nomen (per se igitur honestum) „procax licentia vindicaverat, tanquam foedum et indecorum spectaculum denegavit" d).

Di.

„des candelasque parandas, et quae aliae res necessariae essent „ad sollennitatem illam, qua per spatium 30 dierum totis „noctibus genio indulgebant. Sunt autem haec orgia vocata, „nempe mysteria Veneris et Bacchi in honorem agitata, quae „quod mense Majo celebrata fuerant, Majumae nomen habuerunt." Videmus Graeculum recentiore in eo errare, quod recentius Majumae nomen pristinis orgiis tribuerit: falsam quoque nominis hujus originem Graecorum more dedit: licet enim Antiochenis natus esset, linguam tamen Syriacam non magis, quam plurimi Antiocheni aetate Chrysostomi (vid. hom. 7. in Matt. vol. 7. p. 105. A. hom. 19. de statuis vol. 2. p. 189. B.) calluisse videtur.

b) Liban. de angariis vol. 2. p. 555. edit. Reiskii.

c) Loca supra allata.

Disputatione de ludis publicis absoluta, nos ad ludos privatos describendos convertimus, quorum notissimi fuere, pila, calculi, alea: ludus ille juvenes, hi aetatem, tam senilem, quam juvenilem, exercuerunt e): ille, utpote sudorem eliciens, occidentalibus provinciis proprius fuisse videtur; hi vero utriusque imperii civibus communes deprehenduntur. "Quis vestrum quaeso" dixit aliquando Chrysostomus pro concione loquens f) "domi librum christianum arripit, dicta examinat, scripturam scrutatur? Nemo, sane; sed talos et cubos apud plerosque invenimus, libros nusquam, vel apud paucos certe, et ipsos in scriniis diligenter depositos." Roma vero urbs quanto majori abundavit otio, tanto fervidiori aleae exarsit studio; ita ut cum omnes amicitiae pro senatorum tumore Romae tepescerent, aleariae solae, quasi gloriosis quaesitae sudoribus, arctissimo vinculo cives confociaverint. Dum itaque homines eruditi, a comessationibus divitum exclusi, ceu infausi et inutiles vitarentur g): cernere licuit hominem vilem artis arcana callentem, qui spreto aleatoris nomine se tesserarium esse jactitavit, magna cum gravitate (Porcium crederes esse Catonem, ait Ammianus, post repulsam Praeturae nec suspectam antea, nec speratam)

moe-

d) Cod. Theod. lib. 15. tit. 6. lex 1 et 2.

e) Sidon. Apoll. lib. 1. ep. 8. lib. 5. ep. 17.

f) Chrys. hom. 32. in Joh. vol. 8. p. 188. A.

g) Ammian. Marcell. lib. 14. cap. 6.

moestiore incedere, si illi proconsularis quidam in majori, forte convivio fuisset antelatus h): nec minus interea infima plebecula magnos inter clamores aleis fortiter certavit i).

In Gallia quidem pila tesserisque manus nobilium juvenum terebantur k): nec ab omnibus his exercitiis viri et aetate iudicioque maturi, et autoritate graves, tam omnino abhorruerunt; ut Sidonius Apollinaris, qui legatus militum, praefectus praetorio, et tandem Arvernorum episcopus, res maximas semper tractaverat l), se sphaeram non minus ac librum perpetuum habere comitem, saepius se huius ludi fuisse signiferum, ruri vero degentem hora pomeridiana sese pila oblectasse, et hoc ludo lassum ad aleatorium contulisse, in epistolis ab ipso editis asserere non dubitaret m). Si igitur hospes in Gallia erat elegantior, optimatibus provinciae ad se invitatis, hinc tabulam calculis sterni bicoloribus, illinc convivas tesseris invitari, aptum denique sphaeristerium instrui curavit n). Amicorum vero juniores, postquam aliquod tempus in confabulationibus fuerat consumptum, ad pilae ludum conglobati, in duas secesserunt cohortes; quae

ex

h) Amm. Marcell. lib. 28. cap. 4.

i) ibid. lib. 14. cap. 6.

k) Sidon. Apoll. lib. 8. ep. 3. lib. 3. ep. 3. lib. 4. ep. 4.

l) cnfr. vita Sidonii a Savarone continuata in edit. oper. Sidon.

m) Sidon. Apollin. lib. 5. ep. 17. lib. 2. ep. 2.

n) Sid. Apoll. lib. 8. ep. 12. lib. 2. ep. 9.

ex adverso stantes, dum pilam nunc praetervolantem, nunc superinjectam caperent, seinvicem loco pulsaverunt, variosque traxerunt gyros o). Interea seniorum aliquis, aleae intentus, tesserar cepit, quatiebatque; quo veluti classico ad ludum vocaret aleatores p): hi vero, grato sono audito, sive otio languidi aliquid sibi agendum diutius optassent q), sive lucrum de pretio certaturi jam computarent r), cupide confluerunt. Mox tesserar, ne ullus fraudi pateret locus, in turriculam, vel buxeam s), vel eburneam t), intus pyxidis, instar cavatam, conjecerunt; qua mota eas, per gradus turriculae intus exsculptae magno cum strepitu resultaturas, in tabulam aleatoriam u) absque crimine effun-

o) Sidon. Apoll. lib. 5. ep. 17. lib. 2. ep. 9. Pilae ludum in Oriente tantum non omnino neglectum describit Greg. Nyss. ep. 13. Bibl. Patr. Gall. vol. 6.

p) Sidon. Apoll. lib. 5. p. 17. Quamvis inter tesserar et aleam distingui solet v. c. *Nitsch Zustand der Römer 3ten Buch §. 77-79.* tamen ea saltem aetate idem ludi genus effecisse videntur. vid. praeter loca e Sidon. jam allata lib. 8. ep. 11. de Lampidio quodam "aleae, sphaerae non juxta deditus. Nam cum tesseris ad laborem occuparetur, pila tantum ad voluptatem „fatigabar libenter."

q) Sidon. Apoll. lib. 5. ep. 17.

r) De pecunia certatum fuisse testatur Ambros. de Tobia cap. 11.

s) Aufon. Profess. I. v. 28.

t) Sidon. Apoll. lib. 3. ep. 12.

u) Haec turricula dicebatur quoque pyrgus Sidon. Apoll. lib. 1. ep. 8. lib. 3. ep. 3. lib. 8. ep. 12. Aufon. de Profess. I. v. 28. et fritillus Sidon. Apoll. lib. 2. ep. 9. carm. 23. v. 461. ; nec ullum

effunderent. Calculorum ludus, in quo duo calculorum agmina non solum ad jactus tesserarum, verum etiam ad certas leges ita movebantur, ut fortunae simul et consilio relinqueretur locus, pauciores exercuisse videtur v). Dulcior in hoc ludo victoria fuit ceu ingenii quadam vi comparata, devicto autem major movebatur bilis.

De Spectaculis.

CAP. VIII.

De Circensibus et ludis gladiatoriiis.

Illas, quibus multitudo deliniri soleat voluptates, mentem ejus animumque arguere, neminem, qui historia duce res et studia hominum perlustraverit, inficias iturum arbitror. Ita nempe horrida sua saltatio asperis placuit Laconibus; mollibus vero Athenis, dulci decentium Gratiarum sede, difficilem acutissimae

ullum inter illa deprehendere licet discrimen. Formam fritilli, qualis ea aetate fuerit, depictam vide in Calend. Constant. ad effigiem mensis Decemb.

v) Nonnisi duabus vicibus hujus ludi mentionem fecit Sidon, Apoll. lib. I. ep. 2. lib. 8. ep. 12.

mae plebis favorem summa ingenia, non minus exquisitissimis aurium oculorumque deliciis, quam maxima sententiarum vi atque pulchritudine, capta-verunt. Ita quoque Romae populus olim frugi sed incultior agrestem Satyrorum jocum, sacris functus, et potus, et exlex, festis diebus adamasse fertur. Deinceps aëvo Augusti equites Romanos, qui graeca exemplaria versantes immunda ignomiosaque dicta increpuerunt, aptam fabulam vel decies repetitam plenius cuneis spectasse constat. Cum mores vero praecipites ire coeperant, animi, immodicis fracti deliciis, ad sensum veri pulchrique, bonis quoque litteris pereuntibus, eo usque obtorpuerant; ut nulla fere nisi turpiter agenda posceretur fabula, nec dulcius ullum humano cruore per atenam effuso spectaculum, nec gravius aliquid quam pro aurigis certantibus studium, obtusis mentibus videretur. Quendam in hisce rebus veluti gyrum observare juvat, quod illam in ludis licentiam, quam prisca tulerit simplicitas, sequior lascivia postliminio revocaverit. Quantum vero utraque aetas a se invicem discefferit; id nudatos istos priscorum Satyras, liberos effundentes jocos, cum meretricibus, quae, in ludis Floralibus nudaë, ad satietatem usque impudicorum hominum saltaverunt a), comparando oculis veluti subjicitur.

Cum igitur locus ille de spectaculis ad genium aevi dijudicandum gravis esse videretur; illum tanto ma-

a) Lactant, de falsa religione cap. 20. §. 10.

majori diligentia tractare conatus sum, quanto minorem hujus aetatis rationem ab illis, qui de rebus theatralibus ingentia confecerant volumina, hucusque b) habitam fuisse animadverteram. Quibus vero diebus, quas ob causas, quo editore locoque, quibus spectantibus, quinam, quo studio ludi fuerint celebrati, ita recensebimus, ut Orientem ab Occidente, quantum res postulet, distinguamus.

Multa quidem prisci Romani ludorum sollennia, quibus majestatem Deorum ipsi sancte coluerant, posteris reliquerunt; qui quidem, celebritatibus magis magisque gaudentes, talia pietatis suae in Deos documenta religiosissime edere nunquam neglexerunt. Sacris itaque sensim sensimque multiplicatis, crevit dierum sollennium numerus, quem etiam ludi perennes, ob hos vel illos eventus memorabiles instituti, multum auxerunt: statis denique ludorum diebus natales annumerandi, quibus scilicet principes, vel geniti, vei imperio erant potiti; ita ut centum fere dies annuis ludis, per omnem orbem Romanum agendis, destinati fuisse videantur c). Praeterea multis in urbibus

b) Solus omnium Boettiger v. cel. pauca quaedam, sed viro eruditissimo dignissima, delibavit in prolatione, cui inscribitur: Quatuor aetates rei scenicae. Vimariae 1798. p. 17-21.

c) Calendarium Constantinianum (Thes. Graevii vol. 8.) regnante Constantio exaratum 96 dies ludorum enumerat, quorum paucissimi urbi Romae proprii fuisse videntur. His addantur

bibus saltem in Oriente spectacula scenica singulis Calendis fuerunt edita d); et Antiochiae quidem circenses singulis diebus dominicis studiosissime spectati sunt e).

Praeter ludos vero, quorum repetita recurrebat sollemnitas, alii ex improvviso fuerunt indicti; sive ubivis celebrandi, si insignis victoria, aut aliud quodcunque fausti contigerat f); sive in singulis civitatibus peragendi, cum in illis sacrae imperatorum imagines erigebantur. Ea nimirum obtinuit consuetudo, ut quocunque in loco, sive in tribunali, sive in foro, sive in theatris, praefectus negotia gereret; effigies imperatoriae, auctoritatem rebus a magistratibus gerendis conciliaturae, collocarentur g). Saepius porro provinciales, aut gratitudine ducti, aut tempori ser-

dies natales principum, de quibus Cod. Theod. lib. 15. tit. 5. lex 2.

d) Jul. in Misopog. p. 339. *εἰργω ἐμαυτὸν τῶν θεατρῶν ἐξω τῆς νεμενίας*. Synesii encomium calvitiei p. 77. edit. Petav. "histrion spectatur singulis Calendis." Petavius observat in notis *ιστορηνίας* pro ludis passim apud Dionem Nicaeum reperiri.

e) Joh. Malalae Chronographia lib. 12. in initio.

f) Themist. orat. 4. p. 58. A. "Secundum nunquamque victoriam curribus circus refertus est, et ob felicem nuntiorum multitudinem in ludis ac festis perpetuo versamur." Salvia. de Gub. Dei lib. 6. p. 128. edit. Baluzii. "Christo circenses offerimus cum aliquid boni ab eo capimus."

g) Severiani orat. 6. de mundi creat. in oper. Chrysost. vol. 6. p. 500. D.

servientes, statuas imperatoribus dedicavere h): nulae vero statuae absque editione ludorum, nec a praefecto rite erigi, nec a provincialibus pie dedicari potuerunt i). Imperatores denique, et in ipsis regni auspiciis k) et deinceps, ut suum erga subditos studium ostenderent, imagines suas una cum ludis theatralibus exhibendas per provincias circumferri iusserunt l). Tali festo, tubis ante clangentibus, acie militum praeeunte, magnam inter populi confluentiam, dux aliquis militaris, veste pretiosa ornatus, aureis torquibus nitens, cum signo regio, quod sublimè tulit, urbem ingrediebatur m): illi obviam processerunt magistratus; procures plebejque cum cereis et thure n) imaginem certatim adoraverunt; iudici vero cura erat demandata ludis editis festivitatem diei adaugendi o).

In

h) Quantum hac in re superstitio christiana processerit, ex Philostorgio pater; qui lib. 2. histor. cap. 18. Christianos accusat, quod Constantini imaginem in columna porphyretica stantem sacrificiis propitiarent, lucernis et incensis colerent, preces velut Deo offerrent, et averruncatorias malorum supplicationes peragerent.

i) Cod. Theod. lib. 15. tit. 4.

k) Zosimus lib. 2. cap. 9. Philostorg. lib. 12. cap. 12.

l) Cod. Theod. lib. 8. tit. 11. lex 4.

m) Chrys. hom. 7. de laudibus Pauli vol. 2. p. 512. B.

n) 2da Syn. Nicaen. actio. I. p. 46. vol. 4. concil. edit. Harduin.

o) Orat. 4. Severiani Gabal. episc. in crucem, quae citatur a Joh. Damasc. orat. 3. de imag. p. 385. ed. Lequien Paris. Cod. Theod. lib. 15. tit. 4.

In tanta igitur ludorum frequentia fieri non potuit, quin circenses voluptatesque scenicae, festis Christianorum diebus a summo mane ad vesperam usque agitatae, multos Christianos ab aedibus sacris deducerent: quod quidem sacerdotes adeo aegre tulerunt, ut Theodosium impulerint, lege lata sancire; ne ullo die dominico spectacula populo praeberentur p). Adhuc vero coeteri dies, cultui numinis jejuniisque dicati, ludorum editionibus saepius occupabantur; quibus concionatores populum, quod cantica potius diabolica quam divina eloquia audiret, exigua cincti corona, frustra increpuerunt q). Petierunt itaque patres Africani in concilio Carthaginensi quinto r), ut spectacula theatrorum ludorumque Circensium omnibus diebus religionis Christianae celeberrimis amoverentur; maxime, quia populus ad circum magis quam ad ecclesiam convenire soleret: hac quoque causa satis probabili addita, quod varii corporatorum ordines ludis inviti adesse cogerentur. Tandem lex a Theodosio juniore promulgata iussit „et die dominico, et natali Christi, et diebus epiphaniarum „Paschae et Quinquagesimae, omnem et theatrorum „et circensium voluptatem non solum Christianis, verum

p) Cod. Theod. lib. 15. tit. 5. lex 2. an. 386.

q) Chrys. hom. cont. Anomaeos vol. I. p. 501. B. hom. I. in princip. Aët. vol. 3. p. 51. C. hom. 58. in Joh. vol. 8. p. 342. B.

r) Cod. can. Afric. 61. p. 898. vol. I. concil. edit. Harduin.

„rum etiam impiis Judaeis, et quibus adhuc pagana placuerit superstlitio, denegari” s). Hanc vero legem interdum, ut fit, fuisse posthabitam locus Salviani t) arguit, lugentis, quod quando eveniret, (quod saepe evenire dicit) ut eodem die et festivitas ecclesiastica et ludi publici agerentur; multo maiorem Christianorum hominum coronam cavea ludi publici, quam atrium Dei contineret.

Jam vero alia oritur quaestio; quorum scilicet expensis tot ludi non solum Romae, Constantinopoli, Alexandriae et Antiochiae; verum etiam Gortyni, Nicomediae, Laodiceae, Tyri, Beryti, Caesareae, Heliopoli, Gazae, Ascalone u), Hierosolymae v), Beroeae x), Corinthi y), Cirtae z), Carthagine a), Syracusis, Cataniae b), Mediolani c), Aquileiae d), Ravennae e), Moguntiae f), Agrippinae g), Trevis.

a) Cod. Theod. lib. 15. tit. 5. lex 5. an. 425.

t) Salvian. de Gub. Dei lib. 6. p. 132.

u) Expositio tot. mundi cap. 17. Hudson geogr. vet. vol. 3.

v) Hieron. ep. 58. ad Paulin.

x) Liban. ad Tifamen. vol. 2. p. 252. edit. Reiskii.

y) Julian. ep. 35. pro Argivia p. 408. D.

z) Salvian. lib. 6. p. 141.

a) Expos. cap. 53.

b) Expos. cap. 58.

c) Aufon. de claris urbibus 5. 5.

d) Jul. orat. I. p. 39. C.

e) Salvian. lib. 6. p. 136.

f) ibid. p. 133.

g) ibid.

ris h), Arelati i), tandem in omnibus fere utriusque imperii urbibus k), editi fuerunt? Nec enim tantis sumptibus publicum aerarium ullo modo suffecit, nec ludos spectaturi ullum pretium solvisse deprehenduntur, nec tanta praemia aura popularis conferre potuit, ut illam optimates in singulis urbibus captaturi patrimonia sponte effunderent. Quam vero in spectaculis edendis munificentiam ambitio spe reipublicae capeffendae priscos Romanos prodere aliquando impulerat; lex Constantini l) a sequentibus imperatoribus firmata ab invitis optimatibus exegit.

Praeter eos enim ludos, quos novi consules antiquo ex more sumtuosissimos ediderunt; certi homines, vel ordinis senatorii, vel majoris tantummodo census a senatu tam Romano quam Constantinopolitano decennio ante deligebantur, qui praetorum nomine omnium ludorum editionibus, quotannis utraque in urbe habendis, et operam suam et sumtus necessarios subministrarent. Huic vero oneri pergravi, cui omnes omnino amplioris fortunae homines, nisi annos nondum viginti quinque nati, aut insigni aliquo magistratus militiaeve gradu perfuncti, aut beneficium singulare principis adepti, ipsis natalibus ob-

strin-

h) ibid.

i) Anim. Marcell. lib. 14. cap. 5.

k) De Palaestina enfr. Liban. orat. pro saltat. vol. 3. p. 362. de Aegypto et Asia minori ibid. p. 378. de Hispania et Gallia Salvian. de Gub. Dei lib. 6. p. 133.

l) Zosim lib. 2. cap. 38.

stringebantur; multi urbem relinquendo sese subducere studuerunt. Adveniente itaque tempore, quo praetores designabantur, magna ex utraque urbe facta est optimatum fuga m): saepiusque praetores nominati tempore, quo ludos ederent, in provinciis delituerunt n). Hinc multis legibus in editores absentes latis sancitum fuit, ut omnem erogationem, quam fiscus vice eorum expendisset, iterum, gravi multa addita, solvere cogerentur o). Ludis praetoriis quaestorii addendi sunt, qui sumtum longe minorum p), juvenibus senatorum filiis hominibusque minoris census incubuisse videntur. Ipsi denique imperatores, seu ultronea liberalitate q), seu flagitante populo r), varia interdum largiti sunt spectacula. Reliquas utriusque imperii urbes quod attinet, in singulis earum duumviri e numero curialium sive optimatum designati sunt, qui suis impensis annua darent spectacula. Si duumviri designati aufugerant, parte bonorum amissa, onera duumviratus biennio subire coacti sunt s):

iis

m) Zosim. l. c.

n) Exemplum affert Symm. lib. 10. ep. 4.

o) De his omnibus vid. Cod. Theod. lib. 6. tit. 14. paratitlon.

p) Symmachus lib. 4. ep. 8.

q) Symm. lib. 10. ep. 29.

r) Symm. lib. 10. ep. 20. lib. 6. ep. 33. ep. 34.

s) Cod. Theod. lib. 12. tit. 1. lex 16. Minor poena infligta si tempore demum editionis magistratum deseruerunt lib. 12. tit. 1. lex 29.

iis vero, quorum res familiaris augustior existit, principis interdum liberalitas consultum ivit t). Ludorum editoribus sacerdotes etiam annumerandi, qui pro ratione provinciarum Syriarchae, Alytarchae, Bithyniarchae, Asiarchae u), appellati fuerunt. Mos nimirum olim obtinuerat, ut, quicumque civis primarius sacra provinciae suae administraret, numen Deorum ludis quoque sollennibus et nominatim munere, sive venatione ferarum, redderet propitium v). Cultu autem Deorum sub imperatoribus Christianis abrogato, isti sacerdotes meri evaserunt agonothetae x), qui in metropoli provinciae suae venationibus, omnium ludorum sumtuosissimis, nec ab ullo, quamvis aliqua pecuniae vis a senatoribus curialibusque solveretur y), sine magno rei familiaris detrimento fuscipiendis, operam dederunt. Ne vero curiales, tot alijs ludis edendis gravati, opes temporum calamitate jam valde attritas prorsus effunderent; sanxit Theodosius neminem invitum ad haec sacerdotia subeunda cogi oportere z). Qua de re effectum fuisse vide-

t) Exemplum exstat. Cod. Theod. lib. 12. tit. 1. lex 169.

u) Cod. Theod. lib. 15. tit. 9. lex 2.

v) Rufinus histor. eccles. Asiarcham vertit munerarium add. locus Libanii in orat. de angariis vol. 2. p. 557.

x) vid. not. Gothof. ad Cod. Theod. lib. 6. tit. 3. lex 1.

y) Julian. imp. in ep. pro Argivis, et Gothof. l. c.

z) Cod. Theod. lib. 12. tit. 1. lex 103. Gothofredus loca Libanii huc pertinentia in commentariis congestit.

videtur, ut hocce munus, quod singuli civium detrectarent, sequiore aetate iudiciis ex collatione communiter facta peragendum incubuerit.

Cum vero ludorum editio hominum privatorum arbitrio erat permixtum, duplex inde exortum est incommodum: unum, quod nonnulli pecuniarum tenaciores ordinis sui auctoritatem turpi editione dedecoraverint a); alterum, quod homines gloriae avidiores applausus multitudinis venaturi sumptibus immodicis sua dilapidaverint patrimonium b): utrumque lex Theodosii tollere studuit, accuratius, quid erogari deberet, definiendo c). Huic vero legi nec sacerdotes Asiae, nec primates urbium, qui ludorum editiones sponte susceperant, fuerunt astricti d). Nec enim ea aetate omnino defuerunt, qui athletas in arena decertaturos civitatibus alerent e), priscamque in ludis magnificentiam ultro exhibere sustinerent. His nempe dulcissimum et quovis pretio emendum videbatur, nomina tabulis munerariis inscripta in celebratissimis urbium locis ab attonita multitudine periusfrari f); seque

a) Symm. lib. 10. ep. 42.

b) Ambros. de officiis lib. 2. cap. 21. Basil. M. in psal. 61. p. 259 edit. Paris 1638.

c) Symm. lib. 10. ep. 28.

d) Cod. Theod. lib. 15. tit. 7. lex 3. lib. 15. tit. 9. lex 2.

e) Chrys. adv. opp. vitae mon. lib. 3. cap. 20. vol. 1. p. 113. E.

f) Basil. M. in ps. 61. l. c.

que ipsos populari pompâ g), cunctis plaudentibus, per Circum vehi. Secreta vero vulgi murmura, quibus ob pristinâ forte facinora, quorum memoriam livor revocaverat, crudeles, inhumani, inani gloria cupidi dicebantur haud cogitare h).

Tria potissime commemorantur ludorum genera: ludi theatrales, circenses et venationes ferarum; his gladiatorum cum feris certamina et cruentae inter eos pugnae in Amphitheatris exhibebantur; illis ludi equestres, certantibus quadrigis, in circo celebrati sunt; in ludis scenicis et mimi et pantomimi in pulpita theatrorum prodierunt i). Si munifica erat editio, vel civitas opibus affluebat, omnem hanc spectaculorum diversitatem uno eodemque festo cernere licuit k): saepius autem in urbibus provincialibus venationes ferarum defuisse videntur; nec raro accidit, quod unum modo ludorum genus dei festivitatem illustraret l). Tanto vero majorem vim haec omnia ludorum genera ad mores hominum vel in melius vel in pejus mutandos habuerunt, quanto majorem civium multitudinem theatra spatiosa, quae per omnem orbem roma-

g) Prudent. Hamartigenia v. 439.

h) Chrys. exposit. ps. 111. vol. 5. p. 285. D.

i) De usu loquendi confr. Cod. Theod. lib. 15. tit. 5. lex 2.

k) Ita Antiochiae. Malalae Chronographia lib. 12. p. 123. edit. Vener. 1733.

l) Autor exposit. tot. mundi cap. 7. §. 13. diversas artificum scenicorum familias enumerat, quarum singulas singulae urbes Asiae aluerunt.

manum erant exstructa, ambitu suo capere potuerunt. Constat enim, cuneos non illorum tantummodo fuisse, qui majoris essent census, verum etiam fabrum ab opera, mercatorem ab officina, in theatra properasse m); nec ullum tam fuisse miserum, ut ab his excluderetur voluptatibus, quibus ipsi servi dominos comitantes affuerint n).

Mirum igitur in modum Christiani istius aetatis ab atavis, circos et theatra ceu pompam Diaboli fugientibus, discesserunt o). Postquam enim ludi nulli amplius daemone erant dicatae, illud a diabolo terribile lamentum multis periisse visum est; nec promiscua mul-

m) Chrys. Hom. 6. in Matt. vol. 7. p. 100. A. Liban. pro saltat. vol. 3. p. 391.

n) Basil. M. in Gord. Mart. vol. 2. p. 144. edit. Bened. Chrys. hom. 22. in Eph. p. 168. vol. II. "nunc ascendens quispiam in theatrum omnes servos secum trahit; in ecclesia autem non cogit eos adesse." Chrys. hom. in Calend. vol. I. p. 703. commemoratur inter vitia servorum, quod in theatrum currebant.

o) Athenag. legat. pro Christ. p. 38. ad calcem Just. M. edit. Colon. 1686. Clemens Alex. Paedag. lib. 2. cap. 5. de risu cap. 6. de turpiloquio. Theophil. lib. 3. ad Autol. p. 126. ad calcem Just. Mart. edit. Col. 1686. Tatiani orat. cont. Graecos p. 160. ib. Tertull. de spectaculis in initio, apolog. cap. 38. adv. Marcion. lib. I. cap. 27. Fuerunt tamen Christianorum nonnulli, qui dicerent, voluptates, quas Deus largitus esset, non esse contemnendas; quos impugnat Tertull. in lib. de spectaculis. Deinceps alii sacri codicis auctoritatem obtendere voluerunt, ut studia sua theatraalia defenderent: Eliam nempe fuisse aurigam, Davidem saltatorem, et Paulum de stadiis fumere exempla. vid. lib. de spectac. qui Cypriano adscribitur.

multitudo, quae castra Christianorum, utpote victri-
cia, temere secuta fuerat; nec optimates, qui impe-
ratoris in gratiam admiserant baptismum, his specta-
culis carere sustinuerunt. Priscam autem severitatem
viri ecclesiastici decretis synodorum coacti observare
studuerunt p): neque alio modo gentiles iudicaverunt,
et Deorum sacerdoti et haruspici a ludis scenicis esse
abstinendum q). Militibus etiam tempus in theatri
terere infame visum r); duoque hominum ordines, ju-
dicum nempe provincialium, et scholarium Roma-
norum s), qui tempus feriis dandum ludis absumere
consueverunt, edictis imperatorum a theatris nimium
frequentandis fuerunt prohibiti. Iis denique, qui a
ludis abstinerunt, multi Judaeorum accensendi, qui,
a Rabbinis saepius admoniti, coronam theatralem,
veluti coetum irrisorum, quem ingredi psalmista pro-
hibuerat, sanctitatis studio fugerunt t).

Tan-

p) v. c. Concil. Laod. an. 372. can. 54. Hard. vol. I. Concil.
Carthag. an. 397. can. 11. Mansi Aeta concil. vol. 3.

q) Julianus sacerdotes, quos constitui curaverat, ne theatra adi-
rent, prohibuit ep. 49. Firminus Astron. lib. 2. cap. 13. haru-
spicem ita alloquitur "secerne te a spectaculorum illecebris, ne
quis te fautorem esse alicujus partis existimet; antisites enim
„Deorum separatos et alienos esse decet a pravis voluptatum
„illecebris."

r) Chrys. hom. 13. in Tim. p. 624. vol. II.

s) De iudicibus vid. supra partic. I. p. 17. not. b. De scholaribus
Cod. Theod. lib. 14. tit. 9. lex I.

t) Saepius Judaei in Talmude a spectaculis arcentur v. c. Avoda
Zara

Tandem quod illam quaestionem attinet, num foeminae honestae a scena Graecorum exulaverint, quae de re multa inter viros doctissimos nostra aetate disputata fuisse constat; nos quidem, quorum non est tantas dirimere lites, omnia, quae ad antiquum Graeciae statum pertinent, relinquentes intacta u) tantummodo ea, quae ad aevum, quod tractamus, illustrandum pertinent, exponere conabimur.

Saeculo igitur quarto nec virginem ingenuam, nec matronam honestam, per omnem imperii orientalis ambitum ullis ludis publicis, cujuscunque tandem fuerint generis, unquam adfuisse, testimoniis perquam luculentis evincitur. Quando enim Chrysostomus in oratione pro concione habita pompam damnat nuptialem v) „ipsa” ait „natura mulieres a scenae turpitudi-
ne

Zara edit. Edzardi Hamb. 1705. p. 146. fuerunt tamen, qui ludos spectarent; vid. Cod. Theod. lib. 15. tit. 5. lex 5. et Basf. M. in vita Gord. vol. 2. p. 147. edit. Bened.

u) Duo tamen loca notatu digna, quae in hacce disputatione solent omitti, e patribus antiquioribus retulisse juvabit. Tat. orat. cont. Graec. ad calcem Just. Mart. edit. Coloniae 1686. p. 161. „Dum histriones in scena moechandi artem docent, filii vestri spectant et filiae.” Clem. Alex. lib. 3. Strom. p. 254. edit. an. 1641. „(in theatris) viri et foeminae mixtum conveniunt alter ad alterius spectaculum.”

v) Chryf. hom. 12. in Coloss. vol. 11. p. 417. Idem quoque innuit Chryf. sermo 3. de Anna vol. 4. p. 729. „Hanc celebritatem (vitam aeternam) non modo masculi liberi, sed et filiae nobis celebrant, neque enim, quemadmodum in externa ad-
mini-

„dine abduxit, quid igitur scenici in gynaeceo? probro
 „afficis sponsam, probro foeminas afficis invitatas,
 „quibus si hac pompa delectarentur, esset contumelio-
 „sum: si enim meretrices (mimas), et qui indecore
 „se gerunt (pantomimos) videre juvat, cur non spon-
 „sam tuam trahis (in theatrum), ut illa quoque spec-
 „tet.” Alio in loco x) viros, quod inhonesta thea-
 trorum frequentassent spectacula, acerrime increpans
 dicit “se illos uxoribus suis erudiendos tradere velle,
 „si enim magisterium muliebri erubescerent, nefas
 „admittere caverent.” Illos porro incusat maritos,
 qui, dum sibi ipsi per integros dies theatri assidere
 indulgerent, de fide uxoris ita essent solliciti, ut ne
 ecclesiam quidem frequentare, aequo animo illis con-
 cederent y). Quin homines antiquae Graeciae, quos
 lubenter admodum dicteris petiit z), hanc ipsam ob-
 causam carpit, quod, cum dramata eorum plena es-
 sent adulteriis libidineque, et pervigiliae in theatri
 agerentur execrandae, attamen mulieres ad spectacu-
 lum vocarentur. “O rem” inquit a) “abominandam;
 „in

„ministratone, viris tantum imperatum est hoc festum agere,
 „verum et foeminas illud recipit theatrum.”

x) Hom. 7. in Matt. vol. 7. p. 115. A.

y) ibid. p. 117.

z) Ita verbi causa Aristotelem, Platonem, Aristippum, Dioge-
 nem, Socratem quam plurimis onerat convitiis, ut illis sanctos
 martyres anteponat. Hom. de S. Babyla vol. 2. p. 550. Hom.
 33. in Matt. vol. 7. p. 382.

a) Hom. 5. in Tit. vol. 11. p. 762.

„in theatris pervigilium erat, et virgines sedebant inter juvenes furentes et turbam ebriam.” Rem igitur attulit suae aetati prorsus inauditam; cui sententiae locus etiam favet Libanii, qui diserte asserit in ludis pantomimicis et eos, qui saltarent, et qui spectarent, fuisse viros b).

Nec magis circus quam theatra mulieribus patuerunt. Basilius enim vitam enarrans Gordii martyris, qui propter suam temeritatem die ludorum morte Caesareae multatus est “omnem dicit omnino populum „ludos spectasse, nec ullum defuisse, nec Judaeum, „nec Christianum, nec gentilem, servos eo die ab „opere fuisse liberos, pueros accurrisse e scholis, foeminas quoque adfuisse sed prostitutas. Deinceps autem cum notum fieret, Gordium ad supplicium duci, „tum omnes accurrisse matronas, et pudorem ne virgines quidem domi retinuisse” c). Procopius denique, ut coetera loca omittam d), magnam illam, quae, regnante Justiniano, populum Constantinopolitanum occupaverat, Circensem insaniam ab ea quoque parte describit, ut mulieres quoque factionibus studuisse dicat,

b) Liban. orat. pro saltator. vol. 3. p. 370. edit. Reiskii.

c) Bas. Mag. vol. 2. p. 144-147. edit. Bened.

d) Locus Libanii in legat. ad Julian. minus quidem disertus est nec tamen praetermittendus vol. I. p. 466-467. “Dii clamorem audiverunt, quantum antea nunquam, tum virorum, qui „non theatra tantum impleverant, sed etiam montis recessus: „tum mulierum, cum pro more suo singulae in aedibus suis „acclamarent.”

cat, quamvis illae a spectaculis omnino abstinerent e). In imperio autem occidentali mulierum conditio longe diversa; foeminae enim Romanae ludos spectandi licentiam, quam ab urbe condita habuerant, ad excidium usque imperii intemeratam retinuerunt: ceteraeque provinciae latinae talem secutae sunt auctoritatem f).

Spectaculorum enarrationem ludis jure auspicamur Olympiacis omnium antiquissimis; quos imprimis Antiocheneses, postquam potestatem ludi faciendi sub Claudio g), pecunia Pisanis numerata sibi comparaverant, quovis lustro per multorum dierum spatium magno cum apparatu celebraverunt h). In hocce festo om-

e) Procop. de bello Persico lib. I. cap. 24.

f) Jam Cyprianus ad Donat. p. 5. edit. Oxon. „quae pudica forsitan ad spectaculum matrona processerat, de spectaculo revertitur impudica.“ Acclamationes theatrales Romae a mulieribus factas commemorat Amm. Marcell. lib. 28. cap. 4. Virgines Vestales certamina gladiatoria spectaverunt. Prudent. lib. 2. in Symm. v. 1087. Carthagine uterque sexus ludis histrionicis adfuit August. de civit. Dei lib. 2. cap. 4. Mores itaque Romanos non Graecos damnat Lactantius, dum in haec erumpit verba in Institut. lib. 20. cap. 6. 30. „Quid juvenes aut virgines faciant, cum haec et fieri sine pudore et spectari libenter ab omnibus cernunt, admonentur, quid facere possint, inflammantur libidines, ac se quisque pro sexu in illis imaginibus praefigurat, corruptiores ad cubacula revertuntur.“

g) Joh. Malalae Chronographia, lib. 10. p. 105. in hist. Byzant. edit. Venetiis 1733.

h) Multa de his ludis a Commodio imprimis magnifice instauratis, scitu

omnia spectaculorum genera fuerunt exhibita; nos vero iis, quae caeteris quoque sollennitatibus communia fuerunt nunc praetermissis, pauca de quinquertio delibabimus. Ludorum initium pompa fecit sollennis, qua agonotheta capite coronam gestans, candida amictus stola, virgam manu tenens per forum incescit, praecedente, qui silentium proclamaret, praecone i). Magna interea populi corona arenam palis acutis funibusque circumdatam k) a media inde nocte cinxerat l). Tum athletae de praemio decertaturi, iuvenes pulchri et robusti m), quorum nomina praeco, ne quis conditione forte fervili inter eos delitesceret, jam proclamaverat n), in conspectum populi fuerunt producti: vestli-

situ haud indigna, nec aliunde nota, habet Malala l. c. lib. 12. init. et p. 133. soli vero natalis amore ductus res in majus augere solet. add. quae aetatem Theod. spectant Liban. orat. de vocat. ad festa Olymp. et loca Chryf. deinceps afferenda.

- i) Chryf. hom. de baptismo vol. 2. p. 374 B. mirum quod partes agonotherae infantibus quoque fuerint assignatae Chryf. hom. de Anna vol. 4. p. 728. C. "Annon videtis frequenter eos, qui „in urbibus versantur, pueros nuper a lacte depulso *θαλλοφορους* aut *αγωνοβητας* aut *γυμνασιαρχους* aut *χορειαρ-χους* facere."

- k) Chryf. hom. 2. in Genes. vol. 4. p. 651. Si forte fama percrebuerat, atletam jam saepius victorem in arenam esse descendurum, corona solito erat spissior Chryf. hom. 1. in Joh. vol. 8. p. 1.

- l) Chryf. hom. 5. adv. Jud. vol. 1. p. 642. D.

- m) Chryf. hom. de Maccab. vol. 2. p. 623. C.

- n) Chryf. hom. 1. in Acta vol. 3. p. 59. C.

E

vestibus nunc exutis, oleo et pulvere perfusi certamen iniverunt o). Interdum palaestritae, robore suo vel arte confisi, se medios adversariis praebuerunt apprehendendos, ut victoriam tanto illustriorem consequerentur p). Dimicantibus obstrepuit multitudo nunc his nunc illis favens q), acclamaverunt magistri de victoria suorum solliciti r): si pugiles vero decertantes se invicem ad sedilia usque spectatorum protruserant, nodos solvere jubebantur et in media arena se invicem pari modo rursus constringere s). Qui crebris ictibus alterius cervicem concutiebat, victoriam reportavit t); victoremque populus, ludis finitis, lauro coronatum faustis cum acclamationibus domum deduxit u).

Quinquentium Romae quoque, quamvis rarius, fuit exhibitum v): num Constantinopoli receptum fuerit, parum constat. In nulla vero provincia, si Africam x), Antiochiam et duas forte Graeciae urbes,

o) Chrys. de Virgin. vol. I. p. 297. E.

p) Chrys. hom. I. de statuis vol. 2. p. 12. D.

q) Chrys. sermo 2. in Genes. vol. 4. p. 651. D.

r) Chrys. de resurrect. vol. 2. p. 426. A.

s) Chrys. serm. 2. in Genes. vol. 4. p. 651-652.

t) Chrys. hom. 5. de statuis vol. 2. p. 60. B.

u) Chrys. adv. opp. vit. mon. vol. I. p. 111. hom. 2. de Laz. vol. I. p. 729. hom. 41. in Genes. vol. 4. p. 424.

v) Solus hoc memorat. Claudian. in cons. Mall. Theod. v. 287-289.

x) De agone gymnico Afris a Gratiano reddito Cod. Theod. lib. 15. tit. 7. lex 3. an. 376.

bes y), excipimus, certamen gymnicum, ludis gladiatoriis longe innocentius, receptum fuisse videtur: sive certamen absque mortis periculo initum veluti leve displicuerit, sive homines ingenui, ad palaestram exercitati, aliis in locis tum defuerint. His igitur, quae minorem in mores effectum habuerunt, omisissis, ad graviora festinamus.

Nullum spectaculi genus vim ludis curulibus majorem in animos vulgi exercuit: omnes enim populi ditioni Romanae subjecti ab Antiochia ad Trevirum usque pari cum voluptate equos adspexere ad metam currentes; et si urbs quaedam a barbaris fuit devastata, de nulla re prius quam de circensibus instaurandis cogitatum z): quod tanto majori imperii Romani damno accidit, quanto magis circenses, qui olim antiqua in Graecia feros populorum animos communis laetitiae vinculo junxerant, nunc plebem imbellem funestissimis discordiis dissociaverunt.

Quo

y) Ludos Isthmicos et Olympiacos ad vastationem usque Graeciae ab Alarico factam viguisse innuunt Liban. de vocat. ad festa Olymp. in init. Claud. in consul. Mallii v. 287-289. Julian. ep. 35. pro Argivis p. 408. D.

z) Exemplum Trevirorum affert Salvian. de Gub. Dei lib. 6. p. 146. Similia de Romanis habet August. de civit. Dei lib. 1. cap. 32. "Qui, Roma vastata, inde fugientes Carthaginem pervenire potuerunt, in theatris quotidie certatim pro histrionibus insaniebant."

Quo die ludi parabantur, omnes incolae, relictis officinis, urbe vacua a), vel in ipsa hieme, vel imbris cadentibus b), ad circum locum subdiale m ecurrerunt. Cum vero circi moles, quamvis praegrandis, tanta hominum affluentia augustior facile redderetur; domus circo vicinae et juga montium, dummodo aliquem ludorum prospectum praeberent c), densis hominum catervis tenebantur obsepta. In tanta igitur hominum multitudine plane otiosa, quae a primo mane ad seram usque vesperam defixos tenuit in spectacula oculos d), quam nulla loci sanctitas, nulla festi religio, quippe quae omnia vel ante Christianismi victoriam ad meros abierant lusus, ullo modo coercuerunt; nihil omnino sanum, nihil temperans, potuit expectari. Accesserunt jam varia ex ipsis ludis animorum irritamenta. Agitatores circenses a longo inde tempore divisi erant in quatuor partes vel factiones, quae nomina a coloribus sortitae, prasina, russata, albata et veneta dicebantur. Discidia

a) Basil. M. hom. 4. in hexaem. in iuit. hom. in Gord. Mart. p. 144. vol. 2.

b) Chrys. hom. 58. in Job. vol. 8. p. 342.

c) Chrys. hom. 4. de Anna vol. 4. p. 730. D.

d) Chrys. hom. 1. in Mart. vol. 7. p. 15. Amm. Marcell. lib. 14. cap. 6. de plebe Romana "quod est studiorum omnium maximum, ab ortu lucis ad vesperam sole fatiscunt vel pluvii, „per minutias aurigarum equorumque praecipua vel delicta „scrutantes."

dia plebis, aliis his, aliis illis faventibus, hinc exorta jam olim urbem turbaverant; sed, validis adhuc imperii rebus, brevi fuerunt composita. Dein postquam sequiore aetate factio praelina alban, veneta ruffatam absorpserat; ista in factiones studia, veluti inter pauciores divisa majorem acquisivissent vim, ita animos occupaverant; ut si praelinus nonnihil coeteris in stadio praecederet, pars spectatorum in moerorem conjiceretur, si venetus propior videretur ad metam, multi aegerrime ferrent e). Hinc magni illi clamores identidem sublati "unum ex equis haud recte cucur-, risse, alium fuisse supplantatum" et plura hujusmodi: unde altercationes et jurgia, quae magnas iras et ferocissimas contentiones facile pepererunt f). Postquam vero animi hocce impetu semel occaluerant, ad saxa, ad ignes itum, pugna conferta; non amicitiae, non cognationis vinculum furorem compefecit; civesque ejusdem urbis hostilium acierum speciem praebuerunt g). Denique eo usque furor theatralis succrevit,

e) Cassiod. lib. 3. ep. 27.

f) Chryf. hom. 7. de Lazaro vol. 1. p. 790. hom. ined. vol. 12. p. 389. D. Amphilochus ep. ad Seleuc. v. 150 sequ. Libani, pro saltat. vol. 3. p. 394.

g) Multa itaque multorum Patrum contra ludos circenses exstaut effata. His, quae jam attulimus, add. Chryf. hom. 6. in Genes. vol. 4. p. 42. D. hom. cont. ludos vol. 6. p. 272. B. Commodiani instruct. Max. Bibl. Patr. Lugd. vol. 27. instruct. 57. Salvian. de Gub. Dei lib. 6. passim. Cyrill. Hieros. Catech. Mytt. 1.

vit, ut, centum annis post mortem Theodosii elapsis, tota Constantinopolis inter venetos et prasinos fuerit divisa. Utraque ex parte multa facinora perpetrata sunt, et in ipso circo praelium commissum est, quo Belisarii fortitudo, triginta millibus caesis, imperium Justiniano vix ac ne vix quidem conservavit h).

Par quoque in circenses studium Romae viguit, nunquam vero in tantam erupit immanitatem: cujus quidem discriminis causa, primum ex ingenti fero-cium barbarorum colluvie, quae a Theodosii inde aetate novas inprimis imperii sedes impleverat, vide-tur repetenda; dein ex eo, quod plebs Romana, post-quam imperatores Byzantium migraverant, maxima in rebus theatralibus libertate gavisa est; Constanti-nopolitani autem edictis imperatorum, qui huic vel illi factioni contra jus fasque studebant, multimode fue-runt coerciti. Furor itaque theatralis Romae fomitem haud aliunde nactus intra suas constitit limites; Con-stantinopoli vero edictis imperatoriis, ut sit, irritatus fu-

cap. 4. Audta est patrum indignatio eo, quod agitatores artes ma-gicas adhibere crederentur. Amphiloch. ep. ad Seleuc. v. 161. sequ. Hieron. in vita Hilarion. cap. 20. p. 22. vol. 2. ed. Val-larsii, Greg. Naz. carm. ad Seleuc. vol. 2. p. 192. B. C. edit. Coloniae 1698.

h) Procop. de bello Persico lib. 1. cap. 24. hist. arcan. p. 30 sequ. edit. Alemani. De magno urbis hujus in circenses studio cfr. praeter Greg. Naz. orat. 27. p. 472. vol. 1. Eunapius in aedef. edit. Commelini 1696. p. 41. Expof. tot. mund. cap. 33. inter Geogr. vet. Hudson. vol. 3.

furentem multitudinem ad quaevis impulit audenda. Quanto autem apparatu ludi circenses Romae ea adhuc aetate fuerint instaurati, succincta ludorum praetorianorum descriptio declarabit i).

Quicumque igitur vir strenuus, cujus liberalitatem majorum forte recordatio stimulasset, praetor Romae fuit designatus; summam, ut priores munificentia vinceret, operam navavit. Dimidio anno, antequam instabant ludi, fidos homines ad Hispaniam misit, qui ex omnibus gregibus, quibus illa polleret regio, lectissimos genere et velocitate praestantes, quantumque pretio coemerent, illis dein, si forte ingrueret hyems, tribus vel quatuor mensibus hybernis pabula ibi ministrarent, donec navibus tandem impositos ad Italiam transmitterent k). Alii porro familiares praetoris Arelate pari negotio defuncti sunt l): alii urfos ludis paraturi totam Italiam, Dalmatiam aliasque transmarinas provincias, studiosissime peragraverunt.

i) Ludos praetorianos potius quam consulares describendos sumi, quia de illis fere solis Symmachi agunt epistolae.

k) Symmach. lib. 4. ep. 12. lib. 7. ep. 82. 105. 106. lib. 9. ep. 12. 18-24. De equis circensibus ita Claudianus in cons. Mallii v. 283-286.

Illustret circum sonipes, quicumque superbo
Perstrepit hinnitu Baetis, qui splendida potat
Stagna Tagi, madidoque juba aspergitur auro.

l) Symm. lib. 9. ep. 20.

runt m). E remotissimis itaque terris speciosa ferarum genera caveis ilignis clausa ducebantur n), quorum iter Claudianus ita descripsit o)

. Ratibus pars ibat onustis
 Per freta, per fluvios. Exfanguis dextera torpet
 Remigis, et propriam metuebat navita mercem.
 Per terram pars ducta rotis, longoque morantur
 Ordine plausira vias, montani plena triumphi.
 Et fera sollicitis vehitur captiva juvenicis,
 Explebat quibus ante famem: quotiesque reflexi
 Conspexere boves, pavidum temone recedunt.

Praetor vero, haec omnia exigua esse reputans, missis litteris imperatorem adhuc obsecrari solebat, ut leones, imperatorum editionibus reservatos, in arenam producere, vellesque holosericas ludis consularibus proprias p) histrionibus largiri, indulgentia principis sibi liceret q). Inter crebras porro sollicitudines, ne forte naves una cum feris sub ipsum editionis tempus submergerentur r), ne bestiae inedia confectae contabescerent s), ne viae longitudo illarum ad-

m) Symm. lib. 2. ep. 46. 76. lib. 7. ep. 121. lib. 10. ep. 10. 20.

n) Symm. lib. 2. ep. 77. lib. 6. ep. 43. lib. 4. ep. 12. lib. 9. ep. 125.

o) Claud. de consul. Stilich. lib. 3. v. 325.

p) Cod. Theod. lib. 15. tit. 11. lex 1.

q) Symm. lib. 4. ep. 8.

r) Exemplum exstat Symm. lib. 9. ep. 117.

s) Id accidit Symmacho lib. 2. ep. 76.

adventum iusto longius differret t), reliquus ludorum apparatus haud negligendus. Cura haud exigua de vestibus, quibus splendidissimis actores scenici donarentur, habenda erat u): gladiatores quoque, sive barbari essent bello capti, sive helluones, qui corpora sua vendiderant lanistae, longo demum usu instituenti v): ex Graecia vero x) mimi et pantomimi y) accersendi una cum aurigis, quos ipse interdum praetor equis jungendis erudire haud fastidivit z).

Populus vero Romanus, postquam praeco ludos edixerat a), in summam eorum expectationem erectus, dies singulos ad initium usque mensis Februarii, quo fere ludi agebantur, in digitos mittere coepit. Interea autem si forte navem cum aurigis actoribusque scenicis, aut feris, aut aliis ludorum instrumentis, appulisse nuntiatum erat; tota multitudo iis obviam in portum effusa ruit, ut futuros voluptatis suae mini-

t) Ita Symm. lib. 2. ep. 76. lib. 6. ep. 33. lib. 9. ep. 15.

u) Symm. lib. 6. ep. 34. "Me futurae editionis et labor et sumptus exercet. In disponendis enim praemiis quamquam numero vestium satis assuam, nonnulla adhuc deesse apparatus deprehendo" add. lib. 9. ep. 15.

v) Symm. lib. 2. ep. 46.

x) Procop. hist. bell. Goth. lib. I. cap. 18. "Gothi Romanis exprobrabant, quod a Graecis Italia nullos acciperet, nisi tragœdos minus et piratas."

y) Symm. lib. 6. ep. 33. 42.

z) Symm. lib. 6. ep. 12.

a) Ille curio dicebatur Symm. lib. 6. ep. 12.

ministros oculis avidis devorarent b). Jam pari circensium theatrorumque studio urbs tota flagrare coepit. Hinc illinc aurigae actoresque scenici favorem populi variis artibus allicere studuerunt c); quin plebi infimae, ne deinceps sibilis exploderentur, aes solvisse dicuntur d). Interea plurimi in otio negotiosi nomen, gregem, genus, patriam et educationem equorum curulum diligentissime perscrutati sunt; annos quoque vitae, cursus vehementiam, et, quibus jam interfuissent certaminibus, sub examen severius revocaverunt; ut has nempe notitias omnibus gratissimas in circulis iterum effutirent, et, si de hoc vel illo equo disceptaretur, sagacitate mirabili tuto colligerent, quemnam jugalem quisque nactus, a quonam potissime auriga agitato victoriam reportaret e). Per fora enim, per compita, per omnes fere plateas frequentes hominum circuli magnis jurgiis scindebantur, dum hic unam, alius aliam factionem summa in circo praemia reportaturam assereret, saepiusque viri aetate graves inter medias rixas clamitasse auditi sunt, rempublicam

b) Symm. lib. 10. ep. 29.

c) Symm. lib. 6. ep. 42.

d) Amm. Marcell. lib. 28. cap. 4. "Artifices scenarii per sibilos „exploduntur, si quis sibi aere humiliorem non conciliaverit plebem". Hieron. ep. 69. ad Oceanum "favorem populi aurigarum in morem redimere."

e) Haec quae Chrysostomus narrat de Antiochenis in hom. in illud salutem Priscill. vol. 3. p. 172. D. et in hom. 32. in Joh. vol. 7. p. 188. D.

blicam flare non posse, nisi ille, quem sibi veluti vindicassent, agitator primus metam attingeret f).

Cum denique exoptatus ludorum dies jamjam illucescere coepit, plurimi, postquam somnum praenimia anxietate breviorē ceperant, sprete mollietie, sub ipsum crepusculum praecipites ad circum festina-verunt g); nec tenerae virgines h) nec matronae honestae i) certaminibus defuerunt, nec aliquis nobilium quamvis gravior, editori quodammodo conjunctus, se salva honestate spectaculis subtrahere posse existimavit k). Toto igitur fere populo in unum congregato solleannis pompa processit, qua praetor, omnibus ludorum instrumentis stipatus, per circum bigis instructus est l). Quadrigis pro numero aurigarum ad carceres collocatis, iactae sunt fortes, quibus aurigae, cujus prior exierat fors, optio quadrigam eligendi data: interdum vero omnes quadrigae tam praestantes fuisse dicuntur, ut dubium inter optimas esset discrimen m). Jam suum quisque conscenderat currum, quadrupedumque furorem notas adhibendo voces blanditiisque stimularat: illae fremuerunt ad claustra, per-

f) Ann. Marcell. lib. 28. cap. 4. ad finem.

g) ibid.

h) Lact. institut. lib. 20. cap. 6. 30.

i) Ann. Marcell. lib. 28. cap. 4. ad fin.

k) Symm. lib. 10. ep. 3.

l) Prudent. hamartig. v. 438. Symm. lib. 6. ep. 4.

m) Symm. lib. 10. ep. 29.

perque tabulas obferatas densum emiserunt fumum: tandem mappa pro more emissa n), currus celeriter in stadium effusi sunt. Jam vero ingens exortus est clamor populi e cuneis spectantis, qui tam miris sese exagitavit modis, ut majus equis currentibus praerberet spectaculum o). Sedit quisque oculis in quadrigam factionis suae defixis, quam acclamationibus summa viscerum contentione prolatis ad majorem semper impetum impellere conatus est: equos forte tardiores increpuit nomina compellans, pro flagello manum in eos extendit, primisque in gradibus residens sibi proximos digito ferire studuit: si forte quadriga coeteris paullulum praecesserat, huic palmam magno cum strepitu poposcit; si vero adversum aliquid imminere videbatur, idem non tantum malas fricare, sed dentibus etiam frendere, vultu minari, totum se ad stadii cursores erigere, digitisque gesticulando, quid ad praemium consequendum agere deberent, indicare coepit p). Multis itaque vocibus in unum confusis, fragor monte Aventino Palatinoque repercussus q), suburbia tam longe lateque implevit, ut illi, qui diebus ludorum urbem relinquere cogerentur, diutius, postquam Romae prospectus jam perisset,

n) Cassiod. Var. lib. 3. ep. 51.

o) Lactant. instit. div. lib. 20. cap. 6, 32.

p) Caesarii dialog. 1. in Max. Bibl. Patr. Lugd. vol. 5. p. 75. C.

q) Haec Rutilius in itineraio v. 201. postquam Roma e conspectu recesserat, sibi accidisse narrat.

isset, noto circensium fragore aures verberari existimaverint.

Saepius attonitae resonant circensibus aures,
Nuntiat accensus plena theatra favor.
Pulsato notae redduntur ab aethere voces,
Vel quia perveniunt, vel quia fingit amor r).

Aurigae interea equis, quos tantus quoque stimulaverat tumultus s), verberibus instabant, nebulisque pulverulentis omnes involuti. Praecipua uniuscujusque cura, quis prior flecteret circa metam, quae hinc Euripo illinc muro angustior crebra agitatorum clade erat famosa. Saepius itaque hic viae compendia quaerens currus, ad metam allisit; ille incautius flectens equorum impetu justo longius ablatus est; alius priorem insecutus equo ad rotas quadrigarum nimis prope egerat; jam crura equorum conquassata, currus imminuti, auriga excussus arenam madefecit cruore s), multiplicique ruina ingeminatus est clamor, crevit populi voluptas t). Meta autem semel iterumque feliciter emensa, insignis agitatori adhibenda erat cautio, ut equi nimio ardore exhausti cursu absolvendo minus suffi-

r) Hieron. ep. 130. ad Demetr. "equorum cursus favore sit pernicior."

s) Exemplum aurigae curribus lacerati praeber Chryf. hom. ined. p. 383. vol. 12. Ad omnem hanc circensium descriptionem cnsr. Sidon. Apoll. carm. 23. v. 307-429.

t) Ambros. apol. David. cap. 2.

sufficerent; nam septimo demum decursu palmam licuit reportare u). Tandem auriga victore ab eo, qui ludos ediderat, coronato v), cursus iterum aliis quadrigis x) inflauratus, donec dies integer certamine curuli fuit absumentus y).

Jurgiis furoribusque Circi munera longe erant foediora, quibus aut miseri homines cruenta inter se praelia commiserunt, aut leviter armati feris obiecti sunt trucidandi. Novi enim praetores venationes ferarum pugnasque gladiatorias, quae antiquo ex more mense Decembri editae fuerant z), iterum mense Februario exhibuerunt. Hinc gladiatores auctoramento lecti et immania barbarorum corpora oculos spectatorum ad se converterunt a); illinc libyci leones b), saevi Leo-

par-

u) Aufon. epitaph. 35. equi admirabilis

Phosphore clamosi spaciofa per aequora Circi

Septenas solitus victor obire vias.

Ambrosius itaque crebrum observans recursum "vane" inquit "currunt equi, qui ascendente salvere non possunt, vane currunt, qui non directum consuevit iter, superiora oblit, ea quae posteriora sunt appetentes." Ambros. serm. 5. in pl. 118. v. 5.

v) Sidon. Apoll. lib. 8. ep. 9.

x) Multi missus dati sunt. Malala in Chronographia in regno Valent. p. 13. de quinto missu matutino loquitur.

y) Socrat. hist. eccles. lib. 5. cap. 25. Sozomen. lib. 7. cap. 28. "Equestria certamina mane spectavit Theodosius pomeridie autem filium Honorium ludis praefidere iussit."

z) Aufon. de feriis Romanis v. 33.

a) Symm. lib. 2. ep. 46.

b) ibid. lib. 2. ep. 46. 70.

pardi c), canes Scotici feritate insignes d), crocodili denique fame exasperati e) cum multis ursis f) per caveam diffusi, grata pugnae acrioris expectatione mentes impleverant. Jam factis praeludiis, sedebant viri et mulieres arenam spectaturi humano cruore madidam membraque hominum eruentis ferarum moribus discerpta g): tantumque absuit, ut a foedo spectaculo averterent oculos; ut potius irascerentur pugnantibus, nisi celeriter e duobus alter caesus succumberet; et tanquam humanum sanguinem sitirent, odio haberent moras h). Quin ferarum potius quam hominum miserti fuisse videntur, si enim bestiarius sibi fuga consuluerat, aegrius tulerunt; si homo vero morsu ferae jamjam arreptus magnos inter gemitus animam efflabat, frequentem dederunt plausum i).

Nihi-

c) ibid. lib. 4. ep. 12.

d) ibid. lib. 2. ep. 77.

e) ibid. lib. 6. ep. 43. lib. 9. ep. 132. lib. 10. ep. 19.

f) ibid. lib. 2. ep. 46. 76. lib. 7. ep. 121. lib. 9. ep. 117.

Claud. in consul. Mallii v. 306 sequ.

Quidquid monstriferis nutrit Gaetulia campis,
Alpina quidquid tegitur nive, Gallica quidquid
Silva timet, jaceat. Largo ditescat arena
Sanguine, consumant totos spectacula montes.

g) Prudent. Hamartig. v. 372.

Sanguinis humani spectacula publicus edit
Confessus, legesque jubent venale parari
Supplicium, quo membra hominum discerpta cruentis
Moribus oblectent hilarum de funere plebem.

Eadem habet in lib. I. in Symm. v. 381 - 387.

h) Lactant. instir. div. lib. 6. cap. 20.

i) Amphilochius ep. ad Seleucum Bibl. Patr. Lugd. vol. 5 p. 1077.

Nihilotamen fecius hujusmodi spectacula lenociniis suis homines quoque bene moratos allicere potuerunt: cujus rei exemplum perquam memorabile narrat Augustinus k) de Alypio quodam, amico suo. Ille juvenis admodum temperans, dum ad juris scientiam perdiscendam Romae degit, amicis de prandio redeuntibus aliquando obviam factus, ad amphitheatrum crudelium ludorum diebus familiari quadam, ut fit, violentia fuit abductus; quamvis clamitabat illos corpus quidem suum ad locum trahere posse, non vero animum, se igitur clausis oculis adfore absentem. Ubi eo ventum, omnia immanissimis fervebant voluptatibus: ille postquam sedes, quas licuit, occupaverat, clausis sedens oculis mentem a communi furore liberum cohibuit; donec ingens totius populi clamor, casu quodam pugnae exortus, aures ejus pulsaret; ille curiositate victus, et quasi paratus, quidquid illud esset, etiam visu contemnere, aperuit oculos, et „per-
cussus est” ait Augustinus „animus graviore vulnere, quam corpus illius, quem cernere cupiit; ceciditque
„miserabilius, quam ille, quo cadente factus est clamor. Ut enim vidit illum sanguinem, immanitatem simul ebibit, non avertit se, fixit aspectum, et
„cruenta voluptate inebriatur. Quid plura? Spectavit, clamavit, exarsit, abstulit inde secum insaniam,
„qua redire stimularetur.” Nec solum viri huc accur-

k) Confess. lib. 6. cap. 8.

currerunt, verum etiam virgines Vestales ore resecto cum pompa quadam ad amphitheatrum pilento in-
vectae sunt; ut e primis caveae gradibus saevas secuto-
rum retiariorumque pugnas et nuda cadavera per are-
nam sparsa oculis perlustrarent: quae quidem specta-
cula ipsis, si Prudentio fides, nullò modo displicue-
runt. "Talis enim virgo" ait ille 1) confurgit ad
ictus,

Et quotiens victor ferrum jugulo inserit, illa
Delicias ait esse suas, pectusque jacentis
Virgo modesta jubet converso pollice rumpi;
Ne lateat pars ulla animae vitalibus imis,
Altius impresso dum palpitat ense secutor.

Ad tantam vero animi duritiem, quae omnibus huma-
nitatis sensibus callum veluti obduxerant, ipsa gladia-
torum conditio haud exiguum contulisse videtur. Mi-
seri enim illi, qui in arenam decertaverunt, aut ho-
mines erant nequam, qui corpora sua lanistis *) ven-
diderant aut barbari bello capti, quos Romani sum-
mo pariter et odio et contemptu habuerunt. Ipse Sym-
machus, vir alioquin humanior, ad amicum de nu-
mero Saxonum perscribens, quos princeps editioni-
bus donaverat, familiam vocat Spartaco nequiores;
quod

1) Prudent. lib. 2. adv. Symm. v. 1095.

*) Amphilochi ep. ad Seleuc. v. 114-119. Cyrill. Hieros. catech.
mysteg. I. cap. 4. Prudent. I. c. v. 1092.

quod nempe illi fauces suas, ne ludibrio populi infervirent, elidere solerent m): tantus igitur gentis istius contemtor exstitit, ut id, quod in Romano laudasset, nequam, si Saxo perpetravisset, pronuntiaret factum. Nulla itaque pugnantium commiseratio spectatores tetigit, nec facinus indignum contra tales committi posse videbatur. Ipsa praeterea spectaculi foeditas quodammodo imminuitur, si maximum amphitheatrorum ambitum cogitamus, totque cuneorum gradus, qui sensim sensimque ascendentes sanguinis effusi aspectum, qui propior una cum singultu morientium nauseam non potuerat non excitare, ab oculis auribusque longius removerunt. Hinc factum est, quod non tantummodo plebs rudior trepida ista ex caedibus continuis voluptate gavisa sit, verum etiam adolescentes ingenui, quorum nulla fuerit morum feritas, avide homines se invicem in arena caedentes spectaverint veluti quasdam pugnarum bellorumque species, fictis, quas in fabulis nostris pantomimicis passim spectemus, pugnis tanto magis gratiores, quanto fortiores verioresque et animi et corporis motus viri ad internecionem usque depugnantes summa cum varietate expresse-
res

m) Symm. lib. 2. ep. 46. Add. eodem in loco "quando prohibuissent privata custodia desperatae gentis impiae manus, cum viginti novem fractas sine laqueo fauces primus ludi gladiatoriis dies viderit."

res et ingentes uno vel alio cadente plausus, quos si magna simul edat multitudo, veluti luem pestiferam, etiam viros graves vel invitos occupare constat. Divitum vero haud pauci fuisse videntur, qui voluptates omnimodas ita totis labris ad fastidium usque exhausserant; ut, ad omnia dein torpentes, summo taedio conficerentur, nec nisi tetris horridisque spectaculis, quae veluti ima concuterent praecordia, e veterno potuerint excitari.

Tanto itaque fascino cruenta ista ludicra mentes obstrinxerant, ut Constantinus imperator, cum, monitis sacerdotum haud dubie permotus, anno, quo concilium Nicaenum agebatur, istam crudelitatis disciplinam e medio tollere vellet, non uno tamen ictu rem perficere sustineret; sed edicto speciali n) praefecto Phoeniciae lato neminem delictorum causa ad conditionem gladiatoriam damnari juberet. Addidit vero, ne animi sui lateret sententia "cruenta spectacula in „otio civili et domestica quiete non placere, seque „gladiatores (voluntarios) esse omnino prohibere." Quam exiguum vero vim lex illa habuerit, vel ex eo patet, quod quadriennio post Libanius in Syria Phoeniciae contigua gladiatores inter se decertantes viderit.

n) Cod. Theod. lib. 15. tit. 12. lex I. et Gothof. ad loc. qui vero historiam munerum non ultra caedem Telemachii contexit.

rit o). Sequentes vero imperatores haec spectacula, tanquam legitima, in ipsis legibus suis admiserunt: ita Constantius id tantum cautum esse voluit, ne vel milites vel palatini ad seipsum lanistis auctorandos sollicitarentur p): Valentinianus nullum sive Christianum sive Palatinum in quovis crimine deprehensum ludo gladiatorio adjudicari q): Honorius denique ne aliqui e ludo gladiatorio ad servitia senatoria transirent r). Hisce testimoniis, quae quidem omnia munerum editiones adhuc viguisse satis luculenter arguunt, Prudentii accedit auctoritas; qui anno quadringentesimo quarto versibus majore pietate quam fervore poetico exaratis Honorium, ut ludos cruentos tolleret, obtestatus est t).

Arripe dilatam tua Dux in tempora famam:
 Quodque Patri superest, successor laudis habeto.
 Ille urbem vetuit taurorum sanguine tingi,
 Tu mortes miserorum hominum prohibeto litari:
 Nullus in urbe cadat, cujus sit poena voluptas
 Nec sua virginitas oblectet caedibus ora.
 Jam solis contenta feris infamis arena,
 Nulla cruentatis homicidia ludat in armis.

Post

o) Liban. de vita sua in init.

p) Cod. Theod. lib. 15. tit. 12. lex 2. ann. 357.

q) Cod. Theod. lib. 9. tit. 40. lex 8. ann. 365. lex 11. ann. 367.

r) Cod. Theod. lib. 15. tit. 12. lex 3. ann. 397.

t) adv. Symm. lib. 2. v. 1121.

Post hunc igitur annum caedes Telemachii omnino ponenda, monachi cujusdam orientalis, qui Romam, ut certamina tolleret gladiatoria profectus, dum in arenam hac mente descendit, sive jubente Praefecto, sive facto populi concursu, discerptus fuisse fertur; Honorius porro, ut erat religiosus, hac re perturbatus, hocce ludorum genus omnino abrogasse u). Verum enimvero vix aliud hac caede effectum fuisse videtur, quam ut Honorius aliquo forsitan tempore ab hocce oblectationis genere abstinendum esse iusserit. Si enim ullum de gladiatoribus penitus tollendis edictum promulgasset, nec illud in codice suo Theodosius junior omisisset, nec non Justinianus hanc potius legem, quam antiquam illam Constantini parte truncatam inter leges suas recepisset v). Praeterea vero pars quidem certaminis gladiatorii, quae pugnis be-

stiariorum

u) Theodoret. hist. lib. 5. cap. 26. Cassiodor. hist. tripart. lib. 10. cap. 2. Gibbon horum autoritate ductus ludos gladiatorios hac occasione penitus sublato fuisse existimat, et hanc ob rem Telemachium bene de humano genere meritum esse dicit: quo jure videbimus. History of the decline cap. 30. vol. 3. p. 156. edit. in 4.

v) Lib. 11. C. tit. 43. de gladiis. Ratio, cur Claudianus in ludis consularibus describendis nullam gladiatorum fecerit mentionem, nec bestiarii pugnas nisi eatenus descriperit, quatenus ferae occubuerint (in cons. Mallii v. 299-309. in 6 cons. Honorii v. 620.) in regula Horatiana posita esse videtur, quae desperat tractata nitescere posse relinquit: horridiora erant illa spectacula, quam quae festis suis carminibus commode describi possent.

stiariorum absolvebatur, ad interitum usque imperii occidentalis perduravit. Anthemius enim Augustus "lacrymosa ferarum spectacula" die tantum dominico dari prohibuit x), et horridas bestiariorum pugnas Salvianus quoque solita sua severitate exagitavit y).

Ad imperium quoque orientale munera gladiatoria, quatenus bestiariorum certaminibus peragebantur, ab occidente transferant. Quamvis enim Graeci homines mutuas gladiatorum pugnas semper respuisse videntur, attamen cruentas ferarum venationes tanto cum studio admiserunt, ut munerum editores de gloria civitatis suae solliciti, nullis pepercerint sumtibus z); quin adeo feras bestiariosque e longinquis provinciis accersendo patrimonia satis ampla sponte dilapidaverint a). Hinc forsitan accidit, ut curiales, quorum facultates, tam assiduus barbarorum incursionibus, quam collatione tributorum quotannis adaucta magis magisque imminutae fuerint, tantis munerum sumtibus ferendis impares evaserint, et, his igitur relictis, ludis minus sumtuosis populum oblectare fuerint coacti b). Utcunque sit, saeculo quarto exeunte,

hi

x) De feriis C. lex 10.

y) Salvian. de Gub. Dei lib. 6. p. 124.

z) Liban. in Tifamen. vol. 2. p. 252. queritur de illo dedecore, quo inclyta Antiochenium civitas affecta fuerat, quod Tifamenes Berboensem quendam ad munera edenda accersivisset.

a) Liban. ep. 218. 220.

b) Julian. ep. 35. pro Argivis p. 408. D. "Non enim ad gymni-

hi ludi in urbibus provincialibus abrogati fuisse videntur c): si enim, quo tempore Chrysostomus Antiochiae Constantinopolique concionatus est, adhuc viguissent; illos, nec homines spectaculorum amantissimi frequentes adire, nec iudex rerum circensium severissimus saepius damnare, neglexissent. Venationes vero circenses, quas perpetuum eloquentissimi concionatoris in commoda dicendi materia silentium aliquam diu sublatas fuisse evincit, postliminio revocatae diutius post Romam a Gothis expugnatam duraverunt. Centum fere annis post mortem Theodosii elapsis, Anastasium imperatorem venationes una cum chrysfargyro, tributo admodum oneroso, fustulisse narrat Theophanes d); et nihilo tamen secius, munera sub eodem imperatore deinceps fuisse edita, duo diptycha consularia luculenter ostendunt, quae quidem pugillaria, ludorum habendorum veluti programmata, inter coeteras voluptatum imagines pugnas bestiariorum cum feris habent insculptas e): in ultimo
ho-

„eos musicosve ludos magna pecunia Corinthiis opus est sed ad
„venationes, quae saepe in theatris exhibentur, urfos et panthe-
„ras emunt.“

c) Amphiloch. igitur episcop. Iconii in ep. ad Seleuc. v. 119 sequ. et Cyrill. Hieros. catech. myst. I. contra munera declamaverunt, paullo ante quam sublata fuerunt.

d) χρυσάργυρον καὶ τὰ κυνηγία. Corp. Hist. Byzant. Theophan. Chronographia ad annum 492.

e) Gorii thes. veter. Diptych. vol. I. p. 218. tab. 7. diptychon

F 4

Areo-

horum diptychorum, cui Cassiodori accedit auctoritas f), venationis crudelitatem eatenus imminutam observare juvat, quatenus bestiariis, tum corpora vibrandi arte, cum variis machinis feras impune plerumque laceffere licuit. Hac consuetudine, cujus nonnulla jam in aevo Theodosii habemus vestigia g) effectum fuisse videtur; ut venationes primum evaserint incruentae, dein in merum saltationis genus a venatoribus inter feras arte domitas peractum transferint: donec medio aevo, quo omnia voluptatum genera, certis veluti formulis circumscripta, ad solennes quasdam processiones Constantinopoli redigerentur; factionibus circensibus earumque pompis fuerint adscripti. Ultimum venationum circensium vestigium in actis deprehendimus concilii Trullani sub finem saeculi septimi Constantinopoli coacti, cujus canon quinquagesimus primus inter coetera ludorum genera venationis quoque munus edi prohibet h).

Aliae fuerunt venationes circenses absque omni sanguinis humani effusione editae. Interdum enim addaces pygargos i) aliaque animalium genera cernere licuit.

Non

Areobindi consulis in Oriente an. 506. ibid. tab. II. p. 280.
diptychon Anastasii an. 517.

f) Cassiodor Var. lib. 5. ep. 48.

g) Prudent. Hamart. v. 370.

h) Harduin. acta concil. vol. 3. p. 1682.

i) Symm. lib. 9. ep. 125.

Non faevas pecudes sed luxuriantis arenae
Delicias, pompam nemorum k).

Leones, pardi et ursi, quos ars domuerat, semel emissi, voce mansuetarii de praeda revocari potuerunt l). Fuit genus bestiariorum, quod saltu temerario medias inter feras ludit m). Dum enim quisque ludorum editor novo insolitoque apparatu spectantium coronam demulcere voluit, artium quoque mirabilium patratores scenam impleverunt. Constantinopoli passim prodierunt, qui in pulpito membris suis veluti alis non sine magna populi admiratione usi sunt: alii nudis gladiis pili instar ita luserunt, ut, gladios alternatim in aera jaculando, rursus delapsos per manubria caperent. Fuerunt, qui ingentem fronte perticam gestaverunt, cujus in apice, quamvis duo pueri ligno quodam transverso innixi luctati sunt, contum nihilominus tamen secius ceu arborem, quae radices in terra egerat, servaverunt inconcussam n). Funambuli quoque, dum in fune extenso sese exuebant, induebantque, artis suae portentis plebeculam talia inhiantem detinuerunt o).

Nec

k) Claudian, de cons. Stilich, lib. 3. v. 316.

l) Ambros, ep. 43. Horontiano vol. 2. p. 975. ed. Bened.

m) Prudent. Hamart. v. 370.

Inde feras volucris temeraria corpora saltu

Transsiliunt, mortisque inter confinia ludunt.

n) Chrys. hom. 19. de statuis vol. 2. p. 196. E. hom. 16. in ep. ad Hebr. vol. 12. p. 162. D.

Nec minora miracula Romae in ludis consularibus fuerunt exhibita. Hic machina petrauro dicta sese avium more in auras jaculatus est; ille puer ex alto tabulatu emicuit, unde cruribus forte vel planta pedis alligatus varios tentavit saltus; subito vero praealta contignatio ponderibus reductis subsidere, et rutilas hinc illinc spargere flammis visa est, ita ut fors hominis, qui intus mediis veluti flammis versaretur, innocuumque incendium, quod per tabulas pictura variegatas impune cucurrit, et dulci aspectu et trepida quadam voluptate mentes vulgi ad se raperent. Incendio vix deflagrato levia navigia aequore, quod in arenam momento temporis fuit immissum, inter se conflixerunt, vadaque arenae crebro remigio fuerunt turbatae p).

E variis spectaculorum generibus, quae in editionibus praetorum fuerunt exhibita, ludi scenici adhuc supersunt, qui vero, cum maximo Romulidarum studio fuerunt spectati, ob magnam, quam in mores habuerunt efficaciam, digni, qui peculiari cura explicarentur nobis visi sunt.

- o) Funambulum in theatro prodiisse patet ex Chryf. hom. 3. in Oziam vol. 6. p. 114. A. Prudent. Hamartig. v. 368. Donat. in Aenod. lib. 5. v. 64. In Asia funambuli celeberrimi Catabatae urbe Syriae erant oriundi. Expos. tot. mundi cap. 17. §. 13.
p) Claud. in cons. Mallii v. 319. 331.

CAP. IX.

De ludis scenicis.

Si perpendimus, ludorum theatralium spectatores aeo Theodosii homines fuisse spectaculorum avidissimos, rudiores vero, quam quibus elegantior fabula placere posset; iis igitur, quibus et seria res, ceu ingrata, et sales Attici, quippe haud intellecti, simul fastidium moverint, ea inprimis argumenta, in quibus multa obscœna, plurima ridicula, omnia vero magno cum strepitu et ratione cuivis quamlibet imperito perspicua peragerentur, mirifice placuisse: facile quidem intelligemus, cur nullum fabularum scenicarum genus ludicra mimorum arte gratius multitudini potuerit exhiberi. Horum ludionum id proprium erat: argumentum e trivio petitum partim nutibus partim sermone ita tractare, ut risus elicerent. Ad illud igitur genus rite intelligendum nec historiarum nec antiquitatis notitia requirebatur: gesticulationem porro ad tiliarum modos compositam plebs lætabunda spectavit, nec tamen incerta signorum significatione, cum mutui actorum sermones accederent, sollicita tenebatur. Quamdiu viri cordati et sententiose

lo.

loqui, et facete ludere periti, mimas et inter Graecos et inter Romanos conscripserunt; tamdiu haud parvus apud prudentes quoque honor his fabulis constitit. Cum deinceps vero tota res ipsorum mimorum arbitrio relinqueretur, nec ullus floreret vir, qui, fabulas et populo et doctis probabiles conscribendo, hanc litterarum partem non minus ac coetera jacentem ingenii lumine illustraret, excitaretque; hocce inprimis genus, sua jam indole ad scurrilitatem accedens, in foedum luxuriae gurgitem totum corrui.

Mimi igitur, qui aevo Theodosii passim in utroque imperio viguerunt, meri evaserant sanniones, qui tonso capite a) fabulas egerunt absurdas, insigni tantummodo strepitu et turpium rerum imitatione populo vendibiles. In illo itaque genere argumentum fuit celebratissimum, jurgia ita fingi, ut convitiis contumeliosis et crebris verberibus res omnis transigetur b). Unde illi, qui praecipua istius scenae lenocinia enumerare voluerunt, inprimis viros commemora-

verunt,

a) Chryl. hom. 37. in Matt. vol. 7. p. 422. E. "Hic verba obscoena, habitus ridiculus, tonsura similis." Asterii hom. in Calend. p. 73. C. ed. Combessif. Parisi. 1648. mimi dicuntur *εξυρημενοι προς κονδυλον* (rasi ad pugni ictum).

b) Greg. Naz. ep. ad Nic. vol. 2. p. 114. D. de *μιμων πικεροις ραπισμασι* loquitur, quae magnopere ridebantur. Amphiloeh. ep. ad Seleuc. v. 81 sequi.

*Τεχνην εχουσι τοφρονειν τοις υβρεσι
Μιμοι γελοιων κονδυλοις ειθισμενοι.*

verunt, qui se invicem colaphis caedebant c), senem-
que, qui ad alapas recipiendas stabat paratus d). Gre-
gi itaque mimorum ille quoque praefligiator accensan-
dus videtur, de quo haec habet Synesius e) "populum
„in theatro singulis Calendis diuturno jucundissimoque
„spectaculo detinet. Nempe eadem die tonstrinas sae-
„pius adiens caput calvum omnino fieri curavit, istius
„firmitatem nulla re frangendam in orchestra ostenta-
„turus: cum pice enim fervente conflictatur, cum
„ariete, qui concinna capitis vibratione in eum fer-
„tur, coniscit f); quin Megalensium quoque siglina
„capiti valido illis a ita excipit, ut scissa frangantur;
„tandem ille capiti suo non secus ac caeteri calceis
„potest subfilire" g). Ut scriptores vero ecclesiasti-
cos de his ludis modo absurdiora, rebus sanioribus
relictis, in medium protulisse crederemus, cavet Pro-
copii autoritas, qui in historia arcana ea referens,
quae Theodora uxor Justiniani olim mima in scena
gersisset, id inprimis veluti singularem ejus artem af-
ferre haud dubitavit: quod alapas genis tumentibus in-
fictas

c) Chrys. hom. I. in Joh. vol. 8. p. 6. B.

d) Chrys. hom. 37. in Matt. vol. 7. p. 422. D.

e) Synesii calvitii encom. p. 77. edit. Petav.

f) *πορρωθεν ευ μαλα τον πιτυλον κατασειουτι.*

g) Ita ultima verba recte, ut videtur, explicavit Petavius: miror vero illum, qui multa undecunque loca ad vocem *βλαυτην* intelli-
gendam collegit, locum Libanii pro saltat, p. 385. neglexisse, ubi
calces saltatorum vocantur *βλαυται*.

fictas ita exciperet, ut vel lepide quereretur, vel magnos tolleret cachinnos h). Ad hancce in alapis dandis recipiendisque artem acceperunt dicteria, quae, cum aut verborum obscoenitate sese commendaverint, aut res sacras traduxerint, a plebecula magno cum risu fuerunt excepta i).

Ut istae vero fabulae a mimis, quales conscripsit Laberius, absurditate sua valde recesserunt; ita nova ex musico instrumentorum concentu et adaucto mimorum grege lenocinia mutuati sunt. Soliloquia enim priscorum mimorum, quae gravissimas continuerunt sententias, in cantilenas transierant lascivas, tibiis fistulisque accinentibus decantatas k): semperque mimorum in scena crevit numerus, cum eo magis placuerit fabula, quo plures actores in ea repraesentanda strepitum excitaverint. Hinc discrimen in mimis, sicut in reliquis fabulis, observari coeptum, inter actores primarum et secundarum partium l);

cum

h) Procop. hist. arcum. p. 41. edit. Aleman.

i) Chryf. hom. 6. in Matt. vol. 7. p. 99. E. "quando quidpiam „aut blasphemum aut turpe inter ridicula mimi dixerint, tum „ex insipientioribus quidam rident et laetantur."

k) Chryf. cont. ludos vol. 6. p. 274. E. "Vides mulierem (mimam) cantica meretricia canentem." Aliis in locis, ubi turpitudinem fabularum mimicarum depingit, fistulas quoque, tibiis et cantum commemorat v. c. hom. 3. de Davide vol. 4. p. 769. 770.

l) Unicum mimi secundi in autoribus classicis vestigium astat in Sue-

cum alii actores plura, alii pauciora in eadem fabula peragenda recitaverint. Ita v. c. Chronicon Alexandrinum m) Gelasium hominem scenicum, quem in theatro alii mimi sacro Christianorum lavacro illudentes in balneum aqua tepente plenum coniecerunt, minimum secundum jure vocat: erat enim consentaneum illum, qui sacerdotis gesserit personam, plura fuisse elocutum, igitur primas sustinuisse partes; illum vero, qui catechumenum egerit, utpote hominem timidiorum tacuisse, et partium fuisse secundarum.

Una cum mimis foeminae in theatra prodierunt, quae vel ad tibias carmina lasciva cecinerunt, vel fabellam jocis peragentes non solum socios n) verum etiam ipsum populum interdum sunt allocutae o): eo-que facilius istae in quibus nihil erat verecundum, nihil honestum, spectatores faciei suae venustate, quam nullis

Suetonii Caligula cap. 57. de quo loco deinceps nonnulla afferenda. Notus ille versus Horatianus epist. lib. I. ep. 18. v. 14. "aut minimum partes tractare secundas" huc non pertinet, non enim de fabula mimica agit, sed de recitatione fabulae tragicæ explicandus.

m) Chronicon Alexand. sive Paschale ad ann. 268. Idem narrat Malala in Chronographia lib. 12. in fine.

n) Amm. Marcell. lib. 23. cap. 5. ex eo loco patet minimum cum mimis sermones in theatro conferuisse, atque adeo mimas non solum canticis, verum etiam diverbiis operam dedisse.

o) Chryf. hom. 37. in Matt. vol. 7. p. 422. D. "Mulieres nudo, capite omni amisso pudore stant populum alloquentes, tantum, videlicet impudentiae habent studium."

nullis larvis contactam sibi et fucis apte exornaverant, venari potuerunt; quo rarius accidit ut mulieres scenicae partes suas in scena capite detecto peregerint. Jam hunc vero morem Chrysostomus invecundum dixit, auditores admonens „saepius mulierem forte fortuna in foro obviam, vel neglectius cultam, ipso vultus aspectu curiosius paullo intuentem cepisse: illos igitur non posse non ad libidines irritari, qui non fortuito sed studio, et tanto studio, ut ecclesiam quoque contemnerent, ad theatra properarent, oculos in abjectas foeminas defixuri. Ibi enim verba quoque accedere fracta et lasciva, cantiones audiri meretricios, fistulasque ac tibus cum alia ejusdem generis modulatione mentis robur emollire. Ipsas vero mulieres nudo capite cum magna prodire impudentia, earumque oculos sibi esse pictos, genas coloribus tinctas, vestem curiosius concinnatam, et totius corporis habitum fucis plenum ad homines inescandos esse compositum” p). Haecenus quidem concionator ea, quae ab hodiernae scenae consuetudine non multum abhorreant, iusto acrius perstrinxisse videtur: tenendum vero, nos de illa vi, quam aspectus

pu-

o) Chryf. hom. 3. de Davide vol. 4. p. 769. D. quod locus ille de mimis agat, patet collato loco Chryf. vol. 7. p. 101. mox afferendo. Add. hom. cont. lud. vol. 6. p. 274. D.

p) Talia loca de foeminis haud prorsus nudis esse intelligenda jam observavit Boettiger in prolusione de quatuor aetat. rei scen. p. 18.

puellae in homines graecos a quotidiano cum foeminis commercio remotos ea aetate exseruerit, nunc aliis plane vitae institutis utentes haud posse dijudicare.

Nec vero mimae, et applausus et nummos venaturae, intra hos sese continuerunt limites, sed vestimenta veluti pulchritudini inimica fastidientes, ita saepius se populo exhibuerunt amictas, ut nudae haud immerito dicerentur: linteo nempe tenuissimo ita corpus tenellum haud dubie texerant, ut nihil non ubi vis apparuerit. "Tu vero" inquit Chrysostomus "in foro quidem nudam p) (*γυμνήμενν*) mulierem aspicere nolis, imo neque domi, rem enim huiusmodi contumeliam vocas. In theatrum tamen adscendis, ut commune genus virorum mulierumque contumelia afficias, oculisque tuis deturpes. Ne mihi dixeris mulierem istam nudam esse meretricem, utique idem sexus, idem corpus meretricis ac liberae: si enim obscœni nihil in ea re est, cur, cum in foro eadem ipsa videris, statim resilis, et inuerecundam depellis. Melius esset luto oculos oblinere, quam rem spectare tam foedam. Neque enim tantum damni oculo infert lutum, quantum lascivus aspectus et nudae mulieris spectaculum. Audi, quid nuditas ab initio fecerit" *).

Mi-

*) Chryf. hom. 6. in Matt. vol. 7. p. 101. Haec omnia ad mimos eo quidem in loco pertinere luculenter ex eo patet, quod ipsum eorum nomen paullo superius p. 99. E. praecesserat. In

Mimae autem his lenociniis instructae non eos tantummodo mimos cum actoribus mimiciis peregerunt, qui, ut verbis utar Ovidii q),

. semper vetiti crimen amoris habent,

In quibus assidue cultus procedit adulter,

Verbaque dat stulto callida nupta viro:

verum in iis praesertim sibi placuerunt argumentis, quibus arcana conjugii effingerent, et ea quae in thalamo nuptiali fierent, sedula exprimerent imitatione. In medio pulpito coram omnibus stratum est lectum, ibique multa castis auribus reticenda repraesentata sunt r), quae populus per dies integros, his intentus specta-

caeteris vero locis, in quibus concionator mores theatrales depingit, hanc secutus sum legem: ut ubicunque clamores commemoraret, dicta ridicula et argumentum fabulae vulgare, haec ceu pantomimis incongrua ad mimos esse referenda; illa vero loca, quae actores larvatos et fabulam innuunt heroicam, omnia de solis pantomimis agere existimaverim.

q) Trist. lib. 2. v. 497. Lactant. lib. 6. cap. 20. 30. "Quid de mimis loquar corruptelarum praeferentibus disciplinam, docent adulteria, dum fingunt."

r) Chryl. hom. 6. in Matt. vol. 7. p. 100. "Discatis vos spectatores esse, qui theatralis nequitiae principium et radicem subministratis; qui totum diem his in rebus insumitis, honestum conjugii statum traducentes et mysterium inagnum dehonestantes — Plausus, clamor, risus multus adhibetur, dum adulterii huiusmodi spectaculum offerre audent (histriones). p. 101. A. "Nil lascivius oculo qui huiusmodi spectacula ferre possit." Hom. 3. de Davide vol. 4. p. 770. E. "Nonne metuis o homo! Dum quibus oculis illic lectum, qui est in orchestra spectas, ubi de-

spectaculis, ceu faceta risit, plausu clamoribus celebravit; mimamque, quamvis nec saltare peritam, nec canere doctam, quae speciosa caeteras et dicacitate et impudentia vinceret, in summis habuit deliciis s). Concionatoribus, qui contra haec omnia valde obstreperunt, regerebatur: morum honestatem nullum omnino ex his oblectamentis capere detrimentum; quod mulieres modo viles et prostitutae in scenam descenderent, nec vera res sed arte histrionum effecta ageretur t).

De-

„testandae adulteri fabulae peraguntur, iisdem hanc sacram mentem intueris.” Hom. cont. ludos vol. 6. p. 274 E. “Vides mulierem tam turpiter agentem, quam qui vides, in mente potes concipere; tu te inclinas, ut respicias, et audes dicere „te nihil humanum pati.” Hom. 1. in Joh. vol. 8. p. 6. B. “Stas Johannis auditor et postea abscedis meretrices auditorum, obscena loquentes, obsceniora repraesentantes.” Prudent. in Mart. Roman. v. 221. “Cycnus stuprator peccat inter pulpita” Jam Cyprianus episcopus Carthagini simile nefas increpuit, asserens „ipsa prostibula in scenam saepe venire et sub scena prostare. ep. 103.

s) Exemplum Theodora Augustae exstat in Procop. hist. arcan. p. 41. ed. Alemanni. Narrationem vero de obscena ejus gestulatione, quae licentiam theatralem optime illustrat, a vulgari-
bus Procopii editionibus eliminatam notis suis inseruit Gibbon history of the decline of the Roman empire cap. 40. not. 24. ille vero parum accurate Theodoram vocat pantomimam.

t) Chryf. hom. 6. in Matt. p. 100. A. “Ne mihi dixeris rem esse „temere simulatam et histrionicam: haec enim imitatio multos „effecit adulteros — Maxime gemo, quod illud ne malum qui-
„dem vobis esse videatur.”

Denique licentia theatralis eo usque prorupit, ut cives quidem Antiochenſes mimas prorsus nudas in piscina, quam in scena fodi curaverant, natantes e cuneis spectare sustinuerint u). Talem bonis moribus perniciem festum illud Majumae, quod quale fuerit antea descripsimus, invexisse videtur: quia homines dissoluti, ad quaevis oculis contrectanda semel assueti, ut par sibi in theatris libidinum fomes praeberetur, haud dubie postulaverunt. Nolumus igitur fidem Chrysostomo tanquam iudici asperiori denegare, qui Antiochiae concionans v) asserere ausus est "se quidem, si homines nominatim indigitare liceret, dicere posse quot viros illa spectacula ab uxorb, disjunctis, quot meretrices cepissent captivos, quotve, ne unquam uxores ducerent, induxissent." Idem Constantinopoli multos mulierum scenicarum aspectu exarsisse contendit x) "quibus dein, postquam domos istis imaginibus pleni repetiissent, liberos fuisse, importuniores, uxores minus apparuisse jucundas, hinc

u) Chrys. hom. 7. in Matt. vol. 7. p. 113. A. "Tu postquam Christum vidisti, ad minimum videndum accurrens: relinque ecclesiam ad theatra properas, natantes mulieres spectaturus, ac sexum illum dehonestaturus" p. 114. B. "illa natat nuda" p. 115. C. "Fuge piscinam illam theatralem, nam si ille, qui respicit mulierem, jam moechatus est: qui nudam omnino respicere non dubitat, quomodo non sexcenties captivus efficietur."

v) hom. 37. in Matt. vol. 7. p. 422. C.

x) hom. cont. ludos vol. 6. p. 275.

„hinc lites exortas et jurgia, tandemque connubiorum
 „divortia esse facta.” Haec vero surdis auribus decantata sunt, nec oblectatio, quam numerum loco recipiendam Antiochiae aliquando proposuit y) “ad pomaria nempe Christiani vaderent, hortos contemplerent, cicadas audirent canentes, martyrumque sepulchra frequentarent” istis hominibus magnopere arrisuisse videtur.

Cum populus igitur tanto erga mimos studio exarsisset, semper in publicis ludorum editionibus per totum orbem Romanum mimica exhibita fuerunt spectacula z): ut adeo morum illa pestis Galliam a) et Hispaniam non minus ac Orientem tetigerit “Innumera” ait Salvianus Massiliensis b) “Christianorum „millia in spectaculis rerum turpium quotidie commorantur, quae quidem omnia tam flagitiosa sunt, „ut etiam explicare ea quispiam atque eloqui salvo „pudore non valeat. Quis enim integro verecundiae „statu

y) Chrys. hom. 37. in Matt. vol. 7. p. 424. A.

z) Claudian. de cons. Malli v. 310.

Nec molles egeant nota dulcedine ludi.

Qui lactis risum salibus movisse facetus,

Qui nutu manibusque loquax.

Sozomenes lib. 8. cap. 20. “plausus illic et saltatorum ac mimorum publica spectacula edebantur, sicut mos est in dedicatione imperialium imaginum.”

a) Sidon. Apoll. carm. 23. v. 301.

b) De Gubernat. Dei p. 126 - 127.

„statu dicere queat illas rerum turpium imitationes, „illas vocum ac verborum obscoenitates illas, motuum „turpitudines, illas gestuum foeditates c), quae quanti sint criminis, vel hinc intelligi potest, quod relationem sui interdicunt.” Salviano autem, cui homini et moroso et nugaci haud multum est tribuendum, fidem faciunt, et ea, quae de Oriente narravimus, cujus omnia fere et singula instituta, si voluptatem spectavissent, occidentales homines avidè arripuerunt; et ea, quae de mimis habet Zosimus d) nullo sane Christianismi praejudicio captus, qui mimos una cum saltatoribus rempublicam teterrima morum labe infecisse credit.

Hucusque de eo voluptatum scenicarum genere egimus, quod rudis popellus jocos et lasciviam quarens sectatus est: nunc dispiciendum, quomodo par rerum theatralium studium in cultioribus sese exseruerit hominibus. Mimi enim in tantam abierant turpitudinem, ut, quamvis a plurimis frequentarentur, pessime tamen audirent, et a multis magno despectui haberentur e): accessit, quod actio haud multum praemedi.

c) Duae ultimae sententiae ad pantomimos pertinent, priora ad mimos referenda.

d) Histor. lib. 4. cap. 33.

e) Libanius in oratione pro saltatoribus, vel pantomimis adversarium carpit vol. 3. p. 350. quod voluerit *τους μίμους συνάψαι τοις αρχηγαις* τι γαρ εδει τους κεχωρισμενους τοις *πραγ-*

meditata f) nec vocem nec gestus ita ad tibiarium modos temperare posset, ut auribus doctioribus sese probaret, ita ut plures causae adfuisse videantur, cur homines ultra conditionem plebejam evechi, sive quodam decoris studio, sive ob gustum magis excultum, pantomimorum familiam potius quam mimos ridiculos suo amplecterentur favore.

Histriones, qui pantomimi dicti sunt, nomen ab arte traxerant, qua omnia saltando exprimebant g). In eo igitur, quod solam adhibuerint saltationem, magnopere a mimis fuerunt diversi, apud quos et diverbia et cantica nutibus fuerunt iuncta: hi praeterea capite prodierunt detecto, illi fuerunt personati; hi exigua arte, nullo apparatu, res viles ita imitati sunt, ut turpissima quaevis oculis omnium subiecti int; illi
multa

πραγμασιν εις μιαν αγειν υποθεσιν -- αλλ' οιμαι το τε βελτιονος σχηματος ηλπισε χειρον αποφαινειν απο των μετιοντων, ο χειρον ειναι δοκει, και την των μιμων δοξαν ελξειν επι την ορχησιν. Donatus in Virg. *Aeneid.* lib. 5. v. 64. "Mimi solis inhonestis et adulteris placent; per illos enim disceitur, quemadmodum illicita fiant, aut facta, noscantur."

f) Cassiodor. Var. lib. 4. ep. 51. "Mimus, qui nunc tantummodo derisui habetur, tanta Philistionis cautela repertus est, ut ejus actus poneretur in litteris." Ex eo loco patere videtur mimos recentiores haud litteris fuisse mandatos,

g) Cassiodor. Var. lib. 4. ep. 51. "Pantomimo a multifaria imitatione nomen est." Ita quoque jam olim Lucianus de saltatione p. 160. edit. Bip.

multa cum diligentia plurimoque apparatu fabulas antiquas ita saltaverunt, ut significando potius quam fingendo lascivum illud, quod argumento inesset, pruritum moverent.

In pantomimo sive saltatore statura requirebatur modica, corpus tenue, cervix erecta, digiti bene a natura comparati h), intemerata denique pulchritudo i). Qui huic studio sese addicere voluit, a tenera inde aetate instituendus erat; membra enim pueri miris torquenda modis, et calces cubitis ita admovendae, ut corpus orbiculatum rotae instar sese volveret k); nutus praeterea oculorum et manuum coeterorumque membrorum motus ad gestus foemineos magna cum arte compositi, ut aliquando personam mulieris satis commode sustinerent l); magna denique in cibo potuque abstinentia opus, ne forma saginam contraheret agilitati nocivam m).

Postquam membra diuturno labore emolliwerant, larvati pulpitem adscenderunt n); ut fabulas desaltarent,

h) Non mirum est, Libanium disertam digitorum fecisse mentionem, cum sua aetas digitis perpulchris haud parum tribuerit. Ita Chrys. hom. de capto Eutrop. vol. 3. p. 403. B. "Quaest pulchritudo corporis? Supercilium extensum, subridentes oculi, labia colore puniceo, collum erectum, coma leniter fluens, digiti praelongi (*δαντυλοι ευμηχεις*) statura arrecta, candor efflorescens."

i) Liban. pro saltat. p. 388.

k) ibid.

l) Chrys. hom. 19. de statuis vol. 2. p. 196. E.

m) Liban. pro saltat. p. 389.

rent, in quibus, vel regum, heroum deorumque personas gererent, vel stola ad talos usque demissa teneram virginem voce, incessu, gestibus imitarentur o). Argumentorum, quae hac in scena potissime tractata sunt, recensum Libanius nobis exhibuit, dum in oratione pro saltatoribus habita evincere voluit, pantomimos non minus virorum partes, quam foeminarum sustinuisse p); "Theatrum" ait "conspexit Deianiram, „verum etiam Oeneum, Herculeum, Acheloum et Nes- „sum: Daphnen spectavit fugientem, at persequen- „tem Apollinem: vidit Atalantam non sine Meleagro: „Phaedram saltator egit amantem, adjunxit autem „Hippolytum juvenem pudicum: Briseis reducitur ab „Achillis tentorio, sed a praeconibus; vides mulierem, „cernis etiam viros: currum aspicias in mari, Neptuni „donum, praemium equestris certaminis vehementem q) „at

n) Greg. Naz. tarm. adv. mulieres p. 151. D. De larvis pantomimorum cnsr. Lucian. de saltat. vol. 5. p. 162. edit. Bip.

o) Chryf. hom. 37. in Mart. vol. 7. p. 422. D. "Alius, juvenis „cum sit, comam a tergo aluit, et naturam ipsam effoeminat „aspectu, habitu, vestimentis demum omnibus formam tenerae „puellae affectat." Liban. pro saltat. p. 367. vol. 3. de iis, qui vestimenta sumserunt muliebria. Ibid. p. 371. Liban. morem foeminas imitandi copiosius defendit.

p) vol. 3. p. 373.

q) Hippodamiam, quam Pelops, cum Neptuno adjuvante victor ex certamine equestri discesserat, praemii loco accepit, duxitque uxorem. Pind. Olymp. 1. v. 114 sequ.

„at in eadem rheda Pelopem contueris: multas tibi
 „virgines ostendit saltator r), filias Lycomedis virgi-
 „numque opera et instrumenta, veluti colum, fufum,
 „flamen et tramam, ipsum quoque Achillem imitatus
 „est virginem repraesentantem: verum enimvero non
 „his sisset saltationem, sed Ulysses aderit in janua et
 „cum tuba Diomedes; quin verum desaltabit Achil-
 „lem.” Jam rhetor ea enumerat Achillis facinora,
 quae pantomimus expressit, eumque hac sub persona
 multo majores fecisse saltus, quam qui palmam in
 quinquertio reportavissent: dein ad Deorum fabulas
 conversus, eundem ait, “qui Junonem, Venerem et
 „Proserpinam exhibuit, etiam Jovem, Martem et
 „Plutonem esse exhibiturum; et si quis jactaret panto-
 „mimum nuptiarum ritus exprimere, comestationes
 „et choreas s); certamen reputaret Lapitharum cum
 „Centauris, Thesei victorias Herculisque labores.”
 Patet itaque, celeberrima, quae a pantomimis tracta-
 ta sint, argumenta e veteri fabularum cyclo a poetis
 de-

r) Vox saltatoris hic collective sumenda: quamvis enim in non-
 nullis argumentis de saltatore ab una persona ad alterum effin-
 gendum transeunte (*ορχησσι πολυπροσωπω*) cogitari posset,
 attamen argumentum, quod filias Lycomedis operi muliebri in-
 tentas cum Achille in medio versante exhibuit, nequaquam ab
 uno saltatore peragi potuisse videtur.

s) Hic non de nuptiis vulgaribus cogitandum, sed omnia ex aeta-
 ti heroica petita sunt v. c. nuptiae Pelopejæ: Deorum apud
 Tantalum comestatio (haec diserte affert Lucian. de saltat. v. 44.
 54) tripudium Corybantium et plura hujusmodi.

decantato fuisse hausta: unde Libanius non minimam contendit utilitatem ex illa scena redundasse; eo quod populus hac fere sola, postquam tragoediarum scriptores cessavissent, de antiquitate edoceretur; et igitur pantomimis acceptum esse referendum, si forte faber quidam de gente Priami et Laji domo non male differet t).

Nec ullo modo hoc spectaculi genus, quod rhetor ille deorum aliquem vulgi imperitiae misertum induxisse suspicatus est, concionatores vero Christiani ad execrandam diaboli pompam omnes uno ore retulerunt, sub Theodosio filiisque immutatum fuisse deprehenditur. Nam praeter Claudiani et Chrysostomi testimonia, quorum alter u) crinitum commemorat ephebum, qui caveis clamore resonantibus

Aut rigidam Nioben aut flentem Troada fingit; alter nefarios Phaedriae amores in theatris exhiberi acerbe conquestus est v): catalogum nobis reliquit Sidonius Apollinaris x) satis prolixum fabularum, quas Caramallus y) et Phabaton, pantomimi ea aetate celebras, in imperio occidentali luserant.

Sive

t) Liban. pro saltat. vol. 3. p. 391.

u) Claud. lib. 2. in Eutrop. v. 403-405. Habemus quoque duo Ausonii in saltatores epigrammata, sed e Graeco desumpta. epigr. 84. 85.

v) Chrysl. hom. 6. in ep. I. ad Thessal. vol. II. p. 464.

x) carmen 23. v. 267-299.

y) De Caramallo cfr. Aristaeus, lib. I. ep. 26. et Mercerus ad loc.

Sive Aetias et suus Jason
 Inducuntur ibi z) fersusque Phasis,
 Qui iactos super arva Colcha dentes
 Expavit, fruticante cum duello
 Spicis spicula mixta fluctuant a):
 Sive prandia quis refert Thyestae,
 Seu vestros Philomela torva planctus,
 Discerptum aut puerum, cibumque factum
 Jamjam conjugis innocentioris b):
 Seu raptus Tyrios Jovemque taurum c),
 Seu turris Danaes refertur illic,
 Cum multum pluvio rigata censu est,
 Dans plus aurea furta quam metalla;
 Seu Ledam quis agit, Phrygemque ephebum
 Aptans ad cyathos facit tonanti
 Succo nectaris esse dulciorem d):
 Seu Martem simulat, modo in catenas
 Missum Lemniacas, modo aut repulso e)

For-

z) in pulpito.

a) Historia Medae argumentum saltatoribus vulgare praebuit Lucian. de saltat. v. 53. vol. 5. ed. Bip.

b) Atridarum clades saepe repraesentatae Lucian. v. 43. l. c.

c) Amores Jovis a saltatoribus desaltatos commemorat Lucian. l. c. v. 59. Prudent. in mart. Romanum v. 221.

Cygnus stuprator peccat inter pulpita,
 Saltat tonantem tauricornum Lydius.

d) Pantomimum Ganymeden saltantem describit Nonnus in Dionys. lib. 19. v. 214.

e) Repulso scil. Marti. Fabula innuitur, quae Martem invidia duam

Formam imponit apri, caputque setis
 Et tergum asperat, hispidisque malis
 Laevè incurvat ebur; vel ille fingit
 Hirtam dorso feram repanda tela
 Attritu assiduo cacuminantem f):
 Seu Perseïa virgo vindicata
 Illic luditur Harpe conjugali g).

Ut vero rationem, qua pantomimi tantam rerum molem modo satis probabili repraesentare potuerint, rite intelligamus; primo loco notandum venit, eos scenam velis expansis ita composuisse, ut situs locorum pro argumentorum diversitate diversus effingeretur h):
 dein

ductum se in aprum mutasse narrat, et ita invisum Adonim, delicias Veneris occidisse. Eandem fabulam asserunt Jul. Firmicus Maternus de errore profan. relig. cap. II. Nonnus in Dionys. lib. 41. v. 209-211.

f) Pantomimos bestiarum formas interdum assumisse asserit, quoque Cyprianus ad Don. p. 6. "Pantomimi exprinunt Jovem, illum suum, nunc in plumis oloris albescere, nunc aureo imbre defluere." Inde nomen *θωματαποιοντων* illis datum Greg. Naz. ep. 6. Vestigium hujus rei jam in Luciano reperiri potest, qui a pantomimo requirit, ut fabulosas formarum immutationes, et in quasnam species se Jupiter verterit, bene teneat. lib. cit. v. 37. v. 59.

g) Historiam Andromedae inter argumenta pantomimica enumerat Lucian. lib. cit. v. 44.

h) Locus hanc in rem classicus exstat in ep. Greg. Nyss. 6. in Bibl. Patr. Galland. vol. 6. p. 610. "Tale quidpiam admirandum praestigiatore artificiose in theatri edere ajunt, cum fabula

„ex

dein vero in nonnullis quidem argumentis unum saltatorem plures sustinuisse personas, dum ab una ad alteram effingendam mira velocitate transfret; ita ut is, qui "nuper robustus" ait Hieronymus i) "ostenderat Herculem, nunc mollis in Venerem, nunc tremulus in Cybelen, frangeretur": saepius vero priores in fabula peragenda partes inter duos vel plures adeo saltatores fuisse divisas; atque etiam in argumento ab uno pantomimo desaltando alios adfuisse, qui partes tractarent inferiores. Quidnam vero harum partium saltatores ad saltationem plenius intelligendam contulerint k), ex Apulejo potest illustrari, au-

„ex historicis petita, aut narratione aliqua veteri, quam miraculis suis exprimant, assumpta, rem totam, quasi gereretur, actione ac gestu oculis spectatorum subjiciunt. Hoc autem pacto, quod sibi repraesentandum proposuerunt, efficiunt. Cultum scenicum personasque parant, urbem porro hanc vel illam velis in pulpito exstruunt, et totum locum, prius nudum, ita solida rerum imitatione aptant, ut tam ipsi rerum, quae in illa historia contineantur, imitatores, quam vela ipsa (urbis videlicet velis repraesentata) miraculo fiant spectatori- bus." Add. Ambros. in Hexaem. lib. 3. cap. 1. 5. vol. 1. ed. Bened. Synes. de Provid. lib. 2. p. 128. ed. Petav. Symm. lib. 1. ep. 89.

i) Hieron. ep. 43. ad Marcellam. Hanc ob causam Lucian. de saltat. p. 134. et Liban. pro saltat. p. 393. saltatores vocant Proteos. Cassiod. Variar. lib. 4. ep. 51. "Idem corpus Herculem designat, ac Venerem, foeminam praetentat et marem, regem facit et militem, senem reddit et juvenem, ut in uno credas esse multos."

k) Alia quidem est Böttigeri sententia in prolus. cit. p. 19. verum locus

autore quidem aevo, in quo describendo versamur, antiquiore, sed cujus prolixa saltationis cujusdam pantomimicae descriptio egregiam multis rebus lucem affundit. Autor ille argumentum e judicio Paridis desumptum ita describit 1), ut Mercurium cum tribus Deabus illud desaltantes sistat; ipsum vero Paridem, in quo cardo rei versaretur, actorem faciat statarium, five infimarum partium; praeterea unamquamque Dearum suo comitatu stipatam processisse narrat, ita ut ingens chorus eorum, qui inferiores partes sustinerint, scenam impleverit, et quivis spectator, si vel ipsae deae et habitu et ore haud fuissent distinctae,

ex

locus ille Svetonii (in Calig. cap. 57.) quo nititur, incertior esse videtur, quippe quo, si vel maxime de pantomimis ageretur, non res solita, sed singulare facinus ab actoribus secundarum partium, ut artis experimentum coram vesano Caesare facerent, editum narrari videatur. Praeterea vero locum Svetonii de mimis non de pantomimis agere Josephi probat auctoritas; qui Antiqu. Jud. lib. 19. cap. 1. eandem rem narrans, inter istum minum et fabulam pantomimicam eodem die peractam accurate distinguit: accedit argumenti natura, quae in pantomimos, qui ultra fabularum cyclum raro evagati sunt, nequaquam cadit. Denique Lentulum quem hanc Laureoli fabulam egisse dicit Juvenalis Sat. 7. v. 187. inter mimos, qui ridebantur, Tertullianus refert apolog. cap. 15. Vix igitur ex eo loco Svetonii subobscurum evinci potest "saltatores secundarum partium, postquam archimimus absolvisset saltationem, in eodem laborasse argumentum" ex qua quidem ad taedium usque repetitione quamnam voluptatem spectatores haurire potuerint, haud intelligitur.

1) Apulejus Metamorph. lib. 10. p. 345 sequ. edit. in usum Delph.

ex Tyndaridis Junonem, ex pueris armigeris Miner-
vam, ex pulcherrimo Cupidinum, Gratiarum Hora-
rumque choro Venerem agnoscere potuissent. Et sa-
ne naturae quoque consentaneum esse videtur, cum
prisca et iudicii et artis subtilitas in spectatoribus sal-
tatoribusque fuerat imminuta, maiorem semper appa-
ratum strepitumque, illos efflagitasse, hos lubenter
adhibuisse. Inde factum, ut in argumento, cui per-
agendo unus ante suffecisset, nunc ingens collabora-
verit cohors.

Fuerunt quidem viri docti m), qui totam panto-
mimorum provinciam inde explicare voluerunt, quod
istis peculiaris quaedam digitorum adfuisse loquela,
signis artificiosis constituta, qua singulis digitorum
conversionibus singulas alphabeti litteras exprimendo,
quaecunque verba per litteras suas efferre, et totas pe-
riodos ingensque adeo poema tacentes potuerint pro-
nuntiare. Difficultates, quibus haecce premitur hypo-
thesis, sponte patent. Quae tanta reperiri potuit pa-
tientia, quae in illo motus digitales veluti litteras ob-
servandi et in syllabas suas jungendi labore ad deci-
mam vel vicesimam periodum taedio haud victa per-
dura-

m) Du Bos réflexions critiques sur la poésie et la peinture vol. 3.
chap. 16. Nuper doctus Hispanus Vincentius Regrenno in Sco-
perta della chironomia ossia dell' arte de gestire con le mani.
Parma 1797. hunc locum data opera explicare studuit, et ar-
tem Chironomiae inter nos magno cum detrimento rerum thea-
tralium deperditam esse contendit.

duraret, nedum integram quandam fabulam Sophoclis Euripidisve litterarum elementis construere sufflueret? Quae porro, si vel maxime largiremur eam cuivis homini, vel imperito, vel plebejo affuisse peritiam, ut, qua facilitate nos ore loquentes, illi digitis pronuntiantes intelligerent; quae, inquam, tanta in motibus digitorum spectandis voluptas satis digna, quae tanto cum sudore appeteretur? Accedit denique, quae quidem observatio rem conficere mihi videtur, spectatores, in theatris Graecis Romanisque a scena longius remotos, minutos digitorum motus, nisi lynceis forte oculis praediti fuissent, nec satis accurate videre, nec inter se distinguere potuisse. Rem vero adeo miram, quam nec Lucianus in dialogo suo de saltatoribus commemoravit, nec cognovit Libanius, qui omnem saltandi rationem et prolixè et accurate sistit, istius sententiae fautores duplici inprimis argumento evincere conantur. Partim ad locutiones illas provocant, quae in variis serioris aevi auctoribus n) de

n) Cassiod. Variar. lib. 4. ep. 51. lib. 1. ep. 20. Sidon. Apoll. carm. 23. v. 268. August. de doct. Christ. lib. 2. cap. 3. Epigram. Antholog. lib. 4. cap. 25. Nonnus in Dionysiac lib. 19. v. 204. 208. 223. Talibus locis haud auxie inhaerendum esse, monuit jam Millin v. cl. in libello menstruo, cui inscribitur Magazin encyclopedique an. 3. tom. 3. p. 336. Requemo in prima quidem parte lib. cit. accurate probavit, autoritatem Bedae secutus (tract. de loquela digitorum Bedae oper. ed. Colon. 1688 vol. I. p. 127 sequ.) oratores certis digitorum signis numeros

de digitis linguosis, gestu loquente et id genus aliis, occurrunt, partim causae suae loco quodam Augustini, ut ipsis videtur, disertis patrocinantur. Primum vero quod attinet, talia loca in istis scriptoribus haud premenda esse facile patet, qui dum sermonis tumorem et quiddam in dictis argutum studiosius venantur, perspicuitatis facile patiuntur jacturam. Ita quivis in loco illo Cassiodori o), quo orchestrae loquacissimas manus, linguosos digitos, silentium clamor, expositionem tacitam commemorat; plumbam aetatis eloquentiam, quae affectata concinnitate gaudet, facile agnoscet, nec in tali autore singulas loquendi formulas ad amussim exigendas esse censebit.

Locum vero Augustini quod attinet, cum in ea disquisitione classicus censeretur, integrum asserere juvabit. „Illa signa, quae saltando faciunt histriones, „si natura, non instituto et consensione valerent, non „primis temporibus, saltante pantomimo, praeco „pro-

expressisse, atque igitur eadem signa ad litteras alphabeti exprimendas adhiberi posse. Dum vero ab hac oratorum consuetudine, quam ipsi facile largimur, ad artem pantomimorum explicandam progreditur, locis illis, quae jam attulimus, cum argumentis utitur firmissimis, et omnes laudes, quae pantomimis in Luciano tribuuntur, ex illo fonte derivare studet. Miror autem virum acutissimum locum Macrobii Saturn. lib. 2. cap. 7. pro sua sententia excitasse, ipsi prorsus contrarium. Nullus enim certamini Pyladis et Hylae fuisset locus, si gestulandi ratio a Requenno excogitata viguisset.

o) Cassiodor. Variar. lib. 4. ep. 51.

„pronuntiaret populi Carthagini, quid vellet intelli-
 „gi: quod adhuc multi meminerunt senes, quorum
 „relatu haec solemus audire. Quod ideo credendum
 „est, quia nunc quoque, si quis theatrum talium nu-
 „garum imperitus intraret, nisi ei dicatur ab altero,
 „quid illi motus significant, frustra totus intentus est.
 „Appetunt tamen omnes quandam similitudinem in
 „significando, ut ipsa signa, in quantum possunt, re-
 „bus, quae significantur, similia sint. Sed quia multis
 „modis simile aliquid alicui potest esse, non constant
 „talia signa inter homines, nisi consensus accedat p).

Totum locum facile expediri puto, si ad saltatio-
 nes, quae nostra aetate fiunt, pantomimicas attenda-
 mus, in quibus omnia et singula, quae locus Au-
 gustini continet, ita exprimuntur, ut, si nullam pe-
 culiarem signorum loquelam in illis agnoscendam du-
 cimur, nec tale artis miraculum inter antiquos locum
 habuisse facile pateat. Saepe enim saltatores nostros
 non modo gaudium et dolorem, iram metumque signis
 ex ipsa natura petitis effingere videmus; sed saepe
 etiam unum alteri gesticulatione artificiosa nec tamen
 improbabili, quippe quae semper quandam cum rebus
 exprimendis fervet similitudinem, plura vel narrare
 transacta vel significare peragenda, quorum vim illi
 qui.

p) Augustin. de doctr. Christian. lib. 2. cap. 25. *Miror* Requeanno
 hunc locum, cui tanta tribuit du Bos, omnino omisisse.

quidem, qui fabulam noscunt, aut theatra frequentant, bene tenent, rusticus vero forte ingressus neutiquam intelligeret. Praeterea quando fabula, majori suo ambitu paulo forte impeditior, prima vice agitur; apud nos quidem vice praeconis programma quoddam typis impressum spectatores, ne in saltatione intelligenda titubent, de argumento reddit certiores. Si vero levior peragitur fabella, vel argumentum facilius defaltatum, denuo repetitur; nihil in re omnibus perspicua explicatur. Jam vero vetus quidam geographus, qui statum provinciarum sub Constantio litteris reliquit descriptum, nos edocet, unicum ludi gladiatorii spectaculum Carthagine sua aetate videri (q): unde sequitur, saltationes pantomimicas ea demum aetate, quae Augustinum proxime praecessit, in urbem fuisse invecas, nec igitur mirum esse, praeconem quendam populo horum ludorum adhuc ignaro argumentum saltationum "primis temporibus" enarrasse, deinceps autem, cum haec omnia trita et perspicua evaserant, obmutuisse: quod tanto facilius fieri potuit, cum urbs illa, quae prae miseria temporum sumtibus ad novas magnarum saltationum exhibitiones necessarias vix suffecisset, vel levioribus fabellis minore cum apparatu defaltandis, vel fabulis,

ad

q) *Expof. tot. mund. in Hudfon. Geogr. min. vol. 3. p. 18.* "in delectabilibus unum solum spectaculum expectant habitantes (Carthagine), munerum."

ad quas exhibendas, utpote quae jam semel defaltatae essent, scena aulaeis velisque satis esset instructa, acquiescere coacta fuisse videatur.

Saltationem motum membrorum definivit Libanius r) intentiorem, quibusdam gestibus ac modis concinnatum, eamque sua aetate tantopere exultam esse asseruit, ut prae mira recentiorum celeritate prisca saltatio ceu tarda sordesceret. Subit quidem admiratio, quomodo res gestae hominum tanta motuum velocitate apte satis exprimi potuissent; verum in eo genium saeculi agnoscimus, cui quidquid erat nativum vulgare audiebat, nec facile res nisi fictitiae placere. Ex ea igitur causa repetendum videtur, quod pantomimi, qui antea ob elegantem pedum manuumque vibrationem et nutuum concinnitatem celebrati fuissent, nunc praefligiatorum quoque rotatus in artem suam receperint s). Praeclaram huiusmodi saltationem

r) Pro saltat. vol. 3. p. 357. *κίνησιν τῶν μελῶν συντονὸν μετὰ τινῶν σχημάτων καὶ ρυθμῶν.*

s) Claudian. lib. 2. in Eutrop. v. 358 sequ.

. nequidquam magna configitur ira

Quis melius vibrata puer vertigine molli

Membra rotet? Verrat quis inarmora crine supino,

Quis magis euodes laterum detorqueat arcus,

Quis voci digitos, oculos quis motibus aptet.

Sidon. Apoll. carm. 23. v. 268. describit apparatus saltationis

Clausis faucibus et loquente gestu,

Nutu, crure, genu, manu, rotatu.

nem Nonnus in Dionysiacis ad vivum depinxit, qui Silentium certamen quoddam Bacchi cum Aristaeo de vini prae melle praestantia ita pantomimice saltantem facit, ut eum totum argumentum nutibus pantomimicis peragentem inducat t), dein vero dicat illum veluti novo impetu sumto pedibus fortiter subsultasse, interdum celeri rotatu pronum ruisse in pectora, et rursus dextro pede stetisse immotum u), dum pedem sinistrum miris modis torqueret: tum iterum gyros membris fluctuantibus descripsisse contrarios, resupinum se in orbes celerrimos eo modo volventem, ut venter semper appareret. Videmus hic membrorum contorsiones describi tam portentosas, ut eas nullum pulchritudinis decorisve sensum rexisset, verum inane quoddam miracula patrandi studium composuisse intel-

t) Dionys. lib. 19. v. 223.

Σειληνος δ' εχορευε πολυερεπτοιο δε τεχνης
 Συμβολα τεχνηνεντα κατεγραφε σιγαλη χειρ'
 Και παλλομαις τοτε τοιοσ εην ιτυπος, ω επι πολλη
 Τις Κυρηνης ερις εμπεσε και Διονυσω.

sequitur jam proluxa enarratio huius certaminis, quod argumentum saltationis constituit: tum addit v. 260.

Τουτο σοφη παλαμη' νεροεις Σειληνος υφαινων
 Δεξιτερην μεν επαυσε.

nunc Silenus sese rotare incepit. Haec omnia gallicus Nonni interpretes mire turbavit.

u) Ex eo ipso pantomimi magnam sibi laudem quaeſiverunt, quod in motu velocissimo subito starent immoti, et in eodem statu veluti conglutinati aliquamdiu perseverarent. Liban. vol. 3. p. 394.

telligamus. Nonnus vero, quæ caetera omnia in descriptione certaminis ad mores suae aetatis, quantum fieri posset v), composuisse videtur, bacchicum istud tripudium vix saltationi junxisset; nisi idem in scena identidem fieri animadvertisset. Nec res adeo mira videri potest, cum nostra quoque aetate in saltationibus pantomimicis, quae gravioris sunt argumenti (ballets heroiques), aulaeum, quamvis peracta sit fabula, raro demitti soleat, quin prius illi, qui primas saltaverint partes, insigni quodam artis suae specimine edito, vel rotatu vel pedum vibratione, cujus nullus cum fabula nexus deprehenditur, oblectationi veluti colophonem addiderint.

Omnes pantomimorum in saltando et membris rotandis dexteritas canticorum instrumentorumque musicorum concentu temperata est x). Saltantibus enim accinebat chorus e mimorum y) saltatorumque grege conflatus, quem citharoedus quidam chori praefectus

v) Sunt quidem et Maron v. 201. et Silepus sine larvis, at vero homines, qui ex improvviso saltaturi surrexerunt, non potuerunt prodire personati.

x) Liban. pro saltat. vol. 3. p. 394.

y) Chryf. expof. psal. 8. vol. 5. p. 77. "Cum in theatro chori „canunt satanici, summa est quies, ut perniciofa percipiuntur „illa cantica: idque cum ex mimis et saltatoribus conflatus sit „chorus, profanus autem apud illos citharoedus chorum ducat, „dum carmen nefarium concinitur, quo nefarius daemon celebratur."

fectus moderatus est, dum canonem quendam ferreum calceo pulsans perpetuo quodam tenore modos facere fludit z). Pars chori tibias, syringas et diversa organorum genera inflavit a); pars cantilenas decantavit, quae argumentum saltationis explicarent. "Vides" inquit Macrobius b). "quam multorum ex „vocibus chorus constet, una (vox) ex omnibus red- „ditur, aliqua est illis acuta, aliqua gravis, aliqua „media; accedunt viris foeminae, interponitur fistula, ita singulorum illic latent voces, omnium apparent, et sit concentus ex dissonis."

Cho-

z) Haec optime illustrat locus Augustini in lib. 3. de Musica in initio. "Quaero ex te, utrum possint copulati sibi pedes, quos „copulare oportet, perpetuum quendam numerum creare, ubi „nullus finis certus appareat: veluti cum symphoniacis scabilla „et cymbala pedibus feriuntur, certis quidem numeris et his, „qui sibi cum aurium voluptate junguntur, sed tamen tenore „perpetuo: ita ut, si tibias non audias, nullo modo tibi notare „possis, quousque procurrat connexio pedum, et unde rursus ad „caput redeatur." add. Libani. pro saltat. vol. 3. p. 385.

a) Cassiod. Var. lib. 4. ep. 51. "Pantomimo assistant consoni chori „diversis organis eruditi." Huc forsitan organa pertinent hydraulica, quae pulchre describit Claudian. de cons. Mallii v. 315-318. Chrys hom 68. in Matt. vol. 7. p. 675. "Nos chorum „meretricum mulierum exploremus nec non corruptorum juvenum, qui stant in scena, et comparemus cum monachis; vel quod „ad voluptatem attinet, qua multi juvenes capiuntur. Tibiae „illis incondita voce sonant: injucundumque aspectum inflatae „genae et distracti nervi efficiunt: verum hic gratia spiritus insonat, pro tibia, cithara et syringa, sanctorum vocibus usa."

b) Saturn. lib. I. praef. vol. I. p. 199. ed. Bip.

Chorus itaque non amplius salubris iustitiae, legum et omnis honestatis exstitit laudator; verum ita in carminibus lascivis mollibusque luxuriatus est c), ut quam plurima turpia hac in parte fuisse admissa vel ipsi rerum pantomimicarum patroni confiteri cogerentur d). Haecce quidem miraretur, qui reputaret argumenta fabularum e prisco historiae penu a tot jam poetis pertractato desumpta, largam ex optimis quibusvis carminibus potissima seligendi copiam choragis non potuisse non praebere. Verum enim vero satis e Libanio constat e), cantica in praesentes chori usus a choragis ea aetate fuisse conscripta, ita ut homines, qui has in se partes susciperent, choris magnopere fuerint necessarii: itaque id semper usu venisse, ex ejusdem rhetoris oratione pro saltatoribus elici posse arbitror; in qua magnus ille antiquitatis admirator, qui omnia, quibus saltatoribus auctoritatem conciliaret, undecunque magno cum studio corrasit, et multa

c) Basil. M. hom. 4. in Hexaem. in init. "non intelligere videntur homines modulationes tiliarum, omni genere harmoniae concinnatas, meretriciasque cantilenas animos auditorum ad quodvis flagitium et obsoeniam trahere turpitudinem: dum hi indecora tiliarum ac citharae pulsatione rem ipsam gestiunt, exprimere." Add. Amphiloeh. ep. ad Seleuc. v. 100.

d) Liban. pro saltat. vol. 3. p. 381.

e) Liban. orat. in Tisamenem vol. 2. p. 240. de Tisamene narrat eum, quia cantica composuisset, *ἡγεμὸν τοῦ χοροῦ* evasisse; his enim canticis choro opus fuisse.

ta prorsus aliena in rem suam saepius detorsit; illud quovis rhetore iudice gravissimum, chorum carmina Sophoclis Euripidisve adhuc canere, nunquam intactum praetermisisset.

Causae quoque satis vendibiles reddi possunt, cur nova confecta fuerint cantica: partim quod veterum erat carminum in sententiis pondus, quae illorum in verbis sanitas, haec Romulidis tumorem eloquii et turpia dicta captantibus nullo modo arisissent; partim saltationis ratio, quae priscum in motibus decorem vano velocitatis studio sustulerat, omnem artis et subtilitatem et elegantiam ita respuit, ut sententiis autorum tragicorum exprimendis vix suffecisset. Graeci enim autores argumenta sua non tam ea ex parte tractaverant, quae motibus magno cum strepitu peragendis ansam dare potuissent; quam potius ita, ut rem, dum intimos animorum recessus et libidinum veluti origines nativa quadam simplicitate exponere studerent, auribus magis quam oculis subjicerent

Nec pueros coram populo Medea trucidat

Aut humana palam coquit exta nefarius Atreus.

In argumentis vero tali modo pertractandis commodissimam plausus captandi occasionem pantomimis perituram fuisse facile intelligitur.

De istis vero carminibus, quae si vel unquam, quod vix tamen crederem f), publice edita fuerint, jam

jam dudum exiguo sane rei litterariae detrimento perierunt, pauca tantummoda, quae rerum similitum ratio suppeditat, differere licet. Ex iis, quae hactenus attulimus, elici posse videtur, talia cantica fuisse adhibita, quae fabularum summam ita delibarent, ut animi quidem sensibus subtiliter depingendis haud immorarentur, sed argumentum hac ex parte imprimis tractarent, qua, vel tumore verborum commotos exhiberent mentis furores, vel res amatorias ita describerent, ut, si quid saltationi decessisset, nihilo tamen secius spectatoribus saltem verbis significaretur. Vix autem intelligi potest, quomodo aetate, poetarum vel mediocrium haud ferace, tantus canticorum numerus confici potuerit; nisi sumamus, hos versus non nisi centones fuisse e priscis poetarum carminibus varie confutos: quo in genere dum versus alicujus auctoris vel integri vel dimidiati novo ordine junguntur, quivis memoria pollens, quaecunque vellet, facile conficere, et auditores grandi verborum pompa summaque dictorum petulantia detinere facile potuit g). Haec vero cantica omnes fere spectatores fenes

f) Chryf. hom. 10. in Acta vol. 9. p. 86. B. "Adolesceus (in „theatro) quidem ex satanicis cantilenis aliquae mutuatus, „quae potuit memoria retinere, frequenter domi cantat. Senior „autem utpote gravior, hoc quidem non facit, sed omnia ta- „men, quae ibi dicta sunt, verba memoria servat." Ex sollicito illo cantilenas inter audiendum ediscendi studio sequi videtur, quod illas domi scriptas perlegere haud licuerit.

g) Exemplum dedit Aufonius, qui in centone nuptiali, qui inter idyllia

fenes juvenesque ediscebant: quamobrem concionatores indignabundi clamitaverunt, carmina impia, quae deorum dearumque facinora celebrarentur, per plateas domosque, psalmis neglectis, a Christianis hominibus decantari. "Quis vestrum quaeso" ait Chrysostomus "psalmum unum vel aliam divinae scripturae partem recitare rogatus, id facere possit? Nemo sane; sed si quis vos interrogare velit de canticis, diabolicis, de meretriciis et lascivis carminibus, multos inveniet, qui haec accurate scient, et magna cum voluptate pronuntiabunt" h). Illi vero, qui doctiores iudicium de rebus theatralibus ferendum sibi vindicaverunt, cantica omnino neglexerunt, dicentes, non nisi sonum requiri vocum, quae saltationem temperarent, quinam igitur illis inesset sensus, parum referre; hominis autem esse cultioris, spectaculum, quod exhiberetur, secundum saltationis concinnitatem unice dijudicare, et omnem de canticis disputationem navitis pastoribusque relinquere i). Interdum itaque pantomimi, sive cantorum forte oriretur defectus, sive alia quaecunque adesset causa, fabulam absque ullo concentu canentium desaltaverunt; tum vero artis peritia paullo

idyllia exstat, spurcissimum carmen e sanctissimis versibus Virgilianis conscripsit.

h) Hom. 2. in Matt. vol. 7. p. 29. C. add. hom. 10. in Acta vol. 8. p. 86. B. hom. in illud propter fornicat. vol. 3. p. 193. D.

i) Lib. pro saltat. vol. 3. p. 381.

paullo exquisitior ad argumentum rite intelligendum in spectatore erat necessaria k).

Primo post Pyladem et Bathyllum saeculo sexus muliebris a pulpito exulasse videtur: cum vero deinceps ludorum editores varia excogitarent ad populum demulcendum lenocinia, foeminae etiam coram populo saltaturae non sine maximo applausu pulpitum conscenderunt. Mulieres enim, insigni formae venustate spectabiles, membra sua trans amictum pellucidum oculis omnium contrectanda exhibuerunt l). Ita Chrysostomus in saltationem quandam fabulae Hippolyti et Phaedrae vehementer invehitur, quam non solum viros personatos, verum etiam mulieres fere nudas egisse aegerrime tulit m). In epistolis Aristae-

neti

k) Lib. pro saltat. vol. 3. p. 391.

l) Exemplum antiqui hujus moris dat Apulejus in metamorph. lib. 10. p. 345 sequ. edit. in us. Delph.

m) Chrys. hom. 6. in 1 ep. ad Thess. vol. II. p. 464. F. "Quando in theatrum adscendis, et sedis nudis mulierum membris pascent oculos, ad tempus quidem laetaris, sed magnam inde reportabis febre, cum videris mulieres veluti nuda forma prostantes. (ὡς περ σώματος τυτῶ γυναικας φαίνομενας), et spectacula, et cantica, quae nihil aliud habent, quam amores nefarios: nempe illa, inquit, hunc amavit (canticum chori innuit) nec potita est, et se suffocavit, ipsaque mater nefario igne exarsit (ἡ δεινα φησι τον δεινα ἐφίλησε, καὶ ἐκ σπετυχε, καὶ ἀπηγάτο, καὶ εἰς μητερας τους ἀποπουερωτας ἐκκυλιθεντας). Quando auribus haec acceperis, et per mulieres, et per gestus, habitus et figuras, jam vero etiam per

neti Panareta pantomima quaedam, tum ob divinam formae pulchritudinem, cum ob artem, qua vel ipsum saltationis principem Caramallum optime exprimeret n), maximam sibi laudem dicitur peperisse.

Inprimis artem Romae tanto cum studio pantomimae fuere receptae, ut illarum numerus ad tria usque millia creverit, quae, omnibus peregrinis, fame aliquando urgente, una cum liberalium artium magistris urbe pulsus, solae cum choris suis choragisque loco non fuere deturbatae o). Nec ille saltatricum numerus fide major videbitur, si cogitamus talem saltationis

per viros senes, multi enim larvis sibi impositis illic agunt mulieres, quomodo poteris esse pudicus." De mimis hic agi non potest, quippe qui talia argumenta nunquam tractaverint. Praeterea ex eo, quod historia fabulae non mutuis actorum sermonibus, sed perpetua quadam narratione fuerit expressa, satis patet, hic non de tragoedorum diverbiis agi, sed de cantico chori pantomimici esse sermonem.

n) Aristänet. lib. I. epist. 26. Aristänetum ea, de qua hic agitur, aetate vixisse, mentio Caramalli et novae Romae satis probat; praeterea vero ante an. 380. libellum edidisse, ep. 19. lib. I. coll. cum Cod. Theod. lib. 15. tit. 7. lex 4. 5. evincere videtur. Perpetuo quidem autor in lepidis suis epistolis orationis seriem antiquorum scriptorum flosculis texere allaborat. Cum vero plurima ab eo allata istius aetatis moribus perbene conveniant, nil impedit, quo minus illum suam aetatem antiquorum verbis descripsisse credamus. De saltatricibus agunt epigr. Anthol. lib. 4. cap. 25. Banduri antiqu. Cpl. p. 123. et Euseb. Alexand. orat. de die domin. Bibl. Patr. Galland, vol. 8. p. 253.

o) Amm. Marcell. lib. 14. cap. 6.

nis speciem ea aetate viguiffe, quam ab artis subtilitate alienam quavis puella, pedibus subsilire et gyros veloces facere edocta, apte satis exprimere potuerit; atque igitur omnes, quae antea in conviviis saltando sui copiam fecerant, cum effusa adolescentulorum in thymelicas (pantomimas) studia audivissent, ad gregem theatralem turmatim haud dubie accurrisse p). Deinceps vero cum adolescentuli, qui istas formas deperirent, pantomimas in praedia sua abducendo, vel loco matrumfamilias domi tenendo, a scena saepius abstraherent q): legem in haec verba sancivit Theodo-

p) Ita difficultas in tanto saltatricum numero explicando tolli videtur, qua ductus Böttiger in prolusione saepius laudata p. 18. asseruit "hunc saltatricum numerum nequaquam ad minas tantum et scenicas mulieres, sed ad omnia prostibula, quae fidebus et saltando in conviviis sui copiam facerent, esse referendum" quamvis Ammianus Marcellinus nonnisi de illis loqueretur saltatricibus, quae choris uterentur sibi accinentibus chorisque. Praeterea vero illa peregrinorum expulsio non nisi iussu praetoris facta est ad clamores plebejos facilioris (Ambros. de off. lib. 3. cap. 7.) unde quaestio oritur, quo tandem in legibus praetextu foeminas prostitutas iste retinere potuerit? Si de scenicis tantum agebatur, ratio erat in promptu; imperatores nempe solliciti, ne quid publicis deesset voluptatibus, accuratam rerum scenicarum curam iudicibus gerendam saepius commendaverunt v. c. Cod. Theod. lib. 15. tit. 4. lex 1. tit. 7. lex 3. 6. Mire duumviri Dubos lib. cit. vol. 3. p. 300. et Gibbon history vol. 5. p. 400. ed. Basil. verba Ammiani ita interpretati sunt, ut illum praeter cohortem saltatricum de ter mille choris totidemque chororum magistris loquentem faciant.

q) Hujus rei exemplum pulchre enarrat Aristaenet, lib. I. ep. 19.

defius r): „Quisquis thymelicam ex urbe venerabili, immemor honestatis, abduxerit, eandemque in longinqua transfulerit, seu etiam intra domum propriam, ita ut voluptatibus publicis non serviat s), retentarit, quinque librarum auri inlatione multetur.”

Dum vero foeminae fere solae scenam pantomimicam Romae occupaverant, in imperio orientali pantomimi gratia longe majori viguerunt: si enim pauca loca superius jam allata excipimus, nullam, arbitror, pantomimarum mentionem in ullo Graeco scriptore factam esse inveniemus. Graeci enim homines, qui isto in mares libidine semper exarserunt, perpulchros juvenes, totos ad voluptatem compositos, mollia membra huc illuc in variis gyris flectere, non sine summa spectaverunt iucunditate; illudque in eos studium legibus poenam gravissimam frustra minantibus t), ita in propatulo erat positum, ut communi fermone ferretur, omnes pantomimos Veneri impurae esse dicatos. Nec Libanio, honesto saltationis pantomimicae patrono, alia pro causa sua argumenta asferre licuit, quam, illud saltatoris esse non saltationis vitium, hunc saltem et illum pantominum a multis ha-

r) Cod. Theod. lib. 15. tit. 7. lex 5.

s) Clausula addita monstrat, non quodvis cum scenicis contubernium hac lege damnari, atque Gothofredum vium legis iusto longius extendisse.

t) Cod. Theod. lib. 9. tit. 7. lex 3. Liban. pro saltat. vol. 3. p. 364.

habitum fuisse honestum, eorumque gregem nulla ad lasciviam necessitate cogi. Perpetuas itaque de saltatoribus confabulationes, quas homines otiosi inter se facere solebant, damnavit Chrysostomus u), dicens, his animos ad vitia reddi pronoiores; nam simul cum mentione saltatoris statim in anima faciem ejus depingi, vestem diffluentem, et totum habitum molliorem. In omnibus itaque patrum scriptis concionibusque pro corona habitis, quibus spectacula scenica non immerito v) exagitata sunt, reprehensio bifariam erat divisa; partim mimos petens dicta ridicula et sermonem turpitudinis magistrum complexus est, partim pantomimos exagitans, corpora enervata et muliebrem inprimis incessum habitumque taxavit x).

Quam

u) Hom. 18. in Joh. vol. 8. p. 109. D. add. hom. in S. Barl. vol. 2. p. 687. A.

v) Non lenius de theatris judicium scriptores tulerunt pagani. Julian. in Misopog. p. 343. B. ed. Spanh. "non potest quisquam „domi esse temperans, si foris dissolutus est, et theatri delectatur." Zosim. lib. 4. cap. 33. Donatus ad Virg. Aeneid. lib. 5. v. 64.

x) Minucius Felix p. 344. ed. Ouzel. Cyprian. ad Donat. p. 6. ed. Oxoniae 1682. Arnob. lib. 4. p. 89. lib. 7. p. 141. ed. Elmenhorst. Lactant. lib. 6. cap. 20, 29. Cyrill. Hieros. catech. mystag. I. cap. 4. inprimis Amphiloch. ep. ad Seleucum v. 81 sequi. Etiam Chrysostomus, ubi omnem rem scenicam perstringere vult, duplicem illam reprehensionem haud miscet v. c. hom. 37. in Matt. vol. 7. p. 422. D. "in theatri verba obsce- „na, habitus ridiculi, tonsura similis; incessus, vestitus, vox, „membrorum mollietates, oculorum inversiones, fistulae, tibiae, „dra-

Quam perversi autem scenicorum hominum mores fuerint, quam miser eorum status, quam plane contemptus ordo, succincta conditionis scenicae dilineatio, e legibus codicis Theodosiani petita, optime declarabit. Omnes illi scenici "qui spectaculo sui populo „materiam voluptatis praeberunt" inter vilissima capita censiti, edicto Arcadii Honorique publico abstinere jubebantur. Hac igitur lege a foro, a balneis, a basilicis erant exclusi; in theatrorum cuneis sedere, et more aliorum civium servulum cum sella plicatoria inter ambulandum secum ducere, aequae nefas y). Magno quidem popularium favore ob artem suam gavisi sunt, ita ut genus suum, et patriam, et educationem ceu res gravissimas in ore omnium circumferri audiverint z), ut statuas sibi in theatrorum profceniis collocatas habuerint a), et per multas civitates pro-

„dramata, omnia demum extremae lasciviae plena" tria priora ad mimos, omnia sequentia ad pantomimos pertinent. Omnes denique autores istius aetatis, tam christiani quam pagani v. c. Sozomenus lib. 8. cap. 20. Donat. ad Virg. Aeneid. lib. 5. v. 64. Zosim. 4. cap. 33. Amm. Marcell. lib. 14. cap. 6.

y) Cod. Theod. lib. 15. tit. 13. lex unic.

z) Chrys. hom. in illud salutate Priscillam vol. 3. p. 173.

a) Cod. Theod. lib. 15. tit. 7. lex 12. "Si qua in publicis portibus, vel in his civitatum locis, in quibus nostrae solent imagines consecrari, pictura pantomimum veste humili, et rugosis sinibus agitorem, aut vilem offerat histrionem, illud revellatur. Neque unquam posthac liceat in loco honesto inhonestas adnotare personas: in aditu vero Circi vel in theatrorum profceniis, ut conlocentur, non vetamus." ad ann. 394.

provinciales magno cum honore fuerint traducti b). Hisce autem rebus veluti indignis edictum imperatorium occurrit, quo partim statuas nullis in locis, nisi in theatrorum prosceniis, erigi concessum, partim quaevis foemina una cum puero, si religionis essent christianae, ab omni cum thymelicis consortio arcebantur c). Omnes denique illi, qui operam suam theatro dicaverant, conditione fere servili per totam vitam ludis quamvis inviti servire cogebantur; hac tantum clausula addita, si in mortis agone sacra Christianorum unda fuissent initiati, et postea e morbo convalescent, non deinceps in theatra esse revocandos: diligenter vero ab ipsis iudicibus perspiciendum, ne quis, hoc forte spectans, ut scenae vinculo liberaretur, mortis periculum temere praetenderet d).

Nec forte meliore mulieres scenicae gavissae sunt; quaevis enim puella, e foemina quadam gregis theatralis progenita, voluptatibus populi per omnem vitam inservire debuit, vi, si fugam corripere audebat, retrahenda. Duram servitutem ea tantum ratione evitare licuit, si mulier studium Christianismi professsa, vitam agebat moribus probabilem. Si vero quaedam
jam

b) Liban. pro saltat. vol. 3. p. 362. Chrys. hom. 37. in Matt. vol. 7. p. 421. C.

c) Cod. Theod. lib. 15. tit. 7. lex 12.

d) Cod. Theod. lib. 15. tit. 7. lex 1. ad ann. 371.

jam facta Christiana turpi se commercio adhuc pollueret, in theatrum iterum reducta absque ulla libertatis spe ad senectutem usque in pulpito tenebatur e); eas enim in scenam revocari, quas vitam moribus impuram exercuisse constaret, aequum esse judicatum est f).

Praeter haec vero omnibus scenicis communia magnam apud illos conditionis diversitatem observare licet. Nonnulli eorum, qui in theatro prodierunt, fabri fuisse dicuntur, alii servi g), alii rursus homi-

nies

e) Cod. Theod. lib. 15. lex 2. an. 371. lex 4. an. 380. lex 8. an. 381. lex 9. an. 381. Ad conditionem scenicarum illustrandam multum confert Aristaeus. lib. 2. ep. 19. add. Chrysostomus Paraenesis ad Theod. I. vol. I. p. 32. "Multi in scena viri et mulieres, qui maxime turpitudinem suam secum reputant, sese miseros praedicant, at non collimant ad verum scopum. Alii eo nomine id agunt, ut ejusmodi candore sermonis gloriam aucupentur, alii vi desperationis in stuporem et segnitiei lapsi, et existimationem hominum despicientes, cum magna impudentia peccata sua perinde ac aliena omnibus proclamant."

f) Cod. Theod. lib. 15. tit. 7. lex 2.

g) Chrys. hom. 2. de Laz. vol. I. p. 731. "In theatro sedens si quem videris ex illis, qui inferius ludunt, (in scena spectatorium oculis subjecta ludunt) personam gestantem regis, non judicas illum beatum; sed cum scias, quod sit quispiam ex iis, qui versantur in foro, funium opifex aut faber aërius, aut aliud quidpiam tale, non judicas illum beatum ob personam aut vestem. Ille, qui in scena regem egit, frequenter est famulus eorum, qui ficus et bothros vendunt in foro." Ita quoque Basil. M. de legendis libris gentilium vol. 2. p. 178.

nes divites, qui vitam agerent satis splendidam h), nec nisi servulis stipati in publicum prodirent i). Ut vero haec primo aspectu inter se pugnantia apte jungamus, de fabulae ambitu cogitandum majori, quam quae a modico hominum grege rite peragi posset: ut igitur editores iustae magnificentiae consularent, cum ipsam cohortem mimicam haud sufficere viderent, quosvis homines vel fabros vel servos mercede conduxerunt; quibus, ab artificibus primariis non nihil edoctis, partes inferiores traderent peragendas. Erat itaque consentaneum, mercenarios operam suam mercede satis exigua elocasse, ipsos vero pantomimos mimosque artis suae principes magna accepisse stipendia, praeter splendida dona in ipsa editione proposita k). Scenicas quoque forma praestantes, quarum amore nobi.

h) Chrys. hom. 68. in Matt. vol. 7. p. 675. "Si quis pauperior, chorum quendam scenicum viderit, cogitabit: meretrix illa et scortator, laniorum, vel-futorum, vel nonnunquam servorum filii, in tanta vivunt voluptate, ego vero liber et ex liberis ortus, ne somnians quidem ita delictari possum."

i) Chrys. hom. 12. in Tim. vol. 11. p. 609. B. "Mimi et saltatores equis vehuntur, et praecurrentem famulum habent; tamen mimi et saltatores sunt, neque ab equis et famulis clariiores evadunt."

k) Basil. hom. in avar. vol. 2. p. 46. edit. Ben. eos increpat, qui pecuniam in minos effundunt. De largitionibus in quolibet editione faciendis Symm. lib. 6. ep. 24. Cod. Theod. lib. 15. tit. 9. lex 1.

nobilissimi juvenes insaniverunt l), et gemmas et vestes serico auroque pretiosissimas gestare potuisse, facile intelligitur m). Toti denique scenicorum hominum gregi magistratus quidam, qui tribunus voluptatum dicebatur, ita praefuit, ut quidquid vel in ipsis ludis agentium incuria turbaretur, vel impotentia eorum in publico committeretur flagitiosum, sua vindicaret autoritate. De moribus omne sublatum iudicium; nihil enim ab histrionibus, qui ab honestate censebantur alieni, hac ex parte committi posse credebatur n).

Disquisitione de variis mimorum generibus ad finem perducta, fabulae tragicae et comicae supersunt brevi negotio absolvendae. Quo enim tempore dictoria mimorum, quanto magis immunda, tanto majori multitudinis applausu fuerunt excepta, et omnis in cultioribus hominibus voluptas ab auribus ad oculos migraverat; exiguus in scena locus ludis sanioribus erat relictus. Neque prorsus tamen istud fabularum genus cessaverat. Quando enim consules ad ludos sollemnes Romae habendos artifices scenicos conquisi-verunt, nec ille neglectus est

l) Exempla existant in Aristaei. lib. I. ep. 19, 24. Chrysi. hom. 67. in Matt. p. 665. vol. 7.

m) Cod. Theod. lib. 15. tit. 7. lex II.

n) Cassiod. Var. lib. 7. ep. 10. Cod. Theod. lib. 15. tit. 7. de sceniciis lex ultima mentionem facit tribuni voluptatum.

. qui pulpita focco
 Personat, aut alte graditur majore cothurno o).

Imperatores etiam, qui splendida ludorum largitione triumphos suos Romae illustrare voluerunt, novos actores vel Constantinopoli vel in provinciis congregatos ad Italiam mittendos curaverunt; ut in comoediis gravioris argumenti peragendis "Pompeiana pro-
 „scenia delectis actoribus personarent" p). Donatus quoque q) comoedias ea aetate repraesentatas esse testatus est, dum partes personae foemineae, a viris personatis olim peractas, sua aetate a mulieribus tractari asseruit. Nec tragoedias Romae defuisse innuit Pruden-

b) Claudian. in conf. Mall. v. 313.

p) Symm. lib. 10. ep. 29. gratias agit imp. Theodosio et Arcadio pro magnifico apparatu, quo isti urbem donaverant. "Alii principes" inquit "triumphis suis haec dona servassent, „ut posita lauro novis actoribus Pompeiana prosceia personarent" quod actores isti novi, non in arte fuerint novitii, facile patet: ita ut in eo principis consisteret beneficium, quod scenicos ex aliis urbibus Romam duci iusserit. Huic loco alterum jungendum putavi, Symm. lib. 10. ep. 2. "magnis negotiis itidem ut magnis comoediis edecumati apponuntur actores, nec in fabulis pronuntiaudis idem honor habitus est Publio Pollioni et Ambivio; nec par fama Aesopo et Roscio." Exempla addita satis ostendunt per magnas comoedias, illas, quae gravioris essent argumenti, intelligendas esse: Aesopus enim in tragicis, Roscius in comicis excellere credebatur Quintil. lib. 11. cap. 8.

q) In Andriam Terent. Act. 4. scen. 3.

dentius qui Symmachum adversarium doctum dicit r)
callide fingere

Mentitumque gravis personae inducere pondus;

Ut tragicus cantor ligno tegit ora cavato

Grande aliquid, cujus per hiatum carmen anhelat

Augustinus vero rem conficit, qui se septendecim annos natum fabulas tragicas in theatro peractas Carthagine spectavisse narrat in confessionibus).

In imperio quoque orientali fabulas et tragicas et comicas peractas fuisse, auctor est Chrysostomus; qui varia histrionum genera recensens, tragoedos comoedosque una cum mimis et saltatoribus commemoravit t); saepiusque ea habet, quae haud satis commode de ullo mimorum genere possunt intelligi ita "in theatro" ait u) "in meridie multa velamina sunt, multique scenici ingressi histrionicam larvam in vul- tu habent, veterem fabulam tractant, resque gestas, narrant quisque nullo modo suam, sed alienam speciem refert. Alius regem agit, qui rex non est, sed vestem partibus, quas tractat, convenientem gerit v), „Alius

r) Adv. Symm. lib. 2. v. 645-47.

s) Confess. lib. 3. cap. 2.

t) Chryf. hom. 10. in Coloss. vol. II. p. 403. D. *τοῖς τραγωδοῖς καὶ τοῖς ὑποκριταῖς τὰς μίμους καὶ τὰς ὀρχήσους.*

u) Chryf. hom. 6. in terrae mot. vol. I. p. 780. loca similia vide vol. I. p. 38. A. 2 Paraenef. ad Theod. cap. 3. vol. I. p. 731. B. hom. 2. de Laz.

v) *σχήμα εἶχον διὰ τῆς ὑφ' ἡγήσεως.*

„Alius repraesentat medicum, qui ne lignum quidem tractare potest x) sed medici vestibus est amictus. „Philosophus apparet, qui comam habet intra larvam; „miles, qui militis cultum refert; alius servus, qui tamen est liber, alius doctor, qui ne litteras quidem novit: adveniente vespera theatrum solvitur, recedentibus omnibus larvæ projiciuntur, veritas apparet; tunc is, qui intus rex erat, foris est aerarius.” Tragoedias denique comoediasque aevo adhuc Theodosii fuisse peractas vel e solo Libanio satis superque constaret: ille enim rhetor pro saltatoribus dicens argumentatione utitur, quam ad absurdum vocamus; ut nempe adversarium nodo veluti constringeret, hominem, qui saltatores ob gestus muliebres damnare sustineret, si sibi constaret, actores quoque scenicos e theatro ejicere debere, contendit, ne scilicet tragoedus scenam ingressus Pasiphaen forte imitaretur, vel rursus comoedus parientes apud Menandrum repraesentaret y).

Per-

x) μεταχειρισσάμεναι. Notum est medicos ea aetate fuisse χειρουργοί. Praeterea quoque ipsi medici medicamenta miscuerunt Chryf. hom. 6. de statuis vol. 2. p. 73. B. atque habuerunt passim officinas, ἰατρεία, ubi medicamenta vulneribus fovendis commoda prostabant Chryf. hom. 3. in 2 Theff. vol. 11. p. 527. D.

y) Liban. vol. 3. p. 375. Omitto loca incertiora Claud. in Eutrop. lib. 2. v. 362. de aulicis Constantinopolitanis

Perraro autem scriptores ecclesiastici fabulas, quae vel ipsi Augustino 2) tolerabiliiores caeteris, quamvis multa rerum turpitudine plenae, videbantur, consuetis suis convitiis aggressi sunt. Eorum, qui post Constantinum vixerunt, unicū, quantum quidem scio, Lactantius a), in fabulas tragicas comicasque invehitur. "Tragicae" inquit "historiae subjiciunt oculis „parricidia et incesta regum malorum, et cothurnata „scelera demonstrant. Comicae de stupris virginum „loquuntur et amoribus meretricum, et quo magis „sunt eloquentes, eo magis persuadent, facilius in- „haerent memoriae versus numerosi et ornati." Nos vero illorum homiliis destituti paucissima in tanta scriptorum penuria de toto illo genere tenemus.

Ad spectacula scenica nonnulli viri docti fabulas illas Christianas retulerunt, quas a quibusdam patribus ecclesiasticis, qui Graecos autores imitati sunt, exaratas

Hi tragicos meminere modos, his fabula Tereus,
His necdum commissa choro cantatur Agave
diceret enim aliquis, haec ad choros pantomimicos posse referri.
Minus quoque probant Sidon, Apoll. carm. 23. v. 124. et Claud.
in Eutrop. lib. 1. v. 298.

2) August. de civit. Dei lib. 2. cap. 8. "Scenorum tolerabiliora „ludorum, comoediae scilicet et tragoediae, hoc est fabulae poetarum, agenda in spectaculis multa rerum turpitudine, sed nulla saltem, sicut aliae multae, verborum obscenitate compositae, quas etiam inter studia, quae liberalia vocantur, pueri „legere et discere coguntur a senibus."

a) Institut. lib. 6. cap. 20.

aratas fuisse constat b). Verum tantopere episcoporum studia ab usu theatrorum et grege scenico abhoruerunt, ut dramata sua potius puerorum in gratiam conscripserint, quo illi christiana exemplaria in scholis tractarent, quam choris lascivis decantanda composuisse videantur.

Rogaret aliquis, cur fabulae tragicae et comicae adhuc exhibitae fuerint, quamvis genio saeculi minus arriserint. Hujus autem rei causa partim in magnificentiae studio ponenda, quo diligenter cavebatur, ne quid in priore quadam ludorum editione exhibitum, in nova desideraretur: partim ex eo repetenda, quod ordo hominum satis numerosus ipsis studiis ad priscae fabulas plausu excipiendas astrictus veluti tenebatur. Cum enim grammaticorum rhetorumque cohors prisca comoediarum tragoediarumque exemplaria, quibus pervolvendis assidue incubuit, iustis laudibus non potuit non celebrare, omnes inde litteratuli, qui vel sibi ipsi vel aliis perdoctos videri voluerunt, antiquas fabulas libenter spectare, semper in ore gerere coacti sunt; quamvis si, quod res esset, fateri voluissent,

nugas

b) Ita Apollinarem Laodicensem in tragicis Euripidem, in comicis Menandrum expressisse narrat Sozomenus hist. eccles. lib. 5. cap. 18. Habemus adhuc drama a Greg. Naz. conscriptum, cui titulus Christus patiens, ad cuius prologum Sulzer in *Theorie der schönen Künste* sub art. Comödie I Th. p. 525. 2 Aufl. provocavit, ut evinceret fabulas christianas in scena fuisse actas: in eo vero prologo nil existat, quod huc trahi posset.

nugas mimicas multo majori cum voluptate spectavissent.

Hactenus nostram de ludis disputationem absolvimus; superest, ut quaestionem, quando spectacula scenica plane cessaverint, paucis attingamus. Jam initio saeculi quinti plurima per provincias imperii occidentalis ceciderunt theatra c). Barbaris enim omnia longe lateque vastantibus, ita facultates divitis cujusque attritae sunt, ut nemo editionem suis sumptibus facere posset; nec publicum aerarium magis magisque exhaustum tantis subvenire potuit expensis d). Medio saeculo theatra in plurimis Germaniae, Galliarum et Hispaniarum urbibus, utpote a barbaris bello captis dirutisque, occludebantur e): per totam vero Italiam plebecula, ut spectaculis frueretur, vel Romam vel Ravennam petere coacta fuit f). Saeculo sexto urbem Romam, saepius jam a barbaris captam, veteri circensium studio adhuc exarsisse, satis ex Cassiodoro constat. Paulo post direptio urbis a Gothis duce Totila

c) August. de consens. Evang. lib. I. cap. 33. "nisi forte hinc sint tempora mala, quod per omnes civitates cadunt theatra, cadunt et fora et moenia, in quibus daemonia colebantur; unde enim cadunt, nisi inopia rerum, quarum lascivo et sacrilego usu constructa sunt.

d) Salvian. lib. 6. p. 134. de Gub. Dei "Calamitas fisci et mendicitas Romani aerarii non finit, ut ubique in res nugatorias perditae profundantur expensae."

e) Salvian. l. c.

f) Salvian. lib. cit. p. 136.

tila subsecuta est, qua nonnulli finem ludorum sceni-
corum factum esse autumant. Quamvis autem ludi
scenici, vel hanc ob cladem, vel serius forte ob sae-
vas Longobardorum incursiones non amplius in thea-
tris fuerint exhibiti; greges tamen pantomimorum mi-
morumque supererant, qui absque apparatu scenico
quaestum artibus suis facere potuerunt. Ex priscis
enim scenae artificibus illae histrionum familiae haud
dubie exortae sunt, quae per sequentium saeculorum
decursum, vel saltando vel ridicule se gerendo barbaris
gratae, in nuptiis conviviisque principum ad renatas us-
que litteras numerosissime semper affluerunt. Cujus
consuetudinis exempla sat multa in scriptoribus medii
aevi occurrunt g). Saeculo octavo scripsit Alcuinus h)
„hominem, qui histriones, mimos et saltatores in do-
„mum introduceret, nescire, quam magna eos im-
„mundorum spirituum turba sequeretur.” Saeculo
nono concilium Aquisgranense i) renovavit legem sae-
pius latam k) „quod non oporteat sacerdotes aut cle-
„ricos quibuscunque spectaculis in scenis aut nuptiis
„interesse, sed antequam thymelici ingrediantur, ex-
„surgere.” Saeculo duodecimo Johannes Sarisburien-
sis

g) Multa collegit Murator, in dissertat. de antiquitatibus italicis,
diss. 29. add. Du Fresne glossar. latin. med. aev. ad voc. ballare,
ministrelli, joculatores.

h) ep. 107.

i) ad an. 816. can. 83.

k) v. c. in concil. Laod. an. 372. can. 54.

sis in libro de nugis curialium l) histriones, mimos et praefligiatores commemoravit. Saeculo decimo tertio Thomas Aquinas m) multas de histrionibus Italicis agitavit quaestiones. Denique saeculo decimo quarto narratur in chronico Cesennensi n), mille quingentos histriones, et quod excurrit, in celebritate quadam aulae principum Malatestarum affuisse. Si comoedias itaque tragoediasque excipimus, quae una cum editionibus ludorum consularium praetorianorumque saeculo quarto desierunt, caeteri ludi mimici haud unquam in Italia cessaverunt.

In orientali imperio florentissimas provincias Persae caeterique barbari a saeculo inde quinto flammis ferroque vastaverant: Constantinopoli vero fabulae quidem tragicae et comicae una cum consulibus a Justiniano sublatae fuisse videntur. Caeteri ludi ad finem usque saeculi septimi duraverunt, quo episcopis concilii Trullani placuit, et mimorum spectacula, et eas, quae in scena fierent, saltationes prohibere o). Greges vero hominum scenicorum e theatri ejecti factionibus circensibus sese haud dubie adjunxerunt. In libro enim satis prolixo, quem de ceremoniis aulae Byzantinae imperator Constantinus Porphyrogennetes con-

l) lib. I. cap. 8.

m) 2. 2. quaest. 168. art. 3.

n) vol. 14. rerum Italic. edit. Murator. p. 1142.

o) can. 51. Harduin. collect. concil. vol. 3. p. 1682.

conscribendum curavit, saepius saltationes commemorantur a venetis prafinisque, vel ob palmam in curriculo reportatam p) vel ad festa convivia q) coram imperatore exhibitae; ab iisdem porro sollenni quodam more mimi genus, quod ludicrum dicebatur Gothicum, sub finem anni fuit peractum r). Sub imperatoribus itaque Byzantinis omnia ludorum genera conjuncta fuerunt cum ludis factionibusque circensibus, quae ad urbis usque excidium maximo plebis favore floruerunt.

CAP. X.

De genio saeculi Theodosiani.

Omni vitae usu, qui saeculo Theodosiano viguit, hucusque pro virili explicato, restat, ut sentiendi cogitandique rationem, quae istis hominibus vel illorum plurimis fuerit communis, genium vocant saeculi, paucis verbis expediam: ita demum concinna istorum temporum imago uno obtutu oculis perflustranda subjicietur, et judiciis de ista institutorum faragine

p) edit. Reiskii p. 191. 201. 205.

q) ibid. cap. 55. p. 171.

r) ibid. p. 83. p. 222.

ragine hominumque diversitate ferendis iusta accedere potest subtilitas.

Ex iis, quae de saeculo Theodosiano jam attulimus, satis superque constat, summam luxuriam, quae omnia vitae instituta multiformis invaserat, plurimos homines cujuscunque ordinis per omnes utriusque imperii provincias pestifera tabe corripuisse, eandemque igitur pestem plurimorum hominum de vero, pulchro et honesto judicia in pejus non potuisse non mutare. Haec autem omnia aliis quoque aetatibus communia peculiaris saeculi istius character temperavit, qui tanto accuratius erit expendendus, quanto minus loci illi communes distinctam aevi cujusdam notitiam possunt suppeditare. Quinam igitur peculiaris iste fuerit character, ex vivendi institutis, quae antea tradidimus, eorumque causis in propatulo positis, primum enucleare studebimus, addito dein, quomodo character ille sensa judiciaque hominum sibi convenientia finxerit.

Mores et judicia cujuscunque hominis ab ea, qua puer juvenisque gavissus fuerit, institutione magnopere pendere, omnibus notum; pueros itaque educandi methodum, si qua plurimis juvenibus fuerit communis, in plurimos quoque civium vim suam exferere sponte sequitur. Rite igitur nostra disputatio ab educatione auspicabitur, quam totam rhetoribus permisissam fuisse ostendimus. Jam vero primis sub imperatori-

toribus viri graves Romae jactasseprehenduntur a)
 „omnes artes a veteri gloria descivisse, non inopia ho-
 „minum, sed desidia juventutis, et negligentia paren-
 „tum, et inscientia praecipientium. Adolescentes aut
 „nullis aut malis litteris imbui, in scholas rhetorum
 „deduci, in quibus non facile dictu, utrum locus
 „ipse, an condiscipuli, an genus studiorum plus
 „mali ingeniis afferrent: haec vero mala primum in
 „urbe nata, mox per Italiam fusa, brevi in provin-
 „cias quoque manasse.” Haec illi dixerunt, cum res
 Romanorum declinabant quidem, nondum vero prae-
 cipites ire ceperant, nec pauca ingeniorum lumina su-
 pererant, quorum auspicia caeteri, si vellent, seque-
 rentur. Quanto majora igitur detrimenta ex istis ho-
 minibus ea aetati fluxisse arbitramur, qua, bonis litte-
 ris per bella calamitatesque trecentorum annorum
 magis magisque expulsis, soli fere rhetores tristes pris-
 corum litteratorum reliquiae remanserunt?

Artes, quibus juvenus instituta fuit, jam supra
 exposuimus; nunc igitur id tantum modo nostrum
 erit, vim, quam educatio rhetoribus commissa ad ge-
 nium juventutis et ita quoque saeculi formandum ha-
 buerit, paucis explicare.

Adolescentes, qui in scholis rhetorum non quid
 verum esset, quid rectum, sed quomodo verum rec-
 tum-

a) Dialog. de causis corruptae eloquentiae cap. 15 sequ.

tumque declamationibus efferretur, didicerant; qui praeterea nihil nisi dicendi formulas aliunde arreptas consuere, fuerant edocti; summam denique gloriam in declamando esse constitutam, eamque non sententiarum veritate sed verborum tumore appetendam audiverant: hi, postquam excefferant ex ephebis, cogitandi sentiendique rationem, quam tali disciplina forerant magistri, fidi discipuli in vita sua exserere debuerunt. Hinc suos quidem sermones, non autem recte facta tales homines severius dijudicaverunt; ipsi, suoapte ingenio aliquid sanum vel excogitare vel peragere impares, alios dictorum factorumque autores turpi servitio coluerunt; nec serviliter adulari, nec fidem fallere, modo decus quoddam constaret verbis, indignum existimaverunt. Ita illi, qui liberalem nacti educationem inter cives ingenii dotibus excellere debuerunt, facti formatique. Plebs inferior e scholis prae tenuitate, ut fit, exclusa, nil sibi ipsa sapere potuit: quaedam forsitan e concionibus sacerdotum, longe vero plurima e spectaculis scenicis, quae, qualia fuerint, vidimus, haud dubie hauserat. Denique perpaucci, qui felici suadente ingenio se litteris totos dederant, caeteris scientiis languentibus, vel ipsi rhetores vel philosophi rhetoribus tantum non simillimi evaserant.

Fucos itaque et pigmenta rhetorum cum summa luxuria in omnibus aevi istius institutis conjuncta esse animadvertimus. Maximae in publicis voluptatibus

tur-

turpitudini pompae apparatus, et splendor pegmatum, et exquisitior in verbis tumor, velum obducere debuerunt. In mutuo hominum commercio agendi rationem, animi liberalis fortisque pectoris indicem, frustra quaerimus, pleraque enim vel vana sui iactantia vel adulatio servilis peregerunt. Si vitam optimatum spectamus, ferrea caeremoniarum vincula, quibus mentes animique sub imperatoribus Byzantinis tenebantur capti, jam tum cusa fuisse animadvertemus. In toto denique vitae usu, si ab ipso exorsi imperatore, qui in titulis suis sacer et pius appellatus fidem barbaris datam saepius fefellit, ad iudicem usque municipalem progredimur, qui ludos edens sumtuosos iudiciorum integritatem vitiauit: miseram quandam in rebus nullius momenti iactantiam cum animi vilitate conjunctam viguisse deprehendimus. Hancce igitur sentiendi cogitandique rationem educatione ista rhetorica fotam atque firmatam fuisse reputantes, genium saeculi sophisticum dici posse arbitramur; qui quidem genius quantam in singulis scientiis habuerit vim, nunc per singula eundo breviter videbimus.

Ea, quae Constantinum proxime praecessit, aetate omnia litteratorum hominum studia, nisi forte medici essent aut iurisperiti, rhetoricam inter et philosophiam erant divisa. Quamvis enim eloquentia, quae honores magistratusque in libera civitate largita erat, nunc a republica gerenda omnino abstinere co-

K 2

geba-

gebatur; attamen a permultis juvenibus, qui regulas declamandi cupide hauserant, summo colebatur studio. Nam praeter assiduam rhetorices a magistris commendationem, quae magnam in animo juvenili habuit efficaciam, sua se quisque dicendi facultate, iudicia consiliaque sui saltem municipii moderaturum, quin aliquando legationibus sollennibus, quibus ipse domino forsitan innotesceret, se defuncturum speravit. Quicumque autem meditationibus dediti rerum causas cognoscere studuerunt, philosophiam amplexi sunt neoplatonicam, ab illa, quam Socrates e nubibus deduxisse fertur, valde diversam: haec enim ultra fines rerum mundanarum longissime evecta ad illum, unde omnia emanaverant, fontem penetrare gestiit; spirituumque ordines magis quam res humanas perscrutata, homines, a studio physices sevocatos, et magiae et variae superstitionis reddidit cultores.

Ita igitur res litterarum sese habuit tempore, quo Constantinus rerum summa potitus est: ab ea inde epocha philosophia et eloquentia fortem longe diversam expertae sunt. Philosophiae enim disciplina, quae proximo vinculo cum magia nexa erat, sub imperatoribus Christianis artibus arcanis insensissimis non potuit vigere. Aliquamdiu sub Juliano effloruit, tanto magis legibus Valentis in magiam latis nullo sane rei litterariae detrimento fuit coercita. Paucissimi igitur aevo Theodosii huic disciplinae data opera incu-

cubuerunt, quamvis permulti sententias exinde hausas in rem suam converterint: ut enim de rhetoribus taceam, qui placita neoplatonica, quibus scilicet loca poetarum de diis deabusque agentia commodissime explicarent, cupidius arripuerunt; illae de fato res mundanas gubernante sententiae, quas plurimi inprimis optimatum diutius retinuerunt, ex systemate pantheistico repetendae videntur b).

Interea vero sub imperatoribus Christianis dicendi studium magnopere succrevit. Constantinus enim, qui gloriae captandae desiderio homines litteratos Constantinopolin accersendos esse statuerat, nullos, quos a magiae suspicione immunes vocaret, nisi grammaticos rhetoresque potuit invenire: eandem, ut videtur, ob causam sequentes quoque imperatores his folis commoda contulerunt, donec Theodosius junior, laude forsitan motus Themistii, philosophis, sed non nisi duobus, publica concessit salaria. Ex ipsa vero barbarie jamjam in litteris gliscente haud parva rhetorum studiis accessit commendatio; cum enim omnes, qui paullulum ultra vulgus saperent, litteraturam tam Graecam quam Romanam a pristina gloria recessisse animadverterent, prisca in primis volumina manibus esse versanda c), eosque igitur viros, qui his legendis

b) v. c. Jul. Firm. Materni astron. lib. 5. praef.

c) Mamert. Claudian. ep. ad Sapaud. rhetor. Bibl. Patr. Gall. vol. 10. p. 457. "Illud per quam familiariter quaeso, ut, spre-

dis tempus consumsissent, inprimis adeundos esse haud immerito judicaverunt. Veterum vero scriptorum studium, quod sanis consiliis temperatum animo juvenili gustum Atticum gravitatemque Romanam forsitan instillavisset, ita moderante rhetore institutum est, ut adolescentes pulchras verborum formulas, exempla, similitudines, rebus sententiisque, quae his verborum involucris traderentur, omnino neglectis, diligentissime annotaverint. Sacerdotes etiam Christianorum ad hanc studiorum rationem haud parum forsitan contulerunt, eo quod Graeciae Latiique scriptoribus semper detrahentes, nihil nisi artem dicendi exinde hauriendam esse statuerint. Cum tanta igitur rhetorum esset auctoritas, quaevis disciplina, quantum fieri potuit, σοφιστικὸς fuit pertractata: ita omnes propria meditatione neglecta priscorum tantummodo volumina rimati sunt, ut aliorum sententias fucato suo sermone rursus proferrent; eoque magis quaevis scientia studiis hominum erat celebrata, quo major illius in declamationibus usus.

Qui juris civilis scientiam tractare sustinuerunt, omnia juris principia omnino reliquerunt intacta, ut
im-

eis novitiarum ratiuncularum puerilibus nugis, nullum lestitans de his tempus infumas. Naevius et Plautus tibi ad elegantiam, Cato ad gravitatem, Varro ad pevitiam, Gracchus ad acrimoniam, Chrysippus ad disciplinam, Fronto ad pompam, Cicero ad eloquentiam capessendam usui sunt. Quisquis recentiorum aliquid dignum memoria scriptitavit, non et ipse novitios legit.

immensa legum a Roma inde condita latarum volumina pervolverent. In tanto autem labore tam rarus successus miseris jurisconsultis contigit, ut Theodosius junior conquestus sit d), "quod in tanto lucubrationum tristi pallore vix unus aut alter receperit solitudinem perfectae doctrinae" unde mirum non est, paucissimos inter tot iudicum et advocatorum millia juris scientiam data opera excoluisse e).

Observant quoque historiae medicinae periti, medicos istius aevi ea, quae ab aliis prolata essent, sine ordine et studio ruminatos esse, aut, si quaedam ex suo addiderint, ut plurimum conjecturalia, vana et superstitiosa adiecisse f). Plures quidem exstiterunt, qui omnigena magicorum medicamentorum genera versibus describerent, nemo vero praeter unum forte Alexandrum Trallianum repertus est, qui medicamenta quaedam utilia primus adhiberet g).

Eam inprimis philosophiae partem, quae ab omni magiae suspicione libera rerum naturalium causas phy-

d) Cod. Theod. leg. novel. lib. I. tit. I.

e) Cod. Theod. lib. I. tit. 4. annot. Gothof. sub fin. Mamert. grat. act. ad Jul. cap. 20. De studiis iudicum cfr. Lib. orat. adv. ingredientes, contra assessores, de captivis. Mores et studia advocatorum Amm. Marcell. pulchre describit. lib. 30. cap. 4.

f) Ackerman institutiones historiae medicinae 1792. §. 315.

g) ibid. §. 336. §. 347.

physicas indagare studet, nonnulli a Constantini inde aetate tractaverunt. Magno vero physices detrimento accidit, ut ab omni sollertiori naturae investigatione abstinentes se hocce etiam in studio rhetores fere gesserint. Nonnullas enim quaestiones v. c. unde mare falsum; cur simulachra sub aquis majora esse videantur; aliasque, quae ab antiquis philosophis jam saepius pertractatae celebriores evaserant, ita ceu loca communia identidem agitare solebant, ut vel aliorum sententiis undecunque corrasis unice pugnarent, vel vanam quandam hypothesein excogitando acuminis tantummodo laudem assequi conarentur h).

Ex illis autem philosophis, quibus moralia curae fuerunt cordique, Socratici paucissimos habuerunt discipulos, eo quod eloquentiam publicasque declamationes fastidiverint, seque totos domi meditationibus dederint i). Caeteri, qui dicendi facultate pollebant, nomine quoque sophistae appellatae sunt k), nec genium saeculi sibi obrepentem satis cavere potuerunt. Ipse Themistius, omnium, qui litteras ea aetate excoluerunt, facile princeps, perpulchros quidem de humanitate, amicitia aliisque rebus confecit sermones; verum ita versus Homericos, loca Platonis Euri-

h) Themist. orat. 26. p. 327. ed. Hard. In saturnaliis Macrobii lib. 7. talibus absolvitur quaestionibus.

i) Themist. orat. 28. p. 341.

k) Synesii Dio p. 35. 36. edit. Petav. orat. suam 24. conscripsit de consortio philosophiae cum eloquentia.

Euripidisque, exempla e veteris historiae penu desumta, similitudines denique summa cura exornatas cumulat, ut magis rhetorem referat, quam philosophum, et nucleum prae nauco frequenter amisisse videatur.

Nemini historiae naturalis studium arrisit, nisi forte eo nomine narratiunculas de monstris, portentis mirisque animalium generibus appellemus, quas nonnulli patres ecclesiastici suis in Hexaameron commentariis inseruerunt l).

Nemo quoque animum ad mathesin discendam applicuit, nisi forte astrologiae studio deditus, loca meatusque stellarum horoscopio voluerit metiri. Tamque inauditum erat, mathesin aliam ob causam ab ullo coli, ut in sermone vulgari per mathesin Astrologia intelligeretur m), legesque imperatoriae maleficos et mathematicos pariter damnarent n).

Om-

l) Hic Ambros. commentar. in Hexaem. et libellus Eustathii Antiocheni de eadem re Bibl. Patr. Lugd. in suppl. vol. 27. p. 25 sequ. imprimis veniunt notandi. Lepidam fabellam de elephante subirato fabrum aqua aspergente, quae nostra aetate accidisse passim narratur, jam in libello Ambros. de Elia et jejuniis cap. 17. cum rem, quae saepius fieret, relatam reperies.

m) Bibl. Max. Patr. Gall. consultat. Zachaei Christ. et Apollon. Philos. lib. 1. cap. 4. Amm. Marcell. lib. 29. cap. 2.

n) Cod. Theod. lib. 9. tit. 16. paratitlon.

Omnem artium liberalium ambitum apud Marcianum Capellam o) veluti in tabula videmus propositum: ille enim in nuptiis Philologiae et Mercurii sermone allegorico adumbrandis grammaticam, dialecticam, rhetoricam, geometriam, arithmetica, astronomiam, musicam, veluti eas enumerat scientias, quibus perscrutandis opera et industria litteratorum hominum absolvebantur p). In illo scientiarum recensu tres priores e scholis rhetorum totas fluxisse facile animadvertimus, quatuor vero posteriores ea omnia continere, quae e penu philosophiae neoplatonicae hausta, et rhetoribus viderentur scitu digna, et auribus illotis tradi possent. In singulis vero exponendis auctorem agnoscimus, qui curiositati magis et subtilitati studet, quam rerum, quae tradebantur, utilitati. Geometria de planis figuris lineisque paucissima habet, in situ autem terrarum urbiumque describendo et in etymologiis nominum rimandis latius evagatur. Arithmetica magna ex parte somnia pythagorica de numerorum perfectione continet. Astronomia ea inprimis affert, quae astrologiae inservire possent q). Accessit denique musices disciplina magnis subtilitatibus referta,

o) Marcianus quidem Capella libellum sub Leone Thrace exavit, sed jam regnante Honorio prima saltem litterarum elementa didicerat.

p) Praecipuas vocat Philologiae (diligentiae litteratae) pedissequas.

q) Patebit, si quis Librum 7. libelli Marciani cum Altronomiis Firmici Materni conferre voluerit.

ta, quod illam prisci philosophi tanto loco ac pretio habuerant.

Barbaris omnia dein miscentibus libri a rhetoribus conscripti, quippe qui genio saeculi arriferint, optimis neglectis autoribus lectitati sunt: inprimis Marciani liber manibus tritus, summoque honore habitus est, quin adeo pueri illum ceu bonae frugis plenissimum in scholis edidicerunt r). Ex illo itaque scientiarum veluti circulo fatis quidem arcto, cui describendo non disciplinae Christianae severitatem, verum educationem rhetoribus permissam, ansam dedisse vidimus, nota illa trivii et quadrivii nomina aevo medio exorta sunt; quibus angustiis litteratorum hominum studia ad renatas usque litteras mille fere annos circumscripta fuerunt; ita ut rhetores aevi Theodosiani maiorem fere vim ad studia litterarum moderanda, quam omnes et Graeciae et Latii scriptores, si unum excipias Aristotelem, habuisse videantur.

Hactenus igitur vidimus, quomodo homines istius aetatis in pretio cuiusvis scientiae attribuendo se fidos rhetorum gesserint discipulos. Jam a prima quaestione, quid scitu esset dignum, ad alteram, quid sensu pulchrum, ex notionibus istius aevi definiendam progredimur.

Cum saniora iudicia non magis in litteris bellis, quam caeteris in rebus ea aetate locum habuerint;

poe-

r) Gregor. Turonens. in sine histor.

poetas istius aevi, qui civibus suis, non posteris cecinerunt, carmina rhetorica magis quam poetica composuisse facile intelligitur. Ipse itaque Claudianus, quem poetarum hoc aevo principem, et fervore poetico interdum correptum dicere licet, in re parva turgēt, in re majori saepius frigescit; in descriptionibus sibi indulget, in rebus vero inveniendis haeret; sollicitum ubivis eruditionis ostentandae studium probat, verum in animi commotionibus subtiliter describendis negligensprehenditur; saepius denique loca habet egregia, operis autem summa plerumque infelix. Reliqui eorum, qui poetarum nomine insigniti, longo intervallo a Claudiano distant, vel sermone utuntur omnino humili, vel vanum quendam tumorem exquisitoribus loquendi formulis captant, vel versibus perpulchris, quos scilicet ab antiquis autoribus mutuati sunt, carmina sua compegerunt. Omnibus vero illud *σχολαστικον* et *σοφιστικον*, quod ineptiarum nomine insignire fas est, ita adhaesit, ut illos magis et declamationibus rhetorum, quam e repetita priscorum poetarum lectione profecisse intelligamus s). Nec magis Nonnus et Gregorius Nazianzenus, quam Prudentius, Ausonius et Sidonius Apollinaris, commune saeculi vitium effugere potuerunt. Aequales vero de
istis

s) Ausonius in idyll. 12. conceptionem, propositionem, redditionem, conclusionem aliasque sophistica in carminibus quoque requirit.

istis ingeniis haud temere judicasse, magna quidem praemia, Claudiano optimo poetarum ex senatusconsulto decreta, ostendere viderentur: verum enimvero prorsus incertum, num virtutibus carminum suorum vitisve tantos applausus poeta meruerit, an potius Stilicho, et focer et magister Honorii, Claudiano perpetuo suo adulatori statuam in foro autoritate sua ponendam curaverit t). Nulla vero carmina majore cum studio in circulis fuerunt lectitata, nulla majores acuminis ingeniique laudes meruerunt, quam technopaegnia, quae miseris verborum lusibus absolvebantur. Nullum quoque poetam Constantinus majori loco ac pretio, quam Optatianum Porphyrium habuerat, quem in carmine longiore, quod adhuc superest, versus acrostichos, telostichos, epanalepticos, et innumeros alios lusus adhibuisse videmus.

Ipsam denique dicendi studium, cui caeteras scientias cessisse vidimus, haud laetius illis effloruit. Disciplina enim rhetorica, quae reliquas litteras, quantum fieri potuit, temperaverat, hocce inprimis litterarum genus, veluti domesticum, tanto magis sibi vindicavit. Ea igitur detrimenta, quae autor dialogi de causis corruptae eloquentiae oratoribus suae aetatis evenisse contendit; pueros scilicet, neglectis antiquorum studiis, omnem in scholis aetatem fictis suasoriis et controversiis ab usu alienis consumere, multo adhuc

t) Claud. de bello Ger. praef. v. 7.

huc magis aevo Theodosii locum habuisse dicas. Non enim amplius popolare nomen, sed favor principis inter summa eloquentiae praemia censebatur, optimus igitur quisque orator haud clientelam tueri, potentes accusare, pro rostris concionari studuit, verum in legatione quadam sollenni aures imperatorias laudibus ad saporem aevi compositis demulcere conatus est. Postquam igitur eloquentia veluti serva blanditiis favorem herilem aucupari coacta erat, vim illam fulmineam, quam olim tyranni horruerant, prorsus amisit. Ut vero hunc defectum quodammodo resarciret, sententiis addidit tumorem, verba iactavit sesquipedalia, descriptiones ac imagines a poetis mutata est, et veluti anxia, ut fidem inveniret, et dicentis affectus et laudes proferendas mirum in modum adauxit. Accessit jam sermonis barbaries, quae praefertim in imperio orientali cum litteris labentibus semper succrevit. Hanc quidem perniciem viri litterati semper gliscere animadverterunt, nec tamen ipsi meliorem viam potuerunt incedere. Ita v. c. Claudianus Mamertus u) amico scribens „quoniam bonarum „artium, ait, jam inde a proavorum nostrorum saeculis facta iactura, unum illud dixerim, nostro saeculo non ingenia deesse sed studia. Video os Romanum non modo negligentiae sed pudori esse Romanis; grammaticam ut quandam barbaram barbaris- „mi

u) epist. ad Sapaud. rhetor. Bibl. Patr. Gall. vol. 10. p. 457.

„mi et soloecisini pugno et calce propelli, dialepti-
cam tanquam Amazonem furiato decertaturam gladio
„formidari, rhetoricam ac si grandem dominam in
„angusto non recipi, musicam vero et geometricam
„et arithmeticam tres quasi furias despui: posthinc
„philosophiam, atque uti quoddam ominosum bestia-
„le numerari.“ Eo denique ventum erat, ut Sido-
nius Apollinaris, quem latine loquentem Cicero vix
intellexisset, omnem sermonis puritatem Romano-
rum incuria secum interituram esse existimaverit v).
Qui graecas composuerunt orationes, latinorum qui-
dem panegyricorum agmen dicendi facultate supera-
verunt. Quamvis autem Libanium, Themistium,
Synesium ea aetate excelluisse fatemur; attamen in
scriptis illorum fucatam istam elegantiam et sententias
quamplurimas mero concinnitatis studio prolatas de-
prehendimus.

Saepius jam observatum est, bellarum litterarum
et artium liberalium cultores communi plerumque for-
tuna usos fuisse, simul effloruisse, interiisse simul;
gustumque depravatum, cui illorum alteri se dede-
rant, alteros raro effugisse. Ita aevo Theodosii tam
in artifice, quam in poeta, et nativam simplicitatem,
quae

v) Sidon. Apoll. lib. 2. ep. 10. "Nisi vel paucissimi quique me-
ram latiaris linguae proprietatem de trivialium barbarismorum
rubigine vindicaveritis, eam brevi abolitam desleamus interi-
tamque; sic omnes nobiscum sermonum purpurae per incuriam
vulgi decolorabuntur.

quae fucos odit, et fervorem illum, qui nutrit alitque ingenia, frustra quaerimus. Hic humiles conscripsit versiculos, ille rigidas caelavit imagines; hic contortas similitudines saepius cumulavit, ille sinuatis tortilibusque ornamentis omnia obtexit. Uterque artificii, ab arte sua quam maxime alienis, laudes aequalium venatus est; hic acrostichis aliisque verborum lusibus, ille accurata figurarum in anaglyphis suis symmetria. Cum deinceps omnia in maiorem adhuc lapsa sunt barbariem, raro condita sunt carmina, nisi forte centonum volumina ex antiquis versibus confarcinata, nec fere ulla exstructa sunt aedificia, nisi veterum aedium lapidibus compacta. Si quid proprio Marte peragendum, versiculi a legibus metricis, formae delineatae a veritate mensurae, aequae abhorruerunt. Tanto citius vero artifex quam poeta a priorum temporum laude amovetur, quanto magis illius studia a praepiudiciis aequalium pendent. Poeta egregius sibi unice canit, nec vulgi rumores curat, si vel carmina aequalibus displicuerint, de aequiore posteritatis iudicio securus: artifex vero non sibi sed aliis condit opus, aliorum iudicio vult probari, nec ea, quae sibi forte vel luto vel graphide finxerit, quamvis egregia, irruentem saeculorum vim, cui marmora vix resistunt, ferre possunt. Itaque aevo Theodosii artifices poetis rhetoribusque longe peiores exstiterunt.

Gustus

Gustus enim Romanorum luxu fastuque dudum fuerat contaminatus; inprimis vero luxuria asiatica a Diocletiani inde tempore adscita, magnopere corruptus est. Jam igitur in statuis nudae formae pulchritudo haud requirebatur, sed gemmas, uniones vestesque belluatas sculpi, hominum poscebat vanitas. In anaglyphis non unum vel aliud argumentum caelatum habere isti homines satis esse duxerunt, verum ingentem fabularum cyclum una in tabula sculpi iusserunt x). In pictura imagines variis depictae coloribus fundo caeruleo inprimis placuerunt y). Multis denique hominibus opus musivum ob lapides pretiosos erat adamatum.

Non mirum igitur nos inter reliquias operum huiusmodi artis imagines videre tanto vestimentorum involucro tectas, ut, dum capite solum pedibusque formam prodant humanam, Daedalum autorem referre videantur: anaglypha vero, quae, veluti capsa olim Cypseli vel thronus Jovis Amyclaei, una in tabula sexcentas historias gerunt insculptas: picturas denique nulla re nisi colorum forte pulchritudine vendibiles. In omnibus autem hisce operibus tantam animadvertere

x) Hoc testantur sarcophagi omnes in Aringhi Roma sotteranea: add. Ciampini oper. vol. I. tab. 51. tab. 65.

y) Chryf. hom. in illud: nolo vos ignorare vol. 3. p. 234. Sidon. Apollin. lib. 2. ep. 2. "pinguntur ridiculi vestitu histriones pigmentis multicoloribus Philitionis supellestem mentientes."

tere licet ingeniorum ariditatem, ut eadem argumenta eadem ratione veluti communi quodam typo expressa identidem recurrant. Si quis libros pervolvit, qui monumenta hujus aevi christiana aeneis tabulis exhibent z); vicies profecto primos videbit parentes cum arbore, Noachum e capsula sua se porrigentem, Abrahamum, qui Isaacum jamjam immolat, Moysen, qui rupem percutit, totam Jonae historiam, triumviros, qui e fornace ardenti eminent, Danielem cum duobus leonibus: jam in eodem forte sarcophago e novi testamenti historia tres conspiciet magos mitra insignes et Jesum canistris stipatum a); eundem porro, dum paralyticum, qui semper hic est pugio, sanat, dum Lazarum fasciis infantis instar involutum e mortuis excitat, dum Hierosolymas asino vectus ingreditur: bonum praeterea pastorem, Zacchaeum in moro; denique Petrum gallina conspicuum, qui Christum abnegat. Raro autem argumentum e passione Jesu desumptum est, nunquam ille fere cruci affixus sistitur, nec ultra hunc argumentorum cyclum artifices evagati sunt.

Neque tamen omnes omnino artifices paullo praestantiores ita evanuisse existimandum est, ut nullus amplius tolerabilior superesset. Visitur adhuc Con-

flan-

z) Aringhi Roma sotterranea. Ciampini opera. Buonarrotti fragmenti de vetri antichi.

a) Canistra exprinere voluit artifex, quae post quinque mille homines cibatos frustulis fuerunt repleta.

stantinopoli columna cochlis, quae anaglyphis haud contemnendis pompam triumphalem Theodosii sistit b). Nec mirum est plures reliquias operum artis non vulgaris haud nostra aetate superesse, cum artifices paullo nobiliores statuas potius ex metallo, et quidem pretioso, quam ex marmoribus finxerint; quae igitur opera barbarorum rapacitatem nullo modo effugere potuerint. Ex istis praeterea fragmentis vitreis, lucernis rudi quidem arte factis, et sarcophagis e coemeteriis Romae erutis, haud tuto satis artem, qualis Constantinopoli floruerit, dijudicare possumus.

Omnium autem artium architectonica minimam experta est jacturam: tantus enim antiquorum aedificiorum erat splendor, tanta illorum magnificentia, quae omnes quamlibet imperitos perfringeret; ut nemo non aedes sibi prisca ratione exstrui optare potuerit. Quamvis igitur in aedificiis, quae adhuc ex illa aetate supersunt, columnas tortiles, capitula curiosius exsculpta, ornamentaque iusto forte crebriora pro aevi ingenio addita deprehendimus, totam aedium structuram haud multum a prisca elegantia recessisse videmus.

Patet

b) Vid. comment. ill. Heynii de operibus serioris artis sub imp. Byzant. in comm. Goetting. vol. II. p. 47. Videtur Gentile Bellini, qui columnam delineavit, imagines iusto pulchriores reddidisse tab. aen. vid. Banduri imp. orient. vol. 2. p. 501 sequ.

Patet igitur, artes litterasque bellas multis de causis, partim e calamitate imperii Romani, partim e genio saeculi ad luxuriam proclivioris petendis pristinam, quam sub Augusto habuissent, gloriam penitus aevo Theodosii amisisse. Quod cum multi nostra in primis aetate animadverterent, qui vero non reputarent, quomodo artes litteraeque perpetuo quodam tenore per quatuor saecula ita declinaverint, ut haud definire liceat, quo saeculo, donec ad inum pervenerint, majus acceperint detrimentum; omnes contenderunt, disciplinam Christianam et litteras et artes bellas pessum dedisse.

Ut suam tueantur sententiam, multa de prisca Graecorum religione disputare solent, quam totam e sensibus haustam pictoribus atque poetis aptissimam esse dudum constat. Verum enimvero temporum ratio longe est diversa. Saeculo secundo et inprimis tertio prisca religio omnem has in res amiserat vim, postquam Romanorum plurimi, si rusticos excipis, qui agrestia numina pertinacius retinuerunt, sacra mithriaca aliaque mysteriorum genera amplexi sunt; quae, cum allegoriis absolverentur admodum obscuris, ne dicam absurdis, nullam vel saltem exiguam artibus bellis materiam praebere potuerunt.

Jam vero sacris magicis loco pulsas Christiana invaluit religio, quae talis quarto saeculo exstitit, ut latum ingeniis decurrendi campum non potuerit non prae-

praebere. Quamvis enim Christiani summum numen, non magis quam Graeci illum philosophorum *ἀντινοε-
των*, imagine quadam adumbrare potuerunt: tot ta-
men angelorum ordines erant in promptu, quin tota
illa coelestis hierarchia, quam omnes Christiani, non
quidem ex sacri codicis autoritate, verum tamen ex
libris, qui maxima floruerunt autoritate, cognitam
habuerunt, amplam pulcherrima quaevis fingendi
materiam facile suppeditavit. Nec mihi objiciat ali-
quis Christianam tamen mythologiam (sit venia ver-
bo) fabulis Graecanicis hac ex parte longe esse infe-
riorem. Si rudem enim Graecorum sumimus theo-
goniam, qualem v. c. Hesiodus nobis exhibuit, hanc
multo magis ab omni pulchritudinis sensu remotam
esse reperiemus. Poetis nimirum Graecorum debe-
tur, quod horridae priscorum fabulae decorem et ele-
gantiam induerint. Non igitur omnino negandum
aliquem religionis ob causam inter Christianos exflare
potuisse Homerum, qui regnum diaboli eversum et
nobile angelorum bellum decantaret, aut errores de-
scriberet apostoli cujusdam martyrisve, qui mores ho-
minum multorum vidit et urbes. Neque enim, quod
huc inprimis pertinet, speciosa defuissent miracula,
nec facile auditorum aliquis poetam mentiri et vera
falsis miscere arguisset: tantam enim miraculorum
multitudinem quarto saeculo ubivis terrarum fieri om-
nes crediderunt, ut nullam fere aetatem hac ex parte

carmine epico aptiorem esse crediderim. Si ipsam porro poetae mentem investigamus, et illum εὐθεσίδεσμον, qui fictus raro iustum servabit tenorem, poeta quidem Christianus maiore cum animi persuasione facta martyris et laudes Deiparae caneret, quam Virgilius pium Aeneam et almam Venerem celebraverat. Ita quoque bellas quod attinet artes, quas, nisi naturas quasdam divinas exprimere queant, formas scilicet ad humanam quidem speciem adumbratas communem autem naturae modulum egressas, ad quas deinceps fingantur heroes, fingantur viri magni, non ultra mediocritatem sese evehere posse dicunt c): non res quidem Christianorum deteriore loco positae erant. Phidias enim Christianus pro Jove Olympio archangelorum quendam eadem majestatis specie effinxisset, nec infeliciore successu virginem Deiparam, quam Minervam Partheniam sculpsisset. Artifici porro praeter septem archangelos, quorum singulos res suas veluti Deos majorum gentium curare homines istius aevi crediderunt, heroum loco tanta aderat martyrum tam genuinorum quam fictorum multitudo, ut nunquam illi, sive militem sive pugilem sive puerum sive puellam repraesentare voluisset, defutura esset fabula. Non est igitur, cur genio religionis Christianae artium litterarumque bellarum jacturam vitio vertamus, dum

po-

c) Heyne de serioris artis oper. sub imp. Byz. in comment. Gött. vol. II. p. 42.

potius huc usque ostendimus genium istius disciplinae, si nulla alia adfuissent impedimenta, his omnibus apertissimum fuisse futurum.

Neque vero asserere dubito, religionem Christianam eo, quo invaluit, aevo artibus bellis plus commodi quam detrimenti attulisse. Si nempe antiqua scrutamur monumenta, eorum fere nulla e tertio saeculo ad nostram aetatem pervenisse inveniemus, nisi gemmas astriferas, magicas, aliasque hujus generis, quas vulgo abraxas vocant, tam horridis insculptas monstris, ut eas cerebro asiatico dignas esse dicas: facra nempe mithriaca, quae ab oriente profecta portentosis allegoriis scaturerunt, suos induxerant cultores, ut gemmas potius, quae amuletorum loco inservirent, quam grandiores imagines scalpi juberent. Christiana vero religio artificii formas attulit humanas et quidem, si tetram crucifixi imaginem excipis, tanto pulchriores, quanto praestantiores Jesus, apostoli martyresque caeteris hominibus habiti sunt. Praeterea Christiani a Constantini inde aetate ecclesias suas picturis et opere musivo d) studiosius exornaverunt. Neque rarius sculptorum pictorumque opera in usus profanos post Christianismi victoriam fuerunt adhibita. Ut innumera taceam imperatorum simulachra tam encausto
picta

d) Multa exempla collegit Fiorillo in introductione libri *Geschichte der zeichnenden Künste* p. 25 sequ.

picta e), quam metallis marmoribusque expressa, quae per omnes provincias et missa, et erecta sunt; multae statuae in aditu circi et theatrorum prosceniis histri-
onibus et aurigis fuerunt concessae f), multae magnatibus et viris claris per fora et plateas collocatae g). In aedibus optimatum quam plurima deorum dearumque simulachra, tam aenea, quam marmorea, in omnibus angulis erant posita h); variaque argumenta, tam ex fabulis quam ex historia desumpta, in parietibus depingebantur i): balnea k) inprimis, gymnasia l) et sepulchra m), opere musivo et picturis plerumque erant exornata. Omnis quoque suppellex
ana-

e) In Actis Syn. Nicaen. 2. act. I. p. 46. vol. 4. concil. Hard., non cera perfusam tabulam sed imperatores honorantes. Nazar. paneg. cap. 12.

f) Cod. Theod. lib. 15. tit. 7. lex 12. Chrys. expos. ps. 3. vol. 5. p. 1.

g) Amm. Marcell. lib. 14. cap. 6. "Senatores Romani statuas ardentius adflectant, easque auro curant inbracteari." Claudian. in Eutrop. lib. 2. v. 71. In 1 conf. Stilich. lib. 2. v. 175 sequ. Greg. Naz. carm. ad Nemes. in finit.

h) Chrys. hom. 10. in Philipp. vol. II. p. 279. C. Caryatides innuntantur Chrys. hom. 10. in Eph. vol. 10. p. 77. D.

i) Argumenta e cyclo fabularum desumpta formae nude indigere videntur, quas Chrysostomus in parietibus passim conspici asseruit hom. 10. in Philipp. vol. II. p. 279. C. add. hom. de st. martyr. vol. 2. p. 716. Historiam belli Mithridatici depictam describit Sidon. Apoll. carm. 22. v. 158 sequ.

k) Symm. lib. 6. ep. 49. Sidon. Apoll. lib. 2. ep. 2.

l) Sidon. Apoll. lib. 9. ep. 9.

m) Exempla praebebit Aringhi Roma subterranea.

anaglyphis picturisque pristinum in morem distincta, aut graecas fabulas n) aut imagines martyrum o) exhibuit. Magno denique honore pictores et statuarii habiti p), nec pauca lucrati sunt, dum multi optimatum ingentes sumtus in statuis fabricandis lubenter consumerent q).

At vero dicat aliquis "quamvis haec ita sese haberent, maximum artibus detrimentum Christiani attulerunt, dum praestantissima priscae artis opera una cum templis destruxerint: eorumque furori tribuendum est, quod tam pauca priscae aevi monumenta ad nos usque pervenerint." Huic quidem sententiae haud parva ex ipsis scriptoribus ecclesiasticis auctoritas accedere videtur, qui saepius disertis verbis asserunt omnia idola penitus esse everfa atque confRACTA r).

His

n) Huc duo fragmenta vitrea pertinent, quae vid. in Buonarroti frammenti di vetri antichi tab. 27. Ficoroni maschere sceniche tab. 79.

o) Chryf. hom. de St. Meletio vol. 2. p. 519. "Et in palis annulorum, et in sigillis (εκυρωμασιν), et in phialis, et in thalavorum parietibus, et ubique multi sacram Meletii imaginem expresseverunt."

p) Chryf. hom. 21. in Eph. vol. 11. p. 164. B. "Si homines, qui regum faciunt simulacra, et pingunt imagines, tantum honorem assequuntur &c." Magnas immunitates pictoribus aliisque artificibus concessas vid. in Cod. Theod. lib. 13. tit. 4.

q) Chryf. hom. 82. in Joh. vol. 8. p. 487. C.

r) Theodor. serm. 8. de martyribus vol. 4. p. 606. edit. Luter. templa Deorum sic destructa, ut ne figurarum quidem per-

His vero auctoribus, qui plerumque declamitant, semperque victorias suae religionis in majus augere solent, haud caecam fidem praestare licet, si alia argumenta pro contraria pugnant sententia. Jam vero leges codicis Theodosiani satis ostendunt, raro in signa praeslantiora, fere nunquam in templa urbana religionis ob causam publica autoritate esse saeculitum.

Constantinus homines quidem per provincias misit, ut signa conquirerent singulari religione sacrosancta; quorum aurea et argentea numero perpauca conflari, aenea vero Constantinopolin ferri iussit s): vectigalia quoque templis subtraxit, aedificia vero reliquit intacta t), quibus nec Constans filius aliquid damni intulit, quamvis omnem superstitionem penitus tollendam esse censebat u). Constantius nonnulla quidem templa Christianis hominibus dono concessit v): suam vero sententiam lege satis declaravit, qua templa

manferint species, nec ararum formas hujus saeculi homines sciant.

s) Sozomen. lib. 2. cap. 5. Socrat. lib. 1. 6.

t) Theodoret. lib. 5. cap. 21. Liban. pro temp. vol. 2. p. 161. Duo tantummodo templa clariora ob singularem, qua colebantur superstitionem, everfa fuerunt; unum Veneris ad montem Libanon, alterum Aesculapii Aegis in urbe Ciliciae Sozom. l. c. Vita Constantini cap. 53. 54. Horum everfionem spectant Eunap. in Aedes. p. 37. edit. Commel. Julian. orat. 2. p. 54.

u) Cod. Theod. lib. 16. tit. 10. lex 3.

v) Cod. Theod. lib. 10. tit. 1. lex 8. Liban. vol. 2. p. 185.

templa non destrui sed claudi iussit x). Nec Julianus, summa rerum potitus, animum ad templa iterum aedificanda, quippe quae non everſa eſſent, adhibuit y): vectigalia autem praediaque templorum, quae palatini ſibi rapuerant, iterum retraxit z).

Juliano interfecto ſacrificia rursus fuerunt prohibita, templorum autem religio ad regnum uſque Theodoſii ſervata a). Jam vero eo regnante vulgo fertur Deorum templa ſolo fuiſſe aequata. Si autem omnia auctorum loca huc pertinentia evolvimus; primum quidem templa in agris poſita privata epiſcoporum autoritate everſa fuiſſe inveniemus b); qui hac ſola ratione ruſticos priſcae ſuperſtitionis tenaciores ad novam religionem adduci poſſe contenderunt. Ex hac vero clade nullum in artes bellas fluxiſſe detrimentum facile patet, hocque ipſum argumentum
patres

x) Cod. Theod. lib. 16. tit. 10. lex 4. De filiis Conſtantiini Sozom. lib. 3. cap. 17.

y) Ita Julianus ſimulachrum Apollinis in ſuburbio Antiochiaë urbis maxima ex parte Chriſtianaë invenit ſalvum Chryſ. hom. de S. Babyl. vol. 2. p. 533 ſequ. Jul. Miſopog. v. 361. 362. Ita quoque Chryſoſtomus in lib. de S. Babyl. vol. 2. p. 548. templorum ſtatum deſcribit, ut ea non diruta, ſed prae incuria collapſa fuiſſe intelligamus.

z) Ann. Marcell. lib. 22. cap. 4. Sozom. lib. 5. cap. 5.

a) De ſucceſſoribus Juliani vid. Gothof. ad Cod. Theod. lib. 16. tit. 10. lex 7.

b) v. c. Martinus Turoneſis vid. vitam a Sulpic. Sever. ſcript. cap. 9. 14.

patres concilii Carthaginensis quinti c) in petitione sua attulerunt, ne forte imperator, dum templis per agros everfis aliquid ornamenti imperio detrahi crederet, consensum sibi denegaret.

Dein templa Alexandriae fuerunt everfa. Hanc vero cladem non tam Christianorum fervor quam prava gentilium studia aedibus attulerunt. Theodosius nempe templum quoddam Bacchi Theophilo episcopo Alexandriae concefferat, qui phallos aliasque res, quas ibi invenerat, publice traducere coepit. Hinc paganorum suborta indignatio; nonnulli arma corripunt, et impetu in Christianos facto d), nonnullis caesis, multis vulneratis, se in templum Serapidis ceu arcem munitam recipiunt. Jam tota urbs bellico tumultu mixta; qui Serapeum occupaverant, praefecto urbis obtemperare noluerunt, saniores vero paganorum se fuga procellae imminenti subdlexerant. Imperator igitur, ut hos motus compesceret, edicto iussit templa Deorum solo aequari, hac scilicet ratione addita, ne iterum bellorum civilium fomites praebere e).

Non-

c) Cod. can. ecclesiae Afric. can. 58.

d) Eadem sub initio regni Juliani acciderant. Sozom. lib. 5. cap. 7.

e) Sozomenum, qui hanc rem caeteris accuratius enarrat lib. 7. cap. 15. inprimis secutus sum.

Nonnulla denique templa f) Phoeniciae opere ac studio monachorum, qui tum his in terris inprimis grassati sunt, non absque sanguinis effusione verum inscio Caesare fuerunt vastata g). Quamvis igitur Theodosius legem singularem haec in verba sanciverat "aedem Osdroenae olim frequentiae dedicatam, in qua simulachra feruntur posita, artis pretio magis quam divinitate metienda, jugiter patere debere" h), paucis tamen annis interjectis templum a monachis tumultuantibus, annuente praefecto, fuit eversum i). Non vero multum damni artibus bellis hujus provinciae devastatione illatum est; paucis enim annis praeterlapsis Persae provinciam invaserunt, omniaque aedificia solo aequaverunt. Sed nullam legem Theodosius nec de templis nec de ornamentis templorum diruendis, quibus utpote magnificentiae studiosus non potuit non favere, unquam tulit k).

Theo.

f) Non omnia templa Phoeniciae fuerunt diruta Liban. pro templis vol. 2. p. 201.

g) Liban. pro templis vol. 2. p. 192. Theodoret. lib. 5. cap. 21. Sozom. lib. 7. cap. 15.

h) Cod. Theod. lib. 16. tit. 10. lex 8. ad an. 382.

i) Liban. pro templis vol. 2. p. 192.

k) Id quoque tota Libanii oratio pro templis satis evincit inprim. p. 201. omnes vero leges in paganos latae templa modo frequentari verant Cod. Theod. lib. 16. tit. 10. lex 7. 9. 10.

II. 12.

Theodosio defuncto Arcadius et Honorius successerunt, qui templa quidem per agros l) inprimis in Phoenicia destrui iusserunt, templa vero urbana m) eorumque ornamenta nominatim per Galliam et Hispaniam intacta servari voluerunt n). Majori quidem severitate aliis in locis in opera artis saevitum esse videri posset, dum in Africa imagines, quae colerentur, e templis removeri placuerit o), et novem posthinc annos omnia simulacra tam in templis quam aliis in locis cultu sacrosancta sublata fuerint p). Clausula vero addita satis monstrat, ea simulacra, quae tantummodo ornamenti gratia erecta essent, nequaquam loco fuisse mota. Jam vero in templi adyto unum forte simulacrum, vel si aderant facella, paucae imagines sacrificiis et suffitu adoratae sunt: caeteris vero statuis, vel in crepidine vel in fastigiis collocatis, nullae caesae sunt victimae; multo igitur minus signa, quae passim in curiis, basilicis, foris, balneis, theatris, villis, sepulchris q) denique, pro-

sta-

l) Cod. Theod. lib. 16. tit. 10. lex 16. ad an. 399.

m) Cod. Theod. lib. 16. tit. 10. lex 13. templa jubent claudi ad an. 395. ibid. lex 18. templa non destrui ad an. 399.

n) Cod. Theod. lib. 16. tit. 10. lex 15. ad an. 399.

o) Cod. Theod. lib. 16. tit. 10. lex 18. ad ann. 399.

p) Cod. Theod. lib. 16. tit. 10. lex 19. ad ann. 408.

q) Ita Mausoli regis sepulcrum intactum servaverunt Cares Greg. Naz. epigr. 147. Bibl. Patr. Gall. vol. 6. Fuerunt quidem, qui di-

stabant, religione quadam erant culta, nisi forte haec vel illa superstitio peculiaris hanc vel illam imaginem sacrosanctam reddidisset. Exinde igitur patet, ne centesimam quidem simulacrorum partem edicto Arcadii Honorique e sedibus suis fuisse deturbatam. Lex denique Theodosii junioris r) qua „cuncta paganorum fana, templa, delubra, si qua etiamnum „superessent integra, praecepto magistratuum destrui, „conlocationeque venerandae Christianae religionis „signi expiari debere” constituit vel de sola Illyria vel de templis rusticis intelligenda. Omnia enim templa nequaquam fuisse destructa, lex evincit Marciani et Valentiniani tertii, viginti quinque annos post illam lata, quae haec verba habet: „Nemo venerandique „adorandique animo delubra, quae olim jam clausa sunt, „referet. Absit a saeculo nostro infandis execrandisque simulacris honorem pristinum reddi, fertisque „redimiri templorum impios postes” s). Interea quidem

dicerent, Christianos homines, praeae superstitionis odio sepulcra spoliassent v. c. Fiorillo *Geschichte der zeichnenden Künste. I Th.* p. 16. verum satis superque patet, tam ex legibus Cod. Theod. lib. 9. tit. 17. de sepulchris violatis, quam ex multis patrum locis v. c. epigramm. Greg. Nazian. in sepulcr. efflores Bibl. Patr. Gall. vol. 6. p. 393 sequ. Chrys. serm. 5. de Anna vol. 4. p. 746. hom. 85. in Joh. vol. 8. p. 510. sepulcrorum efflores meros fuisse fures, quos non fervor religiosus, verum auri sacra fames, tam in Christianorum, quam in paganorum sepulcra stimulaverat.

r) Cod. Theod. lib. 16. tit. 10. lex 25.

s) Cod. Just. lib. 1. tit. 11. lex 7.

dem templa ab omnibus neglecta sensim sensimque in ruinam forsitan lapsa sunt, at eadem aetate ceciderunt quoque fora, ipsaque ceciderunt theatra. In publica enim calamitate pecunia deerat, qua aedes fartas tectas servarent t). Aevo autem Theodosii ne in urbibus quidem provincialibus priscoe artis monumenta deerant, quae artifices, si voluissent, sequerentur. Longe vero plurimi artifices utramque Romam statuis, signis undique terrarum advectis, quam maxime refertam petierunt: quarum igitur urbium fata hac in disputatione fere sola notanda veniunt. Nec vero Constantinopoli nec Romae Christiani unquam in simulacra deorum data opera saevierunt.

Romae sub imperio Gratiani lavacra, porticus, plateae, simulacris deorum occupata erant u), quibus conservandis prisco ex more magistratus quidam, qui centurio v) nitentium rerum dicebatur, erat appositus x). His vero antiquitatis monumentis Christiani tam parum erant infensi, ut ipse Prudentius, qui aram Victoriae evertendam suavit, ita Theodosium induceret senatum alloquentem y)

Mar.

t) August. de consens. Evang. lib. I. cap. 33.

u) Ambros. ep. 18. in Symm.

v) Amm. Marcell. lib. 16. cap. 6.

x) Ex Cassiodor. Variar. lib. 7. form. 13. patet eundem magistratum sub Theodorico viguisse.

y) Prudent. lib. 1. cont. Symm. v. 502 sequ.

Marmora tabenti respergine tincta lavate
 O proceres! liceat statuas consistere puras,
 Artificum magnorum opera. Haec pulcherrima
 nostrae

Ornamenta cluant patriae, nec decolor usus
 In vitium versa monumenta coinquinet artis.

Aetate Hieronymi auratum Capitolium fuliginē tectum
 squallebat, et araneorum telis omnia Romae templa
 tegebantur; nulla vero simulacra loco erant deturba-
 ta, nisi quaedam Mithriaca, quae admodum porten-
 tosa nulla sane artis jactura praefectus urbis e templo
 Mithrae fustulerat z). Multa vero deorum dearum-
 que simulacra, tam aurea quam argentea, anno qua-
 dringentesimo tricesimo septimo supererant, quae
 caeteris statuis adhuc omnino intactis, cogente Alari-
 cho, in pecuniam fuerunt conflata a). Sub finem
 ejusdem saeculi Cassiodorus urbem quam plurimis an-
 tiquis monumentis refertam esse passim memorat, popu-
 lumque Romanum copiosissimum statuarum vocat b).
 Denique narrat Procopius, aevi Justiniani scriptor,
 Romanos adhuc magnopere esse sollicitos, ne quid
 antiqui decoris urbi periret c).

Con-

z) Hieronym. ep. 107. edit. Vallarsi vol. I. col. 672.

a) Hoc patet ex Zosim. lib. 5. cap. 41.

b) Cassiod. Variar. lib. 7. form. 13. 15. et passim alibi.

c) Procop. de bello Gothico lib. 4. cap. 22. Quomodo opera pris-
 cae artis per sequentia saecula Romae sensim sensimque bellis

Constantinopoli innumera deorum dearumque signa, quibus Constantinus omnes provincias spoliaverat, nullam Christianis quamlibet piis offensionem praeberunt d), omniaque aetate Theodosii junioris, quamvis in plateis aliisque locis publicis collocata, adhuc integra permanserunt e). Scriptores quoque Byzantini ferioris aevi statuas Veneris, Minervae aliasque, ad suam usque aetatem in urbe proflare scripserunt f): unde satis superque patet, nunquam data opera in priscae superstitionis reliquias fuisse saevitum satque grandem statuarum copiam, quae canonis loco inserviret artifice, in utraque Roma affuisse. Ut breviter igitur causas, quae praeslantissima priscae artis opera destruxerint, definiamus: pauca Christiani, nonnulla Barbari, longe vero plurima naturae fortunaeque injuriae e medio sustulerunt.

Finita

civilibus aliasque ob causas fuerint imminuta vid. doctissimum Abbate Fea in dissert. sulle rovine di Roma ad calcem libri Winkelman storia delle arti del disegno vol. 3.

d) Autor. vitae Constant. cap. 42.

e) Sozomen. lib. 3. cap. 17.

f) De artis operibus, quae Constantinopoli asservata fuerunt eorumque interitu vid. omnino commentat. Heynii in comment. Götting. vol. 11. et vol. 12. Liceat mihi vero a sententiâ viri ill. discedere, dum ille "Christianorum cultus divini studium „pravum maximum excidium artis omnigenae operibus intulisse asserit vpl. 12. p. 298. nullum enim hujus assertionis documentum me quidem iudice allatum est. Neque enim plebis seditiones et incendia passim mota, nec iconoclastarum furor, qui in Christianas desaevit imagines, nec magica studia, quibus statuae interdum, mutilatae sunt, hac pertinere videntur,

Finita disputatione de sensu pulcri, qui aevo Theodosiano obtinuit; tertia de bono et honesto adhuc superest disputatio, quae maxima ex parte in vi, quam religio Christiana in mores et judicia hominum habuerit, explicanda versabitur. Cum vero hanc quaestionem latius patere viderem, quam quae commodè hoc in loco absolvi possit, illam alia vice singulari dissertatione tractare flatui.

CON-

CONSPECTUS.

CAP. VI.

Convivii apparatus in oriente (2-7), in occidente (8-14); convivia in ecclesiis celebrata (15-18). Observatur discrimen inter luxuriam orientalem et occidentalem (18-19), priscam et recentiorem (20).

CAP. VII.

Festum Calendarum (21-26), oblectationes per quadragesimam excogitatae (26-31), festa paschatis et pentecostes (32), itinera in rus suscepta (32-35); festum vindemiarum (35-36) Saturnalia et Sigillaria (36). Bella ludicra (37-39), ludus Troiae (39-40) certamen aquatile (40-41) festum Majumae (41-43). Ludi privati (44-47).

CAP. VIII.

Quot dies ludis theatralibus essent destinati (49-53), quibusnam in locis theatra essent posita (53-54). De editoribus ludorum (54-58): tria ludorum genera (58), de spectatoribus ludorum (59-60), num foeminae ludos specta-

spectaverint (61-64). Ludi Olympiaci (64-67). Ludi cul-
rules quo studio per orbem Romanum celebrati (67-70).
Descriptio ludorum Praetorianorum. Ludorum apparatus
(71-73); populi Romani studia (73-75); quadrigarum
certamen (75-78). Ludi gladiatorii, quo apparatu (78-79),
quo studio spectati (79-81): cur tantopere placuerint
(81-83): horum ludorum historia (83-88), venationes cir-
censes praestigiatricesque (88-90).

C A P. IX.

Fabulae mimicae (91-95), mimae earumque artes
(95-99), licentia theatralis (100-102). Discrimen inter
mimos et pantomimos observatur (102-104). Institutio
pantomimi (104). Argumenta fabularum pantomimicarum
(105-109), scenae apparatus, actores primarum et secun-
darum partium (109-112). De chironomia pantomimica
(112-117). Descriptio saltationis pantomimicae (117-119);
quaenam chori partes (119-121); de canticis chori (122-
125). Pantomimae quomodo Romae et Constantinopoli re-
ceptae (125-129). Hominum scenicorum conditio (130-
134). De fabulis tragicis et comicis (134-140). Historia
ludorum scenicorum ad renatas usque litteras (140-143).

C A P. X.

De genio saeculi Theodosiani. Quaestio definitur (143-
144) vis educationis rhetoricae (144-146) peculiaris sae-
culi character (147), quomodo ille singulas scientias fingere
potuerit (147-150). Status jurisprudentiae (151) medici-
nae (ibid.) physices (152) philosophiae morum (152-153),
historiae naturalis (153), matheseos (ibid.), artium libera-
lium ambitus (154-155). De poesi (155-157), de eloquen-
tia

tia (157-159), artibus bellis (159-163). De genio religionis Christianae ea aetate artibus bellis haud adverso (164-167): religionem christianam ea aetate artibus bellis plus commodi quam detrimenti attulisse (167-169): Christianos religionis ob causam praestantissima praeae artis opera haud destruxisse (169-178).

Cor.

Corrigenda in particula prima.

- pag. I lin. II tuas lege tuos
 — 6 — 6 quos l. queis
 — — — 22 sustinisset l. sustinuisse
 — 12 — 15 annones l. annonis
 — 30 — 14 servitio l. servitio
 — 46 — 9 hippodomis l. hippodromis
 — 51 7 spoliatos l. spoliatas
 — 70 not. n) lin. 5 despiciendam l. despiciendam
 — 73 lin. II quodam l. quodam
 — 81 — 13 totas l. totos
 — — — 21 puella l. puellae
 — 82 — 9 conspecta l. conspectu
 — — — 13 paucos l. paucas
 — 93 — 1 virginamque l. virginumque
 — 96 — 20 pompu l. pompa
 — 96 — 22 auspiciis l. auspiciis
 — 122 not. p) Citerii l. Aterii.
 — 123 — 3 liberes l. leberes.

In Particula secunda.

- pag. 7 lin. 21 nullam l. nullum
 — 10 — 1 cotinebat ballariorum l. continebat bellariorum
 — 14 — 16 libedinis l. libidines
 — 16 — 10 dirumbens l. discumbens
 — 19 — 15 thermis l. balneis
 — 21 — 4 quem l. quod
 — 22 — 5 quodam l. quadam
 — 23 — 10 oblato l. oblata
 — 24 — ult. ea l. eo
 — 27 — 9 duci l. dulci
 — 48 — 8 ignominiofaque l. ignominiosaque
 — 54 — 2 fuerunt l. fuerint
 — 56 — 1 angustior l. angustior
 — 57 — 5 permissum l. permissa
 — 59 — 11 dicite l. dicati

pag. 68 lin. 5 angustior l. angustior

— 70 — 18 suas l. suos

— 77 — 15 equo l. equos

— 81 — 17 arenam l. arena

20 contemtu l. contemtui

— 85 not. v) 5 videtur, l. videtur :

— 89 — 4 tabulatu l. tabulato

15 turbatae l. turbata

— 93 — 19 gessisset l. gessisset

— 107 — 17 Phaedrae l. Phaedrae

— 124 — 3 celebrarentur l. celebrarent

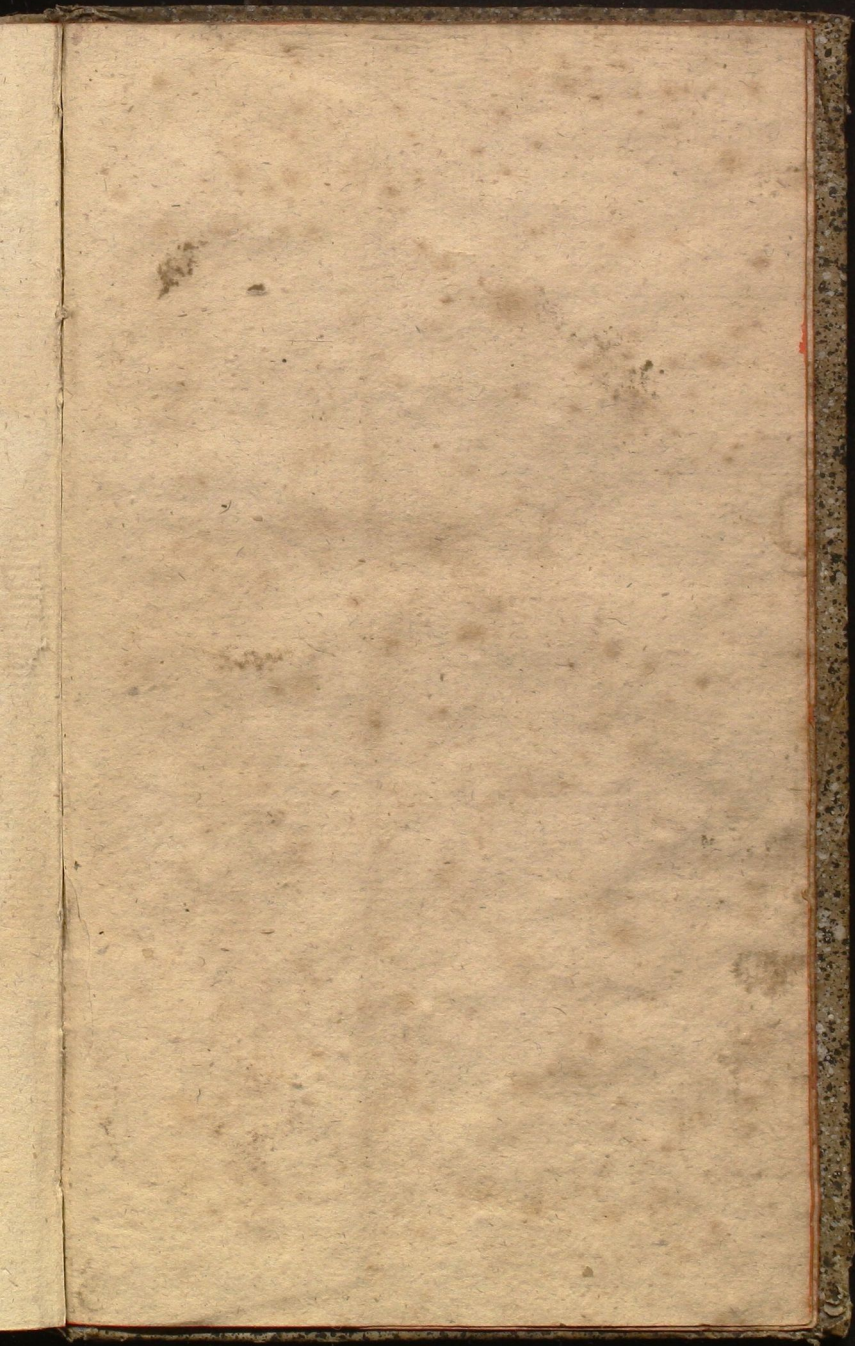
— 127 — 2 quavis l. quaevis

— 128 — 12 isto l. ista

— 145 — 12 ceperant l. coeperant

15 aetati l. aetate

— 152 — 18 appellatae l. appellati

Ha 2136

80

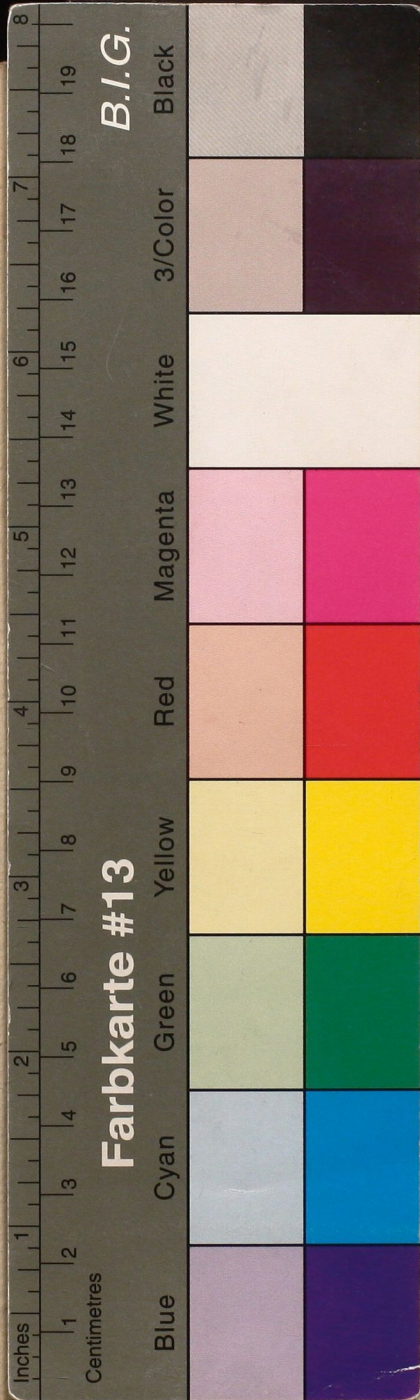
ULB Halle

3

007 245 807

mk

O HISTORICA

E

IBUS ET LUXU

ODOSIANI

ORE

MO MULLER,

I E N S I,

. DOCT.

CULA II.

MDCCXCVIII.

ENBUSCHII

I BIBLIOTOLAE LIPSIENSIS.